

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ԱՐՏՅՈՍ ՍԵՂԱԿՅԱՆ Ազգային անվտանգության իրավունք, իրավունքի և անվտանգության հարաբերակցությունը հատկեցնելու անհրաժեշտությունը իրավունքի նոր ճյուղի ձևավորման համատեքստում	2
2. ՄԱՄՎԵԼ ԱՌԱԶԵԼՅԱՆ Սահմանադրական դատարանի հավասար մատչելիությունը՝ որպես սահմանադրական արդարադատության սկզբունքներից մեկը. օրենսդրական կարգավորման հիմնախնդիրներ	11
3. ԱՐԱՄ ՎԱՐԳԵՎԱՆՅԱՆ ՄԱՄՎԵԼ ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ Հարկային արգելանքի ինստիտուտի կիրառման որոշ իրավական խնդիրներ	17
4. ՄԻՄԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ Զծնված երեխայի իրավական կարգավիճակի հիմնախնդիրները երեխայի իրավունքների համատեքստում	21
5. ՊԱՎԵԼ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ Փոխադարձության առկայությունը՝ որպես օտարերկրյա դատական ակտերը Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչելու և կատարելու մախապայման	25
6. ԺԻՐԱՅՐ ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ Թմրամոլության, թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության քրեաբանական բնութագիրը	37
7. ԼՈՒԻՉԱ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ Տեղեկատվության՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտի (նոու-հաու-ի) իրավական կարգավորումը	41
8. ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱԴՈՅԱՆ Ոստիկանությունում ծառայողների պատասխանատվության անանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում	46
9. ՎԱՀԵ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ Հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի ֆակտուալ հատկանիշները	54
10. ՀԵՅԳԱՐԻ ՄԱՍՈՒԴ ՄԱՍՈՒԴԻ Քրեական պատասխանատվության տարիքը Իրանի Իսլամական Հանրապետության օրենքներում	65
11. ԿԱՐԻՆԵ ՀԱԿՈԲՅԱՆ Կայուն զարգացման հայեցակարգը շրջակա միջավայրի միջազգային-իրավական պահպանության համատեքստում	71
12. ՆԱՐԻՆԵ ԴԱՎԹՅԱՆ Իրավունքի կիրառումը որպես իրավունքի իրականացման հատուկ ընթացակարգի տեսակների և ձևերի դասակարգման հիմնախնդիրները	77
13. ЮЛИЯ МАТВЕЕВА Принцип правовой определенности и проблемы его применения	83
14. ВАЛИДЖОН АБДУХАМИТОВ Особенности уголовно-правовых мер противодействия на преступления, связанные с религиозным экстремизмом в Республике Таджикистан	88

ԱՐՏՅՈՄ ՍԵՂԻՐԱԿՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի հետ կապերի վարչության պետ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՍՏԱԿԵՑՆԵԼՈՒ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐ ՃՅՈՒՂԻ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Երկրորդ հազարամյակի վերջին տասնամյակը հայերի համար լի էր մարտահրավերներով՝ անկախացում, սեփական պետականության կերտում, պարտադրված պատերազմում հաղթանակի նվաճում և, ընդհանրապես, որակապես նոր խնդիրներ, որոնց լուծումները պայմանավորված էին մեզնից յուրաքանչյուրի հետ: Մենք մի կողմից կանգնած էինք սեփական արժեքները վերարժեքավորելու անհրաժեշտության առջև, մյուս կողմից փորձում էինք պահպանել ու պաշտպանել մեզ համար անհրաժեշտ արժեքները՝ պայմանով, որ պահպանելով մեկը՝ չվնասենք մյուսը: Նման իրավիճակը, դժբախտաբար կամ բնականաբար, շարունակվում է նաև այսօր: Մենք բոլորս փորձում ենք վերանայել սեփական արժեքները, դրանց տալ նոր (նորացված) տեսք, բայց միաժամանակ փորձում ենք գնահատել դրանց առաջնայնությունը, ինքներս մեզ համար պարզել, թե որքանով են այդ արժեքները համադրելի ներկա իրականության պայմաններում՝ ոչ անվտանգ և «արդի» մարտահրավերներով լի աշխարհում: Մի կողմից մենք դիտարկում ենք «եվրոպականացման» («արևմտականացման») հնարավորությունն ու անհրաժեշտությունը՝ որպես «վերադարձ դեպի մեր արմատները»¹, մյուս կողմից ականատես ենք լինում աշխարհաքաղաքական առանցքի՝ Արևմուտքից Արևելք կամ «Ատլանտիկ օվկիանոսից Խաղաղ օվկիանոս» տեղաշարժին² և համադրում ենք ազգային շահերն ստեղծված իրականությանը: Մի կողմից փորձում ենք պահպանել սեփական քաղաքակրթությունը (պատմությունը, լեզուն, մշակույթը, սովորույթները և, որ ամենակարևորն է, կրոնը³), երաշխավորել հայապահպանությունը⁴, մյուս կողմից ականատես ենք լինում համաշխարհայնացման (գլոբալիզացիայի) «ան-

կոտրում» ընթացքին⁵, «գլոբալ քաղաքական զարթոնքին»⁶ և տեղեկատվական միջավայրի օրեցօր ընդարձակմանը⁷:

Այսօր մեր բառապաշարում հանդիպում են բառեր, որոնք ընդամենը մի քանի տարի առաջ անհասկանալի, տարօրինակ էին թվում. «վիրտուալ հասարակություն», «օնլայն ընկերություն» և այլն: Տեղեկատվական ազատության ներկա պայմաններում յուրաքանչյուր ոք համակարգչի ընդամենը մի քանի կոճակի սեղմամբ կարող է գտնել ցանկացած տեղեկատվություն, որը նրան հետաքրքրում է: Ընդ որում այդ *հետաքրքրությունը* կարող է նրա մոտ առաջանալ ոչ միայն սեփական մտորումների արդյունքում, այլ նաև հազարավոր կիլոմետրեր հեռու գտնվող իր «վիրտուալ ընկերոջ» հետ «օնլայն շփումների» հետևանքով, քանի որ երկուսն էլ բնակվում են «գլոբալ գյուղում»⁸: Այստեղ նրանք հավասար են, նրանք նույնն են: Բայց նրանց հավասարությունն ու նույնությունը բացարձակ չեն: Նրանք ձևավորվել են միմյանցից տարբերվող հասարակություններում, տարբեր քաղաքակրթություններում: Նրանք ապրում են պետություններում, որտեղ նույնական չեն ազատության և բարոյականության չափերը, որովհետև տարբեր են նաև նրանց իրավական մշակույթները. մեկի համար բարոյականը կարող է մյուսի համար լինել անբարոյական, մեկի համար իրավականը և օրինականը՝ մյուսի համար հակաիրավական և հակաօրինական:

Ո՞րն է դրա վտանգը. ի՞նչ է վտանգվում ստեղծված իրականությունում: Վտանգվում է, ըստ էության, անվտանգությունը, որի երաշխավորումը բարդանում է նման պայմաններում: Ընդ որում վտանգվում են անվտանգության բոլոր անկյուննե-

րը, եթե բացակայում է կամ թերի է միասնական վերահսկման մեխանիզմը: Եվ միակ «գործիքը», որով հնարավոր է կառուցել այդպիսի մեխանիզմ ու երաշխավորել անվտանգությունը, *իրավունքն* է՝ որպես յուրօրինակ կարգավորիչ (ռեգուլյատոր)⁹:

Իրավունքը և անվտանգությունը փոխկապակցված են: Դրանք միմյանց փոխլրացնող սոցիալական երևույթներ են՝ արժեքներ, որոնց պահպանումն ու պաշտպանությունը յուրաքանչյուր անհատի, ողջ հասարակության և ընդհանրապես պետության առաջնային պարտավորություններից են, քանի որ բխում են առանձին վերցրած յուրաքանչյուրի և միասնականության մեջ բոլորի շահերից: Յուրաքանչյուր անհատի *ցանկությունն* է ապրել և արարել անվտանգ պայմաններում, յուրաքանչյուր հասարակության *ձգտումն* է ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ, որտեղ անհատը հնարավորություն կունենա կատարելու իր ցանկությունը, իսկ յուրաքանչյուր պետության՝ իբրև տվյալ հասարակության «պաշտոնական ներկայացուցիչ»¹⁰ *նպատակն* է պաշտպանել հասարակության ձգտումը՝ որոշակի պայմանների ստեղծումը, որտեղ անհատը կապրի և կարարի անվտանգության մեջ: Ընդ որում այդ ցանկությունը, ձգտումը և նպատակը, նաև (ու հատկապես) այդ ցանկությանը, ձգտմանը և նպատակին հասնելը ուղիղ համեմատական են անհատի, հասարակության ու պետության պահանջմունքներին և բխում են նրանց շահերից:

«Ցանկություն», «ձգտում», «նպատակ» բառերը նույնը չեն, սակայն այդ բառերը միշտ կապակցված են և փոխլրացնում են միմյանց: Այդ բառերը նաև ոչ միշտ են նույնական, բայց դրանք միշտ միասնական են: Դրանք կիրառվում են կամ կարող են կիրառվել առանձին, սակայն տրամաբանական կապով ենթադրվում ու փոխգործակցում են համակցության մեջ. չկա ձգտում առանց ցանկության, և չկա նպատակ, ու չի էլ կարող որևէ նպատակ իրագործվել առանց որոշակի ձգտման: Այնպես, ինչպես «ցանկությունը», «ձգտումը» և «նպատակը» միասնական են ու փոխկապակցված, նույնպես միասնական ու փոխկապակցված են «անհատը», «հասարակությունը» և «պետությունը»: Դրանք մեկ միասնություն են, շղթա, որը չի կարող կապակցվել առանց մեկը մյուսի: Այդպիսին են նաև նրանց շահերը՝ որպես «օբյեկտիվ պահանջմունքների սուբյեկտիվ արտահայտման ձև»¹¹:

Չկա պետություն և չկա պետական շահ առանց հասարակության ու հասարակական շահի, և չկա ու չի էլ կարող լինել հասարակություն ու հասարակական շահ առանց անհատի և անհատական շահի: Անհատը չի կարող իրականացնել իր ցանկությունը, եթե հասարակության մեջ չլինի համապատասխան պայմաններ (միջավայր) ստեղծելու ձգտումը, իսկ հասարակության որոշակի ձգտումն անօգուտ է, եթե պետությունը չունենա համապատասխան նպատակ: Այլ խոսքերով՝ պետության նպատակը պայմանավորված է հասարակության ձգտմամբ, իսկ հասարակության ձգտումը՝ անհատի ցանկությամբ: Եվ այդ վիճակը միշտ էլ առկա է, քանի որ «անվում» է փոխադարձաբար կապակցված ու պայմանավորված պահանջմունքներով (շահերով):

Իսկ ո՞րն է «անհատի շահ—հասարակության շահ—պետության շահ» միասնության կապն իրավունքի և անվտանգության հետ: Այս հարցին պատասխանելու համար փորձենք պարզել, թե (1) ինչ է *իրավունքը*, և ինչ է *անվտանգությունը*, (2) ում են *հարկավոր* իրավունքն ու անվտանգությունը, (3) ինչպիսին է իրավունքի և անվտանգության *հարաբերակցությունը*, և ինչպիսին այն *պետք* է լինի¹²:

Ի՞նչ է իրավունքը: Իրավունքի տեսության գիտության մեջ «իրավունք» հասկացության շուրջ ձևավորվել են բազմաթիվ մոտեցումներ, սակայն միասնական մոտեցում առայսօր ձևավորված չէ: Գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիր Ի. Կանտի՝ «Իրավաբանները դեռ սահմանումներ են փնտրում իրավունքի սեփական բնորոշման համար» բառերը սովորի պես «հետևում» են իրավագիտությանը, և այսօր՝ ավելի քան 200 տարի անց, դրանք դեռ առկա են, թվում են առավել «հնչեղ»: Ամենայն հավանականությամբ այդ բառերն անփոփոխ և նույնքան «հնչեղ» կմնան ևս 200 տարի, ու տարեցտարի (հավանաբար անվերջ) մենք ակնատես կլինենք իրավունքի նոր՝ բազմատեսակ և տարատեսակ, հիմնավորված կամ չհիմնավորված սահմանումների (բնորոշումների):

Դժվար է պատկերացնել, որ կգտնվի իրավունքի որևէ բնորոշում, որը չի արժանանա քննադատության: Այնուամենայնիվ, մենք կփորձենք ներկայացնել իրավունքի վերաբերյալ սեփական դիրքորոշումը, քանի որ խնդիրն ունի ոչ այնքան տեսական-գիտական, որքան գործնական-կիրառական նշանակություն (հատկապես՝ իրավաստեղ-

ծագործական, իրավակիրառական և իրավապահպանական տեսանկյուններից): Ցանկացած անհատի, հասարակության և ընդհանրապես յուրաքանչյուր պետության համար չափազանց կարևոր է *իրավականի* հստակեցումը, թույլատրելի այն սահմանի ընդգծումը, որի շրջանակում անձինք (ֆիզիկական, ոչ ֆիզիկական) պետք է գործեն ու համագործակցեն: Այդ հստակեցումն է, որ անհատի համար կարող է երաշխավորել նրա անվտանգ, կայուն և իրավաչափ գոյատևումը (շահերի ապահովումը) տվյալ հասարակության մեջ, հասարակության համար կարող է երաշխավորել նրա անվտանգ զարգացումը (շահերի ապահովումը) տվյալ պետությունում, իսկ պետության համար կարող է երաշխավորել խաղաղ գոյատևումն ու զարգացումը (շահերի ապահովումը) միջազգային կարգում:

Իրավունքը բազմատարր, բազմաշերտ և բազմանկյուն երևույթ է: Այն մաս, պրոֆեսոր Հ. Ստեփանյանի բնորոշմամբ, «բազմաչափ երևույթ է»¹³, որի պատճառով «քաղաքակրթության ծագման և գոյության ժամանակից ի վեր մարդը փորձում է պարզել, թե ինչ է իրավունքը, որն է նրա բովանդակությունը, էությունը, իմաստը, արժեքը և բազմաթիվ այլ հարցեր: Այդ հարցերին պատասխանելու համար ստեղծվել են բազմաթիվ կոնցեպցիաներ, ուսմունքներ, տեսակետներ: Այդպիսիք տարբերվում են միմյանցից, և այդ տարբերությունը պայմանավորված է իրավաըմբռնման առանձնահատկություններով»¹⁴: «Իրավաըմբռնումը» (կամ «իրավահասկացողությունը») իրավունքի ըմբռնումն է, այսինքն՝ այն, թե ինչպես ենք մենք (այս կամ այն ժամանակահատվածում) ըմբռնում իրավունքի իմաստը, ինչպես ենք հասկանում, ընկալում այն, նրա բնույթը:

Գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ, իրավաըմբռնման բարբեր տիպեր: Որպես ընդհանուր կանոն՝ տարբերվում են իրար հակադրվող երկու խումբ տիպեր՝ իրավաբանական կամ յուրիստական (լատիներեն *jus*՝ «իրավունք», բառից) և լեգիստական կամ օրենքական (լատիներեն *lex, legis*՝ «օրենք», բառից)¹⁵: Առաջինի հիմքում դիտարկվում է բնական իրավունքը (*jus naturalism*), որը «սնվում» է բնությունից, այդ թվում՝ մարդու բնությունից: Այն բնական է, բնական օրինաչափությունների արդյունք և դուրս է արտաքին որևէ միջամտությունից: Երկրորդի հիմքում դիտարկվում է պոզիտիվ իրավունքը (*positivism*), որը «սնվում» է

պետության կողմից, այսինքն՝ դրա հիմքում պետության կամայականությունն է, նրա քմահաճույքը, կամքը, իսկ առավել կոնկրետ՝ իրավական նորմը, որը սահմանվել, գործի է դրվել արտաքին միջամտության արդյունքում¹⁶: Կան մաս այլ տեսակետներ, որոնց համաձայն՝ այդ տիպերն են լեգիստականը, բնաիրավականը և լիբերտարը (կամ «ազատականը»),^{17,18} մոնիստականը և պլուրալիստականը¹⁹, նորմատիվը (կամ նորմատիվիստականը) և անալիտիկը (կամ վերլուծականը), որտեղ առաջինն էլ իր հերթին լինում է իմպերատիվ (իրամայական) և կրիտիկ (քննադատական)²⁰:

Տեսական գրականության մեջ իրավունքի բնութագրման (սահմանման) առումով գոյություն ունեն տարբեր կարծիքներ: Մի դեպքում իրավունքը «կամք է»²¹, «համընդհանուր ազատություն» (կամ «ազատության ձև»)՝²² մյուս դեպքում այն «նորմ է»²³, «նորմերի ամբողջություն»²⁴ («նորմերի համակցություն»²⁵) կամ «նորմերի համակարգ»²⁶, մեկ այլ դեպքում իրավունքը «շահ է»²⁷, «շահերի բաշխում»²⁸ կամ «շահերի սահմանափակում»²⁹: Այն մաս հանդես է գալիս որպես «բնական մեխանիզմ»³⁰, «սոցիալական ինստիտուտների համակարգ»³¹ կամ պարզապես «հասարակական հարաբերությունների կարգ»³²:

Ամեն դեպքում, եթե փորձենք համախմբել իրավունքի բնորոշման (կամ իրավաըմբռնման) գրեթե բոլոր և առայսօր հետազոտված տեսությունները, ապա կտեսնենք, որ իրավական միտքը (հատկապես՝ դասական արևմտյան իրավական միտքը, որը հավանաբար ընկած է մաս հայ իրավական մտքի հիմքում) իր տեսական զարգացման ընթացքում ձևավորել է իրավունքի ըմբռնման (հասկացողության) երեք հիմնական տեսական-իրավական մոտեցումներ կամ տեսություններ³³: Ընդ որում յուրաքանչյուր տեսության հիմքում մեկ հարց է՝ ո՞րն է իրավակազմավորման աղբյուրը, մարդու՝ որպես անհատի բնությունը, հասարակությունը, թե՞ պետությունը: Այլ կերպ ասած, ըստ այդ մոտեցումների՝ իրավունքի բովանդակության հիմքում կան *անհատն է ու նրա բնությունը*, կամ *հասարակությունն է*, կամ էլ *պետությունը*:

Իրավաըմբռնումը չի կարող սահմանափակվել միայն իրավունքի բովանդակությամբ. իրավաըմբռնման համար կարևոր նշանակություն ունի մաս իրավունքի ձևը, դրա դրսևորումները: Իրավունքը այս տեսանկյունից արտահայտվում է երեք

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ձևով (այսինքն՝ ունի երեք դրսևորում)՝ իրավագիտակցություն, հասարակական հարաբերություն և իրավական նորմ, որը կարգավորում է այդ հասարակական հարաբերությունը³⁴ : Այստեղ փաստորեն իրավագիտակցությունը բնութագրական է *անհատի* հետ և անբաժան է նրա իրավագիտակցությունից, հասարակական հարաբերությունը կապակցված է *հասարակության* հետ, որտեղ ծագում, փոփոխվում և դադարում են տվյալ հարաբերությունները, իսկ իրավանորմը նույնականացվում է *պետության* հետ, որի կողմից ճանաչման (ընդունման) և պաշտպանության հետևանքով այդ նորմը դառնում է պետության կամքը, ազդեցություն է գործում անհատի գիտակցության վրա և կարգավորում է համապատասխան հարաբերությունները³⁵ :

Իրավաբանական վերը նկարագրված տեսությունների հիմնական ուղղությունների բնութագրական պատկերի հիման վրա կարելի է արձանագրել, որ իրավունքը *զարգացող* (դինամիկ) և *բարդ* (բազմատարր, բազմաշերտ, բազմանկյուն) երևույթ է, իսկ դրա բովանդակության մեջ՝ շերտերի արանքում և անկյուններում (կամ գուցե դրանց հիմքում), անհատն է և նրա բնությունը, հասարակությունն է ու պետությունը: Եվ քանի որ անհատը, հասարակությունն ու պետությունը միասնական են, հետևաբար միասնական պետք է դիտարկվեն և բնութագրվեն իրավունքի բոլոր շերտերը, բոլոր անկյունները (որոնց հիմքում փաստորեն անհատական տարրն է, հասարակական տարրը, պետական տարրը): Այս առումով, գտնում ենք, որ իրավունքը սոցիալական այնպիսի երևույթ է, որի լիարժեք և ամբողջական ընկալման համար անհրաժեշտ է այն դիտարկել (և ըմբռնել, հասկանալ) ոչ թե նրա շերտերի հիմքում գտնվող անհատի ու նրա բնության (*անհատական տարրի*), հասարակության (*հասարակական տարրի*) և պետության (*պետական տարրի*) տարանջատվածության անկյունից (ինչպես արվել է քննարկված երեք ուղղությունների կողմից), այլ ամբողջականության հարթության վրա՝ անհատին, հասարակությանը և պետությանն ընդունելով որպես առանձին, բայց միաժամանակ ոչ առանձնացված միասնություն:

Ի՞նչ է անվտանգությունը: Հին Հռոմի ամենահայտնի փիլիսոփա և իրավագետ Կիկերոնի զնահատմամբ՝ կենդանի բոլոր էակները բնության կողմից օժտված են այնպիսի մի շնորհքով, որով նրանք ձգտում են պաշտպանվել, զերծ մնալ այն

ամենից, ինչը վնասակար է, վտանգավոր: Բոլոր էակներն էլ ցանկանում են համախմբվել և սերունդ թողնել, սակայն ի տարբերություն կենդանի մյուս էակների՝ մարդը՝ իբրև բանական էակ, անտարբեր չէ այն ժամանակի նկատմամբ, որում ինքն ապրում է: Նա փորձում է հասկանալ ներկան և այն համադրելով անցյալի հետ՝ կանխորոշել ապագան՝ այն ժամանակը և միջավայրը, որտեղ ապրելու է³⁶ : Այս առումով մարդու համար առավելապես հետաքրքրական են նաև մյուս մարդիկ (նրանց ցանկությունները, ձգտումները, շահերը), որոնց հետ նա պետք է համախմբվի, համագործակցի կամ ազդեցություն գործի նրանց վրա ու կառուցի այնպիսի միջավայր, որտեղ վտանգը բացակայում է:

Վտանգի հակադիր կամ փիլիսոփայական տեսանկյունից համահարաբերական կատեգորիան *անվտանգությունն* է: Արդի հայերենում «անվտանգություն» բառը բացատրվում է որպես «անվտանգ լինելը», այսինքն՝ «ոչ վտանգավոր, վտանգ չպարունակող, վտանգից զերծ, ապահով» վիճակում գտնվելը (լինելը)³⁷ : Ռուսերենում այդ բառը (*безопасность*) նշանակում է «վտանգի բացակայություն» (Վ. Դալ) կամ «վիճակ, երբ որևէ մեկին վտանգ չի սպառնում» (Ս. Օժեգով)³⁸ : Անգլերենում այն (*security*) բնորոշվում է որպես «վտանգից կամ վնասից զերծ լինելու վիճակ»³⁹ :

Ինչպես նկատում ենք, անվտանգությունը նույնպես *բարդ* երևույթ է, և նրա բոլոր անկյուններում, շերտերում բացառված է վտանգը, իսկ համապատասխան սուբյեկտների շահերն էլ պաշտպանված են: Հիմնավորված է թվում այն տեսակետը, որ անվտանգությունն ունի նաև զարգացող (*դինամիկ*) բնույթ⁴⁰ :

Եթե ընդհանրացնենք, ապա կտեսնենք, որ անվտանգությունը սուբյեկտի այն վիճակն է (դինամիկ վիճակը), երբ այս կամ այն գործոնն այլևս բացասաբար չի ազդում նրա գոյատևման վրա. վիճակ, «երբ պաշտպանական մեթոդների և մեխանիզմների ապահովումը հնարավորություն է տալիս հաջողությամբ դիմակայել *անձի, հասարակության և պետության* (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Ս.) շահերին ուղղված ցանկացած ոտնձգության»⁴¹ :

Անվտանգության օբյեկտը, այսինքն՝ այն արժեքը, որը չպաշտպանելու պայմաններում առկա է վտանգը, *անհատն* է (նրա իրավունքներն ու ազատությունները), *հասարակությունը* (դրանում առկա նյութական և հոգևոր արժեքները) և *պետու-*

www.lawinstitute.am

թյունը (անկախությունը, սահմանադրական կարգը և այլն): Անվտանգության ապահովումը բխում է երեքի պահանջումներից, հետևաբար երեքն էլ միաժամանակ (և առանձին վերցրած) ձգտում են անվտանգության: Ու քանի որ երեքն էլ ձգտում են անվտանգության, ուստի երեքն էլ ցանկանում են ապահովել այդ վիճակը՝ դրանով իսկ անվտանգության օբյեկտից միաժամանակ վերածվելով անվտանգության սուբյեկտի:

Ու՞մ են հարկավոր իրավունքն ու անվտանգությունը: Ինչպես արդեն նշվեց, անհատը, հասարակությունը և պետությունը միասնական են, հետևաբար իրավունքի ամբողջական ընկալման համար անհրաժեշտ է իրավունքը դիտարկել ոչ այնքան անհատական, հասարակական կամ պետական տարրերի տարանջատվածության անկյունից, որքան միասնականության մեջ՝ ամբողջականության հարթության վրա: Ասվածը չի նշանակում, որ առաջարկ է արվում հետևել բոլոր այն առաջարկություններին, որոնք վերաբերում են իրավաբանական տիրույթի կամ իրավունքի երեք հիմնական դպրոցների դրական արդյունքների համախմբմանը: Ամենևին: Նման գաղափարներն ի կատար ածելու բոլոր քայլերը ամենայն հավանականությամբ եղել են ու կմնան «անպտուղ փորձեր»⁴²: Ասվածը պարզապես նշանակում է, որ իրավունքը, լինելով սոցիալական բարդ երևույթ և զարգանալով տարբեր հարթություններում (շերտերում), տարբեր անկյուններում, վերոնշյալ տարրերը պարունակում է միասնականության մեջ՝ առանց մեկը մյուսից առանձնացնելու, վերադասելու կամ ենթադասելու: Իրավունքն առկա է և միշտ պետք է առկա լինի անհատական տարրի, հասարակական տարրի և պետական տարրի առկայությամբ, քանի որ այն հարկավոր է միայն երեք սուբյեկտի՝ անհատին, հասարակությանը և պետությանը, ընդ որում՝ ինչպես յուրաքանչյուրին առանձին վերցրած, այնպես էլ երեքին միասնության մեջ: Նույնը վերաբերում է նաև անվտանգությանը՝ որպես մի վիճակի, որի առկայության պայմաններում է միայն հնարավոր անհատի, հասարակության և պետության զարգացումը: Այս առումով անվտանգությունը, այնպես ինչպես իրավունքը, հարկավոր է նույն երեք սուբյեկտներին՝ անհատին, հասարակությանը և պետությանը, քանի որ դրա բացակայությունը հակադիր է երեքի պահանջումներից (շահերին):

Նման մոտեցումը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ առկա իրականությունից բխող անհրաժեշտություն. իրականություն, երբ ազատությունն առավել քան երբևէ պայմանավորված է անվտանգությամբ, իսկ անվտանգությունը՝ ազատությամբ, քանի որ ազատությունն այսօր վտանգված է նոր՝ հաճախ միմյանցով պայմանավորված մարտահրավերներով:

Ինչպիսի՞ն է և ինչպիսի՞ն պետք է լինի իրավունքի և անվտանգության հարաբերակցությունը: Գտնում ենք՝ վերը նշված մոտեցման համատեքստում, որը կարելի է պայմանականորեն անվանել *սեկյուրիտար մոտեցում* (լատիներեն *securitas*՝ «անվտանգություն», բառից), իրավունքը մեծապես փոխկապակցված է անվտանգության հետ, քանի որ իրավունքը պայմանավորված է անվտանգության անհրաժեշտությամբ, իսկ անվտանգությունը՝ իրավունքի ուժով: Ավելին, իրավունքը և անվտանգությունը ոչ միայն սերտորեն փոխկապակցված են, այլև նույնական են, քանի որ երկուսն էլ 1) սոցիալական երևույթներ են, 2) բարդ են իրենց բովանդակությամբ. բազմատարր են, բազմաշերտ ու բազմանկյուն, 3) անընդհատ զարգացող են և կրում են դինամիկ բնույթ, 4) պաշտպանում են անհատի, հասարակության և պետության շահերը, 5) երաշխավորում են անհատի, հասարակության և պետության զարգացումը (ընդ որում, եթե անվտանգությունն ապահովում է զարգացումը, ապա իրավունքը կարգավորում է այդ զարգացումը):

Այս առումով իրավունքի և անվտանգության՝ որպես փոխկապակցված երևույթների հարաբերակցությունը ոչ միայն սերտ է, այլ նաև ամուր է, քանի որ երկուսն էլ ծառայում են միևնույն սուբյեկտների՝ անհատի, հասարակության ու պետության շահերին և բխում են այդ շահերից:

Ամփոփելով ասվածը, միաժամանակ ձևակերպելով վերը բարձրացված հիմնական հարցի պատասխանը՝ կարելի է փաստել, որ «անհատի շահ—հասարակության շահ—պետության շահ» եռամիասնության կապը «իրավունք—անվտանգություն» երկմիասնության հետ ուղղակի է, և այդ կապով էլ պայմանավորված է անհատի, հասարակության ու պետության զարգացումը:

Մեր մոտեցմամբ հայաստանյան պայմաններում (անցումային շրջանում) նշված միասնությունների կապը պետք է լինի առավել քան սերտ և առավել, քան երբևէ՝ ամուր: Այդ ամբողջությունը կա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րող է երաշխավորել այն վիճակը, որի պայմաններում հնարավոր կլինի դիմակայել կոնկրետ մարտահրավերների և չեզոքացնել կամ նվազագույնի հասցնել ազգային անվտանգության դեմ ուղղված ցանկացած սպառնալիք: Գտնում ենք, որ նշված միասնությունների կապը կմնա սերտ և կարող է առավելապես ամուր լինել իրավունքի նոր ճյուղի՝ *ազգային անվտանգության իրավունքի* ձևավորման ու կայացման պայմաններում:

Կան բազմաթիվ իրավունքներ: Ընդհանրության մեջ, սակայն, դրանք երկու բնույթի են՝ «սնող» և «սնվող»: «Սնող» իրավունքներից են, օրինակ, սահմանադրական իրավունքը, միջազգային իրավունքը, «սնվող» իրավունքներից են զինվորական իրավունքը, տեղեկատվական իրավունքը և այլն: «Սնող» և «սնվող» իրավունքների արանքում այսօր ըստ էության չկա որևէ «այլ» («կապակցող») իրավունք, ինչը, մեր գնահատմամբ, չի ապահովում իրավունքի և անվտանգության անհրաժեշտ միասնականության շարունակականությունը՝ դրանով իսկ իրավական կարգավորման մեխանիզմը դարձնելով թերի, իսկ դրա գործունեությունը՝ վտանգներով լի ներկա իրականությանը ոչ համահունչ: Այնպես, ինչպես խողովակից վերցրած ջուրը բնակչությանը մատակարարելուց առաջ ենթակա է ֆիլտրացման (քանի որ առանց դրա այն չի կարող համարվել բնակչության օգտագործման համար անվտանգ՝ բացարձակ առումով), այդպես էլ «սնող» և «սնվող» իրավունքների միջև անհրաժեշտ է «ֆիլտր» («գտող») իրավունքի առկայությունը, որով կերաշխավորվի համապատասխան հարաբերությունների «բյուրեղացումը»: Որպես «սնող» և «սնվող» իրավունքների միջև «ֆիլտր» իրավունք՝ հայ իրավունքի համակարգում կարող է հանդես գալ ազգային անվտանգության իրավունքը, որով *նախ* կհստակեցվի անհատի, հասարակության և պետության՝ որպես անվտանգության օբյեկտների

ու (միաժամանակ) ապահովման օբյեկտների անվտանգ ազատության և համագործակցության չափը, և *երկրորդ*՝ «կբյուրեղացվի» հասարակական հարաբերությունների այն ամբողջությունը, որը ենթակա է կարգավորման «սնվող» իրավունքի կողմից (ինչն էլ, բնականաբար, կապահովի այդ հարաբերության կարգավորման արդյունավետությունը):

Փորձենք հիմնավորել ասվածը կոնկրետ օրինակով. ՀՀ սահմանադրական իրավունքը («սնող») հռչակում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք՝ ներառյալ տեղեկություններ և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու ազատությունը (այդ նորմն իր արտացոլումն է գտել ՀՀ Սահմանադրության (փոփոխություններով) 27-րդ հոդվածում): ՀՀ տեղեկատվական իրավունքը («սնվող») սահմանադրաիրավական նորմի հիման վրա ապահովում է հռչակված ազատության իրականացումը և կարգավորում է համապատասխան հարաբերությունը՝ «դաշտը», որը, սակայն, «անմշակ է»: Ըստ էության ստացվում է, որ մշակման հիմնական հոգսը թողնված է ՀՀ տեղեկատվական իրավունքի վրա: Առկա իրականությունում, որը լի է վտանգներով, առկա մեխանիզմն ընդունելի չէ, քանի որ արդյունավետ չէ: Անվտանգության ապահովման տեսանկյունից «սնող» և «սնվող» նորմերի միջև «ֆիլտր» իրավունքի՝ ՀՀ ազգային անվտանգության իրավունքի առկայությունը, կարծում ենք, կարող է թեթևացնել ՀՀ տեղեկատվական իրավունքի «հոգսը» և ապահովել «դաշտի» արդյունավետ «մշակումը» (այսինքն՝ խոսքի ազատության իրավունքի իրականացման հետ կապված հարաբերությունների *արդյունավետ* կարգավորումը), ինչն էլ առավելապես բխում է անհատի, հասարակության և պետության շահերից (ազգային շահերից):

¹ Shougarian Rouben, *From the Near Abroad to the New Neighborhood... The South Caucasus on the Way to Europe. A few Connotations of the Black Sea Context*, p. 2 (German Marshall Fund of the US, A New Transatlantic Strategy for the Black Sea region, 2004), <http://www.mfa.am/old/news/inthenews/04shougarian.pdf> (28.05.2012).

² Տե՛ս **Zakaria Fareed**, *The Post-American World (with a new preface)*, W. W. Norton & Co., N.Y., 2009, p. 2, **Kissinger Henry**, *The Intellectual Underpinnings of the Trilateral Partnership in the 21st Century*//Seeking Opportunities in Crisis: trilateral cooperation in meeting global challenges, p. 98, http://www.trilateral.org/download/doc/seeking_opportunities2.pdf (28.05.2012).

³ Տե՛ս **Huntington Samuel**, *The Clash of Civilization? Foreign Affairs*. Summer 1993, p. 23, http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Huntington_Clash.pdf (28.05.2012).

⁴ ՀՀ Սահմանադրության (փոփոխություններով) 11-րդ հոդված (ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ին, փոփոխությունները կատարվել են 2005թ. նոյեմբերի 27-ին, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2005.12.05):

⁵ Գլոբալիզացիայի քաղաքական զարգացման (էվոլյուցիայի) մասին տես՝ **Kissinger Henry**, *Does America Need a Foreign Policy?: toward a diplomacy for the twenty-first century*. Simon & Schuster, Inc., Free Press, London, 2002, pp. 227233:

⁶ Տես **Brzezinski Zbigniew**, *Out of Control: global turmoil on the eve of the 21st century*, Charles Scribner's Sons, New York, 1993, pp. 48, 49, նույնը ինքը՝ *The Global Political Awakening*. The New York Times, published: December 16, 2008, http://www.nytimes.com/2008/12/16/opinion/16iht-YEbrzezinski.1.18730411.html?_r=1 (28.05.2012), նույնը ինքը՝ *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012, pp. 26-36:

⁷ Տես **Պալյան Հ.Ա.** Համակարգչային հանցավորության դեմ պայքարի հիմնախնդիրները (քրեաիրավական և քրեաբանական հետազոտություն).—Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, էջ 5-7:

⁸ «Գլոբալ գյուղ» (*global village*) տերմինն առաջին անգամ օգտագործել է 20-րդ դարի կանադացի փիլիսոփա, սոցիոլոգ Հերբերտ Մարշալլ ՄաքԼյուենը, ով 1962թ. լույս տեսած իր «Գուտենբերգի գալակտիկան» գրքում (**McLuhhan Marshall**, *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*, University of Toronto Press, Canada, 1962) փորձում է կանխատեսել, թե ինչպիսին է լինելու դարավերջի աշխարհը և եզրահանգում է, որ ամբողջ աշխարհը, շնորհիվ էլեկտրոնային տեխնոլոգիաների, լինելու է «սեղմված» և մնանվելու է փոքրիկ գյուղի:

⁹ Իրավունքի կարգավորիչ բնույթի և իրավական կարգավորման մեխանիզմի մասին տես՝ **Սաֆարյան Գ.Հ.** Իրավական կարգավորման մեխանիզմը/**Ասլիյան Ն.Ա. և ուրիշ.** Իրավունքի տեսության հիմնահարցեր (ուսումնական ձեռնարկ) / Ն.Ա. Ասլիյան, Ս.Ն. Ասլիյան, Գ.Հ. Սաֆարյան.—Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2003, էջ 187-218:

¹⁰ Марченко М.Н. Проблемы общей теории государства и права: учеб.: в 2 т. Т. 1. Государство. 2-е изд., перераб. и доп.—М.: Изд-во Проспект, 2008, С. 394.

¹¹ Տես Լոгунов А.Б. Региональная и национальная безопасность: Учебное пособие.—М.: Вузовский учебник, 2009, С. 9, Родачин В.М. Безопасность как социальное явление//Журнал “Право и безопасность”, Номер - 4 (13) Декабрь 2004г., http://dpr.ru/pravo/pravo_10_5.htm (28.05.2012):

¹² Տես նաև՝ **Սեդրակյան Ա. Ս.**, Իրավունքի և անվտանգության մասին//Հասարակագիտական միտքը արդի ժամանակաշրջանում 2012 / ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ. Եր.: Եվրոպրինտ, 2012, էջ 211-221:

¹³ **Ստեփանյան Հ.Մ.** Իրավունքի տեսության հիմնահարցերը. ֆենոմենոլոգիական մոտեցում.—Եր.: Միվա-Պրես, 2006, էջ 27 և 31:

¹⁴ Նույնը:

¹⁵ **Վաղարշյան Ա.** Պետության և իրավունքի տեսություն-2: Գաախություն: ԵՊՀ—Եր.: Հեղինակային հրատ., 2011, էջ 32, Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца.—М.: Норма, 2006, С. 136-137, McLeod Ian, *Legal Theory: Fifth edition*. Palgrave Macmillan Law Masters (Series editor: Marise Cremona). Palgrave Macmillan, printed and bound in Great Britain, 2010, p. 6.

¹⁶ Այստեղից էլ «պոզիտիվ իրավունքը» կոչվում է նաև «դրական իրավունք» («դրական» ոչ թե «դրական-բացասական», այլ «դիր», «դնել» («կանոն դնել (սահմանել)» իմաստով):

¹⁷ **Ներսեսյանց Վ.Ս.** Իրավունքի և պետության տեսություն.—Եր.: Նաիրի, 2001, էջ 30, Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп.—М.: Норма, 2009, с. 20: Հայտնի է նաև հետևյալ մոտեցումը. այդ տիպերը երկուսն են՝ *լեգիտական* (կամ պոզիտիվիստական) և *իրավաբանական* (կամ հակալեգիտական), սակայն երկրորդն իր մեջ անպայմանորեն բովանդակում է *բնական-իրավական* և *լիբերտար-իրավաբանական* ենթատիպերը (Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: учебник.—М.: Норма: Инфра-М, 2010, С. 28, 33):

¹⁸ Լիբերտար-իրավաբանական տեսության հիմնադիր, հայազգի ակադեմիկոս Վ.Ս. Ներսեսյանցի խոսքերով՝ տեսությունն անվանվել է ոչ թե «լիբերալ» (կամ ազատական), այլ «լիբերտար» (*«либертарная»*), որպեսզի տարբերակվի «ազատական» (*«либеральная»*) ոչ միանշանակ ընդունված կամ «ոչ միշտ հանելի» բառից, իսկ «յուրիստական» (*«юридическая»*) բառի կիրառման նպատակն է այն տարբերակել «իրավական» («բնական իրավական», «պոզիտիվ իրավական») հասկացողությունից և շեշտը դնել լատիներեն *jus* («իրավունք»՝ մաքուր, չդասակարգված առումով) բառի վրա: Տես՝ Сущность и ценность права. Диалог А. Гордона и В. Нерсесянца (видео). НТВ, 04.02.2003, http://crimpravo.ru/blog/philosophy_of_law/1328.html (28.05.2012):

¹⁹ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов]. 6-е изд., стер.—М.: Изд-во “Омега Л”, 2009, С.372.

²⁰ Տես **Shapiro Scott J.**, What is Law (And Why Should We Care)? 1st Conference on Philosophy and Law: Neutrality and Theory of Law, Girona, 20th, 21st and 22nd of May 2010, pp. 4-6.

- ²¹ Обсуждение доклада Лапаевой В.В. “Типы правопонимания в современной российской теории права” на Ученом Совете ИГП РАН, 09.12.2011, <http://www.igpran.ru/news/2936/> (28.05.2012).
- ²² Տե՛ս Երսեսյանց Բ.Ս. Философия права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп.—М.: Норма, 2009, С. 50, Владик Сумбатович Ерсесянц (составитель Лапаева В.В.).—Ер.: “Нжар”, 2009 С. 7:
- ²³ **Kelsen Hans**, *Pure Theory of Law*, Published in 1967 by The Regents of the University of California; reprinted by permission of the University of California Press (in *Readings in Jurisprudence and Legal Philosophy*), p. 518.
- ²⁴ Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права.—М.: Гос. Изд-во юрид. лит. 1949, С. 4.
- ²⁵ **Վաղարշյան Ա.** Պետության և իրավունքի տեսություն-2: Դասախոսություն: ԵՊՀ—Եր.: Հեղինակային իրատ., 2011, էջ 24:
- ²⁶ Алексеев С.С. Общая теория права: учеб., 2-е изд., перераб. и доп.—М.: Проспект, 2009, С. 79.
- ²⁷ Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Понятие и сущность права. Современное правопонимание, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Hrop/08.php (28.05.2012).
- ²⁸ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов]. 6-е изд., стер.—М.: Изд-во “Омега Л”, 2009, 367.
- ²⁹ Лекции по общей теории права. Коркунова Н.М. КНИГА 1: ПОНЯТИЕ ПРАВА.—СПб.: По изданию 1914г., С. 58, <http://allpravo.ru/library/doc108p0/instrum109/item260.html> (28.05.2012).
- ³⁰ Табарин И.В. Современная теория права: новый научный курс: Научная монография.—М.: Изд. Автора, 2008, С. 80.
- ³¹ Четвернин В.А., Яковлев А.В. Институциональная теория права: НУЛ теоретических исследований права и государства ГУ-ВШЭ, 2009. Т. Научные исследования. N Выпуск 4, Аннотация, <http://teoria.prava.hse.ru/files/institution.pdf> (28.05.2012).
- ³² Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. Современное правопонимание: основные концепции, <http://www.bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-4/62.htm> (28.05.2012).
- ³³ Մանրամասն տես՝ Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. СПб, 2004, С. 82:
- ³⁴ Տե՛ս Лившиц Р.З. Теория права. М., 2001, с. 14 (հղումն ըստ Հ. Ստեփանյանի նշվ. աշխ., էջ 35):
- ³⁵ Նույն պատկերը կտեսնենք, եթե միավորենք իրավունքի ուսմունքները (դպրոցները): Ըստ ծագման՝ այդ ուսմունքները նորից երեքն են՝ բնական-իրավական, սոցիոլոգիական և էտատիստական: Առաջին ուսմունքի համաձայն՝ իրավունքի ծագման հիմքում ընկած է բնությունը, այդ թվում՝ (ու հատկապես) *անհատի* բնությունը: Երկրորդ ուսմունքի համաձայն՝ իրավունքի ծագման հիմքում ընկած է *հասարակությունը*: Իսկ երրորդի համաձայն՝ հիմքում *պետությունն* է: Իրավաբանական գրականության մեջ առանձնացվում է մակ իրավունքի հոգեբանական ուսմունքը (Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. СПб, 2004, С. 195, Խաչատրյան Ս.Մ. Պետության և իրավունքի տեսություն. հարցեր և պատասխաններ (2-րդ բարեփոխված հրատարակություն).—Եր.: «Կախա» իրատ., 2012, էջ 66, և այլն): Վերջինս, սակայն, հիմնավորված չի թվում, հատկապես, որ դրա ծագման հիմքում դիտվում է մարդու (անհատի) հոգեկան աշխարհը: Անհատի հոգեկան աշխարհը նրա բնության անբաժան մասն է, հետևաբար իրավունքի հոգեբանական ուսմունքը, կարծում ենք, անհանգստացնում է իրավունքի բնական-իրավական ուսմունքից և չի կարող կազմել ինքնուրույն դպրոց:
- ³⁶ Տե՛ս Цицерон Марк Туллий, Об обязанностях. [октябрь-декабрь 44г. до н.э.], IV (11). Философские трактаты, <http://ancientrome.ru/antlittr/cicero/phil/officiis1.htm> (28.05.2012):
- ³⁷ Աղայան Է. Բ. Արդի հայերենի բացատրական բառարան: Ա-Չ (Պարունակում է 135600 բառ և 11000 դարձվածաբանական միավոր).—Եր.: «Հայաստան» իրատ., 1976, էջ 81:
«Անվտանգություն» հասկացության, իմաստի տեսական հիմքերի մասին տե՛ս մակ՝ Тер Акопов А.А. Безопасность человека (теоретические основы социально-правовой концепции). М.: Изд-во МНЭПУ, 1998, С. 9-19, Սեդրակյան Ա.Ս. Ջինվորական հանցագործությունները՝ որպես ռազմական անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործություններ. քրեաիրավական և քրեաբանական հետազոտություն.—Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» իրատ., 2010, էջ 35, 36, 62-65:
- ³⁸ Տե՛ս Даль В.И. “Толковый словарь живого великорусского языка”. В 4 т. / Под ред. проф. И.А. Бодуэна де Куртена.—М.: Цитадель, 1998, Т. I, с. 107, Ожегов С.И. “Словарь русского языка”. В 4 т., 2-е изд.—М.: Русский язык, 1981, Т. I, С. 74:
- ³⁹ *Oxford Dictionaries: the world’s most trusted dictionaries*, <http://oxforddictionaries.com/definition/security> (28.05.2012).
- ⁴⁰ Նման տեսակետ է արտահայտում Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի (Ռ-Գ) նախագահ Լ. Շերշնևը (տես՝ Шершнев Л.И. “О роли общественной системы безопасности//Современные проблемы национально-

государственной и международной безопасности”. Сб. материалов конф.—М.: 1992, С. 94 (հղումն րիւն` Логунов А.Б. “Региональная и национальная безопасность”. Учебное пособие.—М.: Вузовский учебник, 2009, С. 7, 8):

⁴¹ Перечень терминов, используемых в нормативных правовых актах союзного государства в области обороны, военной службы и социальной защиты военнослужащих (от МО РБ и МО РФ), с. 3//«Военное право» ЭПИ, выпуск 3, 2004г.

⁴² Տես՝ նույն տեղում, էջ 48-59:

РЕЗЮМЕ

Право национальной безопасности?: необходимость определения соотношения права и безопасности в контексте создания новой отрасли права.

Автором анализируется соотношение права и безопасности и дается ответ на следующие вопросы: 1) что есть право и что такое безопасность?; 2) кто нуждается в праве и безопасности?; 3) каково соотношение права и безопасности и каким оно должно быть? В статье излагается мнение о том, что право и безопасность не только взаимосвязанны, но и идентичны, поскольку являются сложными социальными явлениями, служащие интересам, и исходящие от интересов трех субъектов — личности, общества и государства (национальные интересы).

Авторский подход, который условно называется “секьюритарный”, заключается в том, что в Республике Армения, в переходный период связь единств “право-безопасность” и “личность-общество-государство” может стать более тесной при наличии новой отрасли права - права национальной безопасности. Новое право как право-“фильтр” определит меру свободы личности, общества и государства и отношения между ними, а также обеспечит “кристалльность” общественных отношений в области национальной безопасности.

SUMMARY

National Security Law?: the necessity to outline the interrelation of law and security in the context of forming a new branch of law.

The author analyses the interrelation of law and security and answers the following questions: (1) what is law and what is security?; (2) who needs law and security?; (3) what is the interconnection between law and security and how it should be? It is highlighted that law and security are not only interconnected but also identical as both law and security are used for, and are stemmed from, the interests of individual, society, and state (national interests).

The bottom-line of the author’s approach, which he calls “securitar,” stands as follows: in times of transition, the ties between unities of “law-security” and “individual-society-state” would remain associated and might develop in the presence of a new branch of Armenian law — National Security Law. This new law, as a “filter” one, would frame the limits of freedom and cooperation of individual, society, and state as well as “crystallize” the relevant national security relations.

ՍԱՄՎԵԼ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՀԱՎԱՍԱՐ
ՍԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿՉԲՈՒՆՔՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ.
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ**

Սահմանադրական արդարադատության առավել ընդհանուր և հիմնարար նշանակություն ունեցող սկզբունքներն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակալին քննության իրավունք»։ Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ համանման սկզբունքներ է ամրագրում նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի¹ 6-րդ հոդվածը։ Այս հոդվածների բովանդակությունից բխում է, որ երաշխավորման ենթակա առաջին սկզբունքն արդարադատության մատչելիության սկզբունքն է։ Վերջինս հաճախ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից դիտարկվում է որպես արդարադատության մատչելիության իրավունք՝ արդար դատաքննության իրավունքի տարր²։ Սահմանադրական արդարադատության մատրելիության սկզբունքն ուղղակիորեն նախատեսված չէ ո՛չ ՀՀ Սահմանադրությամբ, ո՛չ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով³, սակայն սահմանադրական դատարանն իր մի շարք որոշումներում անդրադարձել է այս սկզբունքի երաշխավորմանը։ Քանի որ սահմանադրական դատարանը մասնագիտացված դատարան է, և ոչ բոլոր գործերն են ենթակա սահմանադրական դատարանի քննությանը, ապա առաջ է գալիս օրենսդրական մակարդակում, ինչպես նաև իրավակիրառական մակարդակում սահմանադրական արդարադատության մատչելիության

սկզբունքի արդյունավետ իրացման անհրաժեշտություն։

ՄԻԵԴ-ն իր բազմաթիվ որոշումներում կրկնել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին պարագրաֆը յուրաքանչյուրի համար երաշխավորում է իր քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների առնչությամբ դատարան դիմում ներկայացնելու իրավունքը։ Այս կերպ ձևավորվում է «դատարանի իրավունքը», որտեղ մատչելիության իրավունքը, այսինքն՝ քաղաքացիական գործերով դատավարություն նախաձեռնելու իրավունքը տարրերից մեկն է⁴։ Իր որոշումներից մեկում ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ 6-րդ հոդվածի երաշխիքները ներառում են դատարանի առջև բարձրացված հարցի վերաբերյալ վերջնական որոշում ստանալու իրավունքը՝ ներառյալ նաև սահմանադրական բողոքի ընդունելիության և (կամ) հանգամանքների վերաբերյալ որոշումը⁵։ Սահմանադրական դատարանում անհատական (ֆիզիկական, ինչպես նաև իրավաբանական անձի) դիմումի ընդունելիության չափանիշները նախևառաջ նախատեսված են ՀՀ Սահմանադրությամբ, որի 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ «Սահմանադրությամբ և սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով սահմանված կարգով սահմանադրական դատարան կարող է դիմել յուրաքանչյուր ոք կոնկրետ գործով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, սպառվել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները, և վիճարկում է այդ ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը⁶»։

Միաժամանակ ՀՀ Սահմանադրությունը ՀՀ Ազգային ժողովին լիազորում է օրենքով սահմանել դատարան դիմելու կարգը։ Անհրաժեշտ է նշել, որ Սահմանադրությունն այս իրավունքը երաշխավորում է յուրաքանչյուրի համար՝ անկախ նրանից, թե այլ սուբյեկտներ նույն հարցով անհատական

www.lawinstitute.am

սահմանադրական դիմում ներկայացրել են իրենց իրավունքի պաշտպանության նպատակով, թե՛ ոչ: Այս հարցի շրջանակներում Օրենքի 32-րդ հոդվածի 3-րդ կետը սահմանում է, որ «սահմանադրական դատարանը գործի քննությունն ամբողջությամբ կամ մասամբ մերժելու մասին որոշում է ընդունում, եթե օրենքի 68-75-րդ և 77-րդ հոդվածներում նշված գործերով ներկայացված որևէ դիմումում առաջադրված հարցի վերաբերյալ առկա է սահմանադրական դատարանի որոշումը»: Այս նորմում նշված հոդվածները նվիրված են (ի թիվս այլ հարցերի) սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող այլ սուբյեկտների՝ ներառյալ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից օրենքների դրույթների վիճարկմանը սահմանադրական դատարանում: Ստացվում էր մի իրավիճակ, երբ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվում է օրենքի դրույթ, սակայն տվյալ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը չէր կարողանում օգտվել սահմանադրական արդարադատության իրավունքից, քանի որ օրենքի այդ դրույթն այլ սուբյեկտի դիմումի հիման վրա արդեն ճանաչվել է ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր, այսինքն՝ առաջադրված հարցի վերաբերյալ առկա է սահմանադրական դատարանի որոշում: Այն հանգամանքը, որ սահմանադրական դատարանը այլ դիմումի հիման վրա կրկին քննության առարկա չի դարձնում այն հարցը, որն արդեն բարձրացվել է դատարանի առջև, միանգամայն իրավաչափ է, սակայն սա միևնույն ժամանակ կարող է արգելափակել այլ սուբյեկտներին՝ օգտվելու սահմանադրական արդարադատության միջոցով իրենց իրավունքները պաշտպանելու հնարավորությունից: Այդ հարցին անդրադարձել է ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր 15 ապրիլի 2008 թվականի ՍԴՈ-751 որոշմամբ⁸: Այս որոշման 4-րդ կետում սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ «այս կամ այն վիճարկվող ակտը կամ դրա դրույթը Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ իր որոշման իրավական հետևանքները կապվում են ոչ միայն տվյալ ակտի, այլ նաև դրա հիման վրա կայացված դատական կամ վարչական ակտերի իրավական հետևանքների, այդ ակտերի հիման վրա մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ապահովման ու պաշտպանության հետ՝ որպես անմիջական գործող իրավունք»:

Նույն որոշման 8-րդ կետում, վերլուծելով իրավակիրառական պրակտիկայի և Օրենքի 69-րդ հոդ-

վածի 12-րդ մասի, ինչպես նաև 32-րդ հոդվածի 3-րդ և 5-րդ մասերը, սահմանադրական դատարանը եկել է այն եզրահանգման, որ «այն անձինք, որոնց համար դեռևս չի լրացել սահմանադրական դատարանի դիմելու համար օրենքով սահմանված վեցամսյա ժամկետը, գրկվում են սահմանադրական դատարանի դիմելու միջոցով իրենց սահմանադրական իրավունքների դատական պաշտպանությունն իրականացնելու հնարավորությունից»⁹: Իսկ նման իրավիճակի ձևավորման պատճառ է դարձել այն փաստը, որ իրավակիրառական պրակտիկան «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ մասում օգտագործված «դիմող» եզրույթի բովանդակությանը տվել է սահմանափակ մեկնաբանություն:

Վերլուծելով օրենսդրությունը և իրավակիրառական պրակտիկան՝ սահմանադրական դատարանն իր ՍԴՈ-751 որոշման եզրափակիչ մասի 2-րդ կետում «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ մասի դրույթները ճանաչել է «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի պահանջներին հակասող և անվավեր այն մասով, որով սահմանափակվում է նոր հանգամանքների հիմքով այն անձանց իրավունքների վերականգնման հնարավորությունը, որոնց վերաբերյալ վերջնական դատական ակտի կայացման և տվյալ անձի նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականության հարցի վերաբերյալ այլ դիմումի (դիմումների) հիման վրա սահմանադրական դատարանում գործի դատաքննություն սկսելու օրվա կամ այդ հարցի վերաբերյալ սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունման օրվա միջև ընկած ժամանակահատվածը չի գերազանցում վեց ամիսը»¹⁰: Այս որոշման ողջ նպատակը սահմանադրական արդարադատության մատչելիության ապահովումն էր: Եթե նույնիսկ անձի կողմից տրված դիմումը ենթակա չէ քննության դիմումով բարձրացվող հարցի վերաբերյալ սահմանադրական դատարանի ընդունած որոշման առկայության հիմնավորմամբ, սպա դա դեռ չի նշանակում, որ անձը չպետք է օգտվի այդ որոշման իրավական հետևանքներից:

ՀՀ Ազգային Ժողովի 26.10.2011 թվականի ՀՕ268Ն ՀՀ օրենքով փոփոխություններ կատարվեցին Օրենքի 69-րդ հոդվածում, որի 13-րդ մասը շարադրվեց հետևյալ խմբագրությամբ. «Սույն հոդվածի 12-րդ մասը տարածվում է նաև այն անձանց վրա, որոնք սահմանադրական դատարանի տվյալ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

որոշումը հրապարակելու օրվա դրությամբ դեռևս պահպանել էին նույն հարցով սահմանադրական դատարան դիմելու իրենց իրավունքը, սակայն չէին դիմել սահմանադրական դատարան»։ Նշված հոդվածի 12-րդ մասում նույնպես որոշակի փոփոխություններ և լրացումներ են կատարվել, համաձայն որոնց՝ «դիմողի նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթը Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչվելու դեպքում, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ սահմանադրական դատարանը, որոշման եզրափակիչ մասում բացահայտելով օրենքի դրույթի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը, այն ճանաչել է Սահմանադրությանը համապատասխանող և միաժամանակ գտել է, որ այդ դրույթը նրա նկատմամբ կիրառվել է այլ մեկնաբանությամբ, **դիմողի նկատմամբ կայացված վերջնական դատական ակտը նոր հանգամանքի ի հայտ գալու հիմքով ենթակա է վերանայման՝ օրենքով սահմանված կարգով**»։ Այս նորմերի համադրված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ եթե ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը դեռ պահպանում է սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը, սակայն Օրենքի 32-րդ հոդվածի հիման վրա նրա՝ դիմումում բարձրացված սահմանադրաիրավական վեճը չի կարող սահմանադրական դատարանում քննության առարկա դառնալ, այնուամենայնիվ, չի զրկվում սահմանադրական արդարադատության մատչելիության իրավունքից, քանի որ նաև նրա նկատմամբ են կիրառելի սահմանադրական դատարանի որոշման իրավական հետևանքները։

Օրենքում կատարված այս փոփոխություններն էականորեն կնպաստեն սահմանադրական արդարադատության մատչելիության սկզբունքի երաշխավորմանը, սակայն կարծում ենք, որ հարցը դեռ ամբողջությամբ իր լուծումը չի ստացել, և գործնականում որոշակի խնդիր կարող է, այնուամենայնիվ, առաջանալ։ Այսպես՝ կարծում ենք, որ այստեղ երկակի իրավիճակ է ձևավորվում, այսինքն՝ կոնկրետ գործի նկատմամբ, որի շրջանակներում դիմում է ներկայացվել սահմանադրական դատարան, սահմանադրական դատարանն արտահայտում է իր իրավական դիրքորոշումը և նույնիսկ կարող է ընդձեռնել, որ օրենքի դրույթը կիրառվել է իր մեկնաբանություններից տարբերվող մեկնաբանությամբ, մինչդեռ մնացած գործերով, որտեղ անձը դեռ պահպանել էր սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը, գնահատական տալու հայեցողությունը տրվել է նոր հանգամանքի հիմքով դատական ակտը վերանայելու իրավասու-

թյուն ունեցող դատարանին։ Օրենքի 69-րդ հոդվածի 13-րդ մասը հղում է կատարում նույն հոդվածի 12-րդ մասի վրա՝ սահմանելով, որ *12-րդ մասը տարածվում է նաև այն անձանց վրա, որոնք սահմանադրական դատարանի տվյալ որոշումը հրապարակելու օրվա դրությամբ դեռևս պահպանել էին նույն հարցով սահմանադրական դատարան դիմելու իրենց իրավունքը, սակայն չէին դիմել սահմանադրական դատարան*։ Այսինքն՝ նաև սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը դեռ պահպանած անձանց համար այդ որոշումը **կարող է լինել** նոր հանգամանք։ Սակայն մենք կարծում ենք, որ խոսքն ընդամենը հնարավորության մասին է, քանի որ որպեսզի սահմանադրական դատարանի որոշումը՝ որպես նոր հանգամանք, դառնա դատական ակտը վերանայելու պարտադիր հիմք, անհրաժեշտ է ևս մեկ պայմանի առկայություն։ Մասնավորապես Օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ մասի համաձայն՝ որպեսզի դիմողի նկատմամբ կայացված վերջնական դատական ակտը նոր հանգամանքի ի հայտ գալու հիմքով ենթակա լինի վերանայման, անհրաժեշտ է, որ *սահմանադրական դատարանը, որոշման եզրափակիչ մասում բացահայտելով օրենքի դրույթի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը, այն ճանաչի Սահմանադրությանը համապատասխանող և միաժամանակ գտնի, որ այդ դրույթը նրա նկատմամբ կիրառվել է այլ մեկնաբանությամբ*։ Նշված նորմերի վերլուծությունը թույլ է տալիս առանձնացնել երկու պայման, որոնք բավարարելու դեպքում միայն դատական ակտը ենթակա կլինի վերանայման.

- եթե ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը սահմանադրական դատարանի տվյալ որոշումը հրապարակելու օրվա դրությամբ դեռևս պահպանել էր նույն հարցով սահմանադրական դատարան դիմելու իր իրավունքը,

- եթե սահմանադրական դատարանը, որոշման եզրափակիչ մասում բացահայտելով օրենքի դրույթի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը, այն ճանաչել է Սահմանադրությանը համապատասխանող և միաժամանակ գտել է, որ այդ դրույթը **նրա նկատմամբ կիրառվել է այլ մեկնաբանությամբ**։

Վերջին հաշվով Օրենքում կատարված փոփոխությունների համատեքստում սահմանադրական արդարադատության մատչելիության սկզբունքի իրացումը կերաշխավորվի միայն դատարանների կողմից նշված հայեցողությունը բարեխիղճ իրականացնելու և օրենքի դրույթը սահմա-

նադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին համահունչ մեկնաբանելու արդյունքում: Սակայն գտնում ենք, որ այս հարցում դատարանները չեն կարող որևէ հայեցողություն ունենալ: Օրենքով սահմանադրական դատարանին է վերապահված բացահայտել վիճարկվող նորմի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը և գնահատել դրա կիրառման իրավաչափությունը կոնկրետ սուբյեկտի նկատմամբ, ուստի սահմանադրական դատարանը պետք է օժտված լինի լիազորությամբ՝ գնահատելու բոլոր այն դեպքերում, երբ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք դեռ պահպանել են սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը: Հետևաբար գտնում ենք, որ Օրենքում պետք է լրացումներ կատարվեն, որոնցով կամրագրվի, որ սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող անձանց անհատական դիմումի հիման վրա դատական կազմը կամ սահմանադրական դատարանը՝ ամբողջ կազմով, մերժելով գործը քննության ընդունել, միաժամանակ կարող է գնահատել նորմի կիրառման իրավաչափությունը և գտնել, որ դրույթը **նրա նկատմամբ կիրառվել է այլ մեկնաբանությամբ, ինչը նոր միայն կհանդիսանա նոր հանգամանք դատական ակտը վերանայելու համար:** Հակառակ պարագայում, եթե սահմանադրական դատարանն իր որոշումներից որևէ մեկում չանդրադառնա կոնկրետ սուբյեկտների նկատմամբ նորմի կիրառման պրակտիկային, երբեք սահմանադրական դատարանի որոշումը չի հանդիսանա նոր հանգամանք այն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար, ովքեր սահմանադրական դատարանի տվյալ որոշումը հրապարակելու օրվա դրությամբ դեռևս պահպանել էին նույն հարցով սահմանադրական դատարան դիմելու իրենց իրավունքը, սակայն չէին դիմել սահմանադրական դատարան:

Հաջորդ խնդիրը վերաբերում է հետևյալ իրավիճակին. Օրենքի 32-րդ հոդվածի 3-րդ և 5-րդ կետերի հիման վրա սահմանադրական դատարանն ամբողջությամբ կամ մասամբ մերժում է գործի քննությունը՝ անկախ այն հանգամանքից, թե սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող որ սուբյեկտի¹¹ դիմումի հիման վրա է նախկինում դատարանը կայացրել որոշում կամ իրականացնում գործի դատաքննություն: Օրենքի 69-րդ հոդվածի իրավակարգավորումները՝ ներառյալ փոփոխությունները, վերաբերում են անհատական դիմումների քննությանը: Նշված հոդվածի 13-րդ կետի բովանդակության վերլուծությունը ցույց է

տալիս, որ այն նույն հոդվածի 12-րդ մասը տարածվում է իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց վրա, իսկ 12-րդ մասը, կիրառելով «Սույն հոդվածում նշված գործերով» բառակապակցությունը, շեշտադրում է, որ այդ մասում նշված իրավական հետևանքները կարող են վրա հասնել միայն անհատական դիմումների հիման վրա կայացվող որոշման արդյունքում: Ստացվում է, որ օրենսդրի կողմից սահմանվել է այնպիսի իրավակարգավորում, որով լուծվել է անհատական դիմումով այլ անձանց՝ սահմանադրական արդարադատության միջոցով սահմանադրական իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքի իրացմանը չխոչընդոտելու հարցը: Միաժամանակ բաց է մնում այն հարցը, թե ինչպես է հնարավոր երաշխավորել սահմանադրական արդարադատության մատչելիությունը, եթե դիմողի նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթը նախկինում սահմանադրական դատարանում վիճարկվել է ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 1-ին, 3-րդ, 4-րդ, 8-րդ կետերում նախատեսված անձանց և մարմինների կողմից: Նշված անձանց և մարմինների դիմումների հիման վրա գործերի քննության առանձնահատկություններն ամրագրված են Օրենքի 68-րդ հոդվածում¹², որտեղ ամրագրված չեն սահմանադրական դատարանի որոշումների այնպիսի իրավական հետևանքներ, ինչպիսիք որ առկա են Օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ և 13-րդ մասերում:

ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՍԳՈ-751 որոշման 5-րդ կետում¹³, անդրադառնալով կոնկրետ և վերացական վերահսկողության առանձնահատկություններին, նշել է, որ «*Եթե նախնական և հետագա վերացական սահմանադրական վերահսկողության դեպքում առաջին պլան է մղվում Սահմանադրության գերակայության երաշխավորումը՝ իրավական համակարգում օրենքների և այլ նորմատիվ ակտերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունն ապահովելու ճանապարհով, ապա անհատական դիմումների հիման վրա իրականացվող կոնկրետ վերահսկողության նպատակը Սահմանադրության դրույթների անմիջական գործողության երաշխավորումն է, մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ապահովումն ու պաշտպանությունը*¹⁴»: Թեև սահմանադրական դատարանը հստակ տարանջատում է կոնկրետ և վերացական վերահսկողության նպատակները, դրանք, մեր կարծիքով, չեն կարող հիմք հանդիսանալ սահմանադրական արդարադատության մատչելիությունը սահմանափա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կելու համար, հետևաբար վերացական վերահսկողության նպատակները չեն կարող բացառել կոնկրետ վերահսկողության նպատակները:

Այս տեսանկյունից ուշագրավ է նաև իրավիճակը՝ կապված գլխավոր դատախազի և դատարանների՝ դիմումների հիման վրա գործերի քննության հետ: Օրենքի 71-րդ հոդվածը կարգավորում է դատարանների և գլխավոր դատախազի դիմումների հիման վրա նորմատիվ իրավական ակտերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունը որոշելու վերաբերյալ գործերի քննության հետ կապված իրավահարաբերությունները՝ հոդվածի վերնագրում փակագծերում ամրագրելով «*իրավական նորմերի կոնկրետ վերահսկողություն*»: Թեև այս դիմումները քննվում են կոնկրետ վերահսկողության շրջանակներում, դրանց արդյունքում սահմանադրական դատարանի կայացրած որոշման իրավական հետևանքները որոշվում են Օրենքի 68-րդ հոդվածի պահանջներին համապատասխան, քանի որ նշված 71-րդ հոդվածի 10-րդ մասը հղում է կատարում 68-րդ հոդվածի 7-17-րդ մասերի վրա: Իսկ վերջիններս, ի թիվս այլ հարցերի, կարգավորում են նաև սահմանադրական դատարանի որոշումների իրավական հետևանքները: Կարծում ենք, որ սահմանադրական արդարադատության մատչելիության սկզբունքը պահանջում է, որ այս գործերի քննության արդյունքում կայացված որոշումների իրավական հետևանքները կարգավորվեն նաև Օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ և 13-րդ մասերում ամրագրված նորմերով:

Վերլուծելով վերոնշյալ բոլոր նորմերը, ինչպես նաև դրանց հետ համակարգային փոխկապվածության մեջ գտնվող այլ նորմերը՝ կարծում ենք՝ պետք է հստակ շեշտադրել այն միտքը, որ սահմանադրական վերահսկողության ինչպիսի ձև էլ ամրագրվի օրենսդրության մեջ, այն չպետք է խոչընդոտ հանդիսանա սահմանադրական արդարադատության մատչելիության սկզբունքի լիարժեք երաշխավորման համար: Գործնականում հնարավոր են իրավիճակներ, երբ իրավունքի մի սուբյեկտի կողմից սահմանադրական դատարան դիմելն արդեն արգելափակի իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց կողմից սահմանադրական արդարադատության իրավունքն արդյունավետորեն իրացնելու հնարավորությունը: Դատարանների կողմից կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից սահմանադրական դատարան դիմում ներկայացնելու և դրա հիման վրա որոշում ընդունելու փաստը չի կարող արգելել ֆիզիկական և իրավա-

բանական անձանց օգտվել սահմանադրական դատարանի դիմելու միջոցով իրենց հիմնարար իրավունքները և ազատությունները պաշտպանելու հնարավորությունից: Կարծում ենք, որ օրենսդիրը պետք է այս տրամաբանության հիման վրա սահմանի սահմանադրական դատարանի մատչելիության, սահմանադրական դատարանի որոշումների իրավական հետևանքների հետ կապված իրավահարաբերությունները կարգավորող նորմեր:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ գտնում ենք, որ

1. Սահմանադրական արդարադատության մատչելիության սկզբունքն իր մեջ ներառում է անձի իրավունքը «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված կարգով դիմել սահմանադրական դատարան, որի հիման վրա կիրականացվի գործի քննություն, և ստանալ իր գործի վերաբերյալ սահմանադրական դատարանի որոշումը: Խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ, մասնավորապես, սահմանադրական դատարանի դիմելու իրավունքի մաս է կազմում, ի թիվս այլ իրավունքների, անձի իրավունքը ստանալ սահմանադրական դատարանի որոշում, որով վերջինս, որոշման եզրափակիչ մասում բացահայտելով օրենքի դրույթի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը, այն կճանաչի Սահմանադրությանը համապատասխանող և միաժամանակ կզտնի, որ այդ դրույթը նրա նկատմամբ կիրառվել է այլ մեկնաբանությամբ, ինչն էլ իր հերթին կհանգեցնի դիմողի նկատմամբ կայացված վերջնական դատական ակտի՝ օրենքով սահմանված կարգով վերանայմանը՝ նոր հանգամանքի ի հայտ գալու հիմքով: Այս մոտեցումը, կարծում ենք, համահունչ է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշմանը, ըստ որի «Կոնկրետ վերահսկողության դեպքում առաջին պլան է մղվում նաև անհատական շահերի պաշտպանության խնդիրը»¹⁵,

2. Սահմանադրական դատարանի մատչելիությունը պետք է երաշխավորվի յուրաքանչյուրի համար՝ անկախ նրանից, թե այլ սուբյեկտներ կոնկրետ սահմանադրաիրավական վեճի առնչությամբ նախկինում սահմանադրական դատարան դիմել են, թե ոչ, որպեսզի հնարավոր դառնա անհատական շահերի արդյունավետ պաշտպանությունը,

3. Օրենքում պետք է լրացումներ կատարվի, որոնք սահմանադրական դատարանին հնարավորություն կտան, մերժելով անհատական դիմումի

www.lawinstitute.am

հիման վրա գործը քննության ընդունումը, միաժամանակ իր դիրքորոշումն արտահայտել կոնկրետ գործի շրջանակներում օրենքի վիճարկվող դրույթն այլ մեկնաբանությամբ կիրառելու փաստի վերա-

բերյալ, որը նույնպես նոր հանգամանք կհանդիսանա դատական ակտը վերանայելու համար:

¹ Այսուհետ՝ ՄԻԵԿ:

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.-Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 222: Այսուհետ՝ ՀՀ ՍԳ և ՄԻԵԿ:

³ Այսուհետ՝ Օրենք: Օրենքը հասանելի է ՀՀ սահմանադրական դատարանի պաշտոնական կայքէջում՝ http://www.concourt.am/armenian/law_cc/index.htm:

⁴ Տե՛ս Marini v. ALBANIA, judgment of 18 December 2007, §112, Golder v. the United Kingdom, judgment of 21 February 1975, §§ 35-36, Acts of ECHR are available at HUDOC Search Portal, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>:

⁵ Տե՛ս Marini v. ALBANIA, judgment of 18 December 2007, §113. , Acts of ECHR are available at HUDOC Search Portal, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.

⁶ «Յուրաքանչյուր ոք՝ կոնկրետ գործով», «դատարանի վերջնական ակտ», «սպառել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները», «կիրառված օրենքի դրույթ» բառակապակցությունները սույն աշխատանքի քննարկման առարկա չեն, ուստի դրանց բովանդակության վերլուծությանն այս աշխատանքում չենք անդրադառնա:

⁷ Օրենքի իմաստով նշանակություն չունի այն հանգամանքը՝ արդյոք կոնկրետ վերահսկողության, թե վերացական վերահսկողության շրջանակներում է օրենքի դրույթը վիճարկվել:

⁸ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 1(50)2009, էջ 51:

⁹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 1(50)2009, էջ 56:

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 1(50)2009, էջ 61-62:

¹¹ ՀՀ սահմանադրական դատարանի հիմնելու իրավունք ունեցող սուբյեկտներն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածում:

¹² Իրավական նորմերի սահմանադրականության վերացական վերահսկողություն՝ ըստ Օրենքի 68-րդ հոդվածի վերնագրի:

¹³ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 1(50)2009, էջ 53:

¹⁴ Կոնկրետ և վերացական վերահսկողության առանձնահատկություններին, բնորոշ գծերին նվիրված են բազմաթիվ գիտական աշխատանքներ, որոնցից կարելի է նշել հետևյալը՝ Հարությունյան Գ.Գ. *Սահմանադրական վերահսկողություն*, «Նժար» հրատ., Երևան-2002, էջ 58-61:

¹⁵ ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 1(50)2009, էջ 54:

РЕЗЮМЕ

Равный доступ к Конституционному Суду как один из принципов конституционного правосудия: проблемы законодательного регулирования

В статье рассматриваются актуальные вопросы доступа к Конституционному Суду как одного из неотъемлемых принципов конституционного правосудия, полноценная реализация которого является необходимым условием эффективной защиты конституционных прав и свобод человека. Автор исследует законодательные нормы, направленные на обеспечение реализации указанного принципа. В результате системного анализа нормативной базы автор приходит к выводу о необходимости внесения в действующее законодательство поправок и дополнений, которые обеспечили бы равные для всех возможности доступа к конституционному правосудию независимо от того, какой субъект и когда обращается в Конституционный Суд.

SUMMARY

Equal Access to the Constitutional Court as One of the Principles of Constitutional Justice: Problems of Legislative Regulation

In this article, the Author discusses the current issues of the access to the Constitutional Court as one of the constituting principles of constitutional justice, proper implementation of which is essential for the effective protection of constitutional rights and freedoms. The Author examines the legislative rules aiming at ensuring the implementation of this principle. On the basis of system analysis of national legislation, the Author concludes that it is necessary to amend and supplement the legislation in force with the rules providing equal opportunities of the access to constitutional justice for everybody, regardless of the status of an applicant and the time of his or her applying to the Constitutional Court.

ԱՐԱՄ ՎԱՐԳԵՎԱՆՅԱՆ

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի իրավական վերլուծության վարչության պետ,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՍԱՄՎԵԼ ՅՈՒՉԲԱՇՅԱՆ

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի իրավական վերլուծության վարչության մասնագետ,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԱՐԳԵԼԱՆՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿԻՐԱՌՍԱՆ ՈՐՈՇ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հարկային արգելանքը դասվում է խնդիրներ պարունակող և միանշանակ չընկալվող ինստիտուտների թվին: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ հարկային արգելանքը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից իրենց հարկային պարտավորությունների կատարման հանդեպ պետության վերահսկողությունն է, որի միջոցով իրականացվում է պետության տնտեսական անվտանգության ապահովումը¹: Իրավագետ Էրիկ Յանսենը հարկային իրավահարաբերություններին վերաբերող իր աշխատությունում նշել էր, որ հարկային պարտավորությունների կատարումն ապահովելու համար անձանց գույքի վրա արգելադրումը per se չի հանդիսանում մարդու իրավունքների խախտում²: Միաժամանակ այլ հեղինակներ գտնում են, որ հարկային արգելանքի ինստիտուտը ուղղակիորեն առնչվում է անձանց սեփականության իրավունքի հետ, ուստի դրա կիրառումը պետք է լինի հստակ կանոնակարգված, քանզի համատարած չարաշահումները կհանգեցնեն իրավական երաշխիքների ոտնահարման³:

Աշխատանքում ուսումնասիրվել է ներպետական ու միջազգային փորձը և ներկայացվել Հայաստանի Հանրապետության «Հարկերի մասին» օրենքով (այսուհետ՝ Օրենք) նախատեսված հարկային արգելանքի ինստիտուտի վերաբերյալ որոշ իրավական խնդիրներ:

Օրենքը կարգավորում է հարկային իրավահարաբերությունները: Օրենքի 30.2 հոդվածի 1-ին պարբերությամբ նշվում է, որ գույքի արգելանքը հարկային մարմնի կողմից վերահսկվող եկամուտ-

ների գծով պարտավորության կատարումն ապահովելու նպատակով հարկ վճարողի գույքային իրավունքների սահմանափակման միջոցով հարկային մարմնի կողմից իրականացվող գործողություն է: Արգելադրումն իրականացվում է բանկային հաշիվների արգելադրման, ինչպես նաև գույքի տնօրինման, տիրապետման կամ օգտագործման իրավունքի սահմանափակման միջոցով՝ հարկային պարտավորությունների չափով:

Այսպես, հարկային արգելանքը ուղղակիորեն վերաբերում է անձանց սեփականության իրավունքի սահմանափակմանը: Դեռևս 1948 թվականի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 17-րդ հոդվածով սահմանվել է, որ ամեն ոք ունի սեփականություն ունենալու իրավունք՝ ինչպես միայնակ, այնպես էլ ուրիշների հետ միասին: Նույն հոդվածը հստակ նախատեսել էր նաև, որ ոչ ոք չի կարող կամայականորեն զրկվել իր սեփականությունից⁴:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն) 31-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ ոչ ոքի չի կարելի զրկել սեփականությունից, բացառությամբ դատական կարգով՝ օրենքով, նախատեսված դեպքերի: Այսինքն՝ Սահմանադրության համապատասխան դրույթը նախատեսում է, որ անձին «զրկել» սեփականությունից հնարավոր է միայն դատական կարգով, այն էլ օրենքով նախատեսված դեպքերում: Սեփականությունից «զրկել» եզրույթը որևէ այլ իրավական ակտում, բացի բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող իրա-

www.lawinstitute.am

վական ակտից, չի հանդիպում, որի արդյունքում այն մեկնաբանելու դժվարություններ են առաջանում: Սահմանադրության մեկնաբանությունների համաձայն՝ սեփականությունից «զրկելուն» շատ ավելի լայն մեկնաբանություն է տրվում. այստեղ այն ենթադրում է կոնկրետ օբյեկտի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ոչ միայն դադարում, այլև այնպիսի սահմանափակում, որի արդյունքում սեփականատերը զրկվում է իրեն պատկանող օբյեկտն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, ըստ նշանակության օգտագործելու և այն տնօրինելու հնարավորությունից: Եվ եթե նույնիսկ այդպիսի սահմանափակումը կատարվում է որևէ ընդհանուր, հանրային նպատակից ելնելով, դա ևս դիտարկվում է որպես սեփականությունից զրկում՝ սահմանադրաիրավական առումով, և Սահմանադրության նշված դրույթին համապատասխան՝ կարող է կատարվել միայն դատարանի որոշման հիման վրա⁵: Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության գրեթե նույնաբովանդակ դրույթի վերաբերյալ նույնպես նման մեկնաբանություններ են տրվել⁶: Ուստի վերոնշյալ մեկնաբանություններից կարելի է եզրակացնել, որ սեփականությունից զրկելը, որն իր մեջ ներառում է նաև սեփականության իրավունքի սահմանափակումը, կարող է իրականացվել միայն դատական կարգով և (կամ) հստակ դատական վերահսկողության առկայության պարագայում: Սակայն Օրենքի 30.2 հոդվածը նախատեսում է անձի սեփականության իրավունքի սահմանափակում կամ զրկում՝ հարկային մարմնի կողմից անձի գույքի վրա արգելանք դնելու միջոցով: Համաձայն ՌԴ Հարկային օրենսգրքի 48-րդ և 77-րդ հոդվածների՝ հարկային մարմինն իրավասու չէ որոշում ընդունել անձի գույքի վրա արգելանք դնելու մասին: Այսինքն, ՌԴ համապատասխան օրենսդրության համաձայն՝ հարկային մարմինը առհասարակ օժտված չէ նման լիազորությամբ:

Օրենքի 30.2 հոդվածի 2-րդ պարբերությունը սահմանում է, որ հարկային մարմնի կողմից վերահսկվող եկամուտների գծով չկատարված պարտավորության չափը հինգ հարյուր հազար կամ ավելի դրամ կազմելու դեպքում հարկային մարմնի ղեկավարն օրենքով սահմանված կարգով իրավունք ունի հարկ վճարողի գույքի վրա արգելանք դնելու մասին հանձնարարագիր հրապարակել: Այսինքն, կարելի է եզրակացնել, որ օրենսդիրը նշյալ որոշում կայացնելը նախատեսել է որպես հարկա-

յին մարմնի իրավունք: Այսինքն, հստակ չափորոշիչների բացակայության, ինչպես նաև վարչական մարմնի ցանկության և (կամ) գնահատման հիման վրա անձի սեփականության իրավունքը սահմանափակող (զրկող) որոշումները խթանում են այնպիսի իրավիճակի առաջացում, երբ հնարավոր են չարաշահումներ և խտրական վերաբերմունքի դրսևորումներ անձանց նկատմամբ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) նախադեպային իրավունքից բխում է, որ որևէ նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության (res judicata) սկզբունքին, այսինքն՝ համապատասխան նորմը ձևակերպված չէ բավարար հստակությամբ: Ուստի հստակ չափորոշիչների բացակայությունը չի համապատասխանում ՄԻԵԴ-ի նախադեպային որոշումներում արտահայտած իրավական դիրքորոշմանը^{7,8}:

Ցանկանում ենք անդրադառնալ նաև Օրենքի 30.2 հոդվածի 13-րդ մասում ամրագրված գույքի արգելադրման որոշման ժամկետներին: Համաձայն վերոնշյալ դրույթի՝ գույքի արգելադրման մասին որոշման ժամկետն է 1 ամիսը: Միաժամանակ պարզ չէ, թե ինչ նպատակ է հետապնդվում, երբ նախատեսվում է վարչական մարմնի կողմից առանց դատարանի որոշման և (կամ) հաստատման կայացրած որոշման տևողությունը՝ 1 ամիս:

Սեփականության իրավունքի սահմանափակման վերաբերյալ մեր կողմից ուսումնասիրվել են նաև ՄԻԵԴ-ի որոշ նախադեպային որոշումներ: Այսպես, Պետրոս Պապամիխայլոպոլոսն ընդդեմ Հունաստանի (24.06.1993) գործով նշել է, որ սեփականությունից «զրկել» է համարվում նաև այնպիսի փաստացի խոչընդոտներ ստեղծելը, որոնք սեփականատիրոջ համար անհնարին են դարձնում իր սեփականությունից օգտվելը⁹: Ավելին, ՄԻԵԴ-ի որոշումներից մի քանիսը սահմանում են, որ յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ ունի իր գույքից անարգել օգտվելու իրավունք, և անձանց գույքի արգելադրումը մշտապես պետք է լինի իրավաչափ և չհանգեցնի անձանց իրավունքների խախտմանը¹⁰:

Ռուս իրավագետ Արչբան իր աշխատությունում փորձել է համեմատականներ անցկացնել և ընդհանուր եզրեր գտնել հարկային ծառայության կողմից գույքի վրա արգելադրում դնելու և

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քրեական դատավարության օրենսգրքի շրջանակներում գույքի վրա կալանք դնելու նորմերի միջև¹¹։ Մեր դիրքորոշումը տարբերվում է հեղինակի տեսակետից, քանի որ նշված ինստիտուտները էականորեն տարբերվում են միմյանցից։ Այնուամենայնիվ, ցանկանում ենք նշել, որ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասը նախատեսում է, որ քրեական դատավարության ընթացքում անձանց բանկային ավանդների և այլ գույքի վրա կալանք կարող է դրվել հետաքննության մարմնի՝ քննիչի, դատախազի, դատարանի որոշմամբ։ Միաժամանակ, ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի պաշտոնական նախագծի 17-րդ հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է քրեական վարույթի ընթացքում անձանց ֆինանսական միջոցների և այլ գույքի վրա արգելանք դնելը միայն դատարանի որոշմամբ՝ բացառությամբ նշված օրենսգրքով նախատեսված անհետաձգելի դեպքերի։ Իսկ նույն օրենսգրքի նախագծի 106-րդ հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է, որ գույքի վրա կալանք դնելը կիրառվում է դատարանի որոշման հիման վրա։ Անհետաձգելի դեպքերում, երբ հարկադրանքի այս միջոցի անհապաղ կիրառումը կարող է հանգեցնել գույքի կորստի,

վնասման կամ ոչնչացման, գույքի վրա կալանք դնելը կարող է կիրառվել դատախազի որոշմամբ։ Այս դեպքում անհապաղ, սակայն ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում պետք է համապատասխան որոշումը և այն հիմնավորող նյութերը ներկայացվի դատարանի հաստատմանը։ Գտնում ենք, որ նախագծով առաջարկվող մոտեցումը հարկավոր է կիրառել նաև հարկային օրենսդրությունում։

Ելնելով վերոգրյալից՝ գտնում ենք, որ Օրենքով ամրագրված հարկային մարմինների կողմից իրականացվող արգելադրումը նախատեսող նորմը չի համապատասխանում միջազգային պայմանագրային և նախադեպային իրավունքի նորմերին, ինչպես նաև խոչընդոտում է ներպետական իրավական համակարգը միատեսակ կիրառելուն, և հստակ չափորոշիչների բացակայության պարագայում առաջանում է խտրական կամ ոչ իրավաչափ գործողությունների լուրջ ռիսկ։ Ուստի, անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ նշված խնդիրները վերացնելու և իրավական երաշխիքները պաշտպանելու նպատակով։

¹ Տե՛ս Апрецова Н.Г. “Правовые основы налогообложения и налогового планирования хозяйствующих субъектов”; учеб. пособие. – М.: Проспект, 2009. С. 55-58.

² Տե՛ս Erik M. Jansen, The Taxing Power: A Reference Guide to the United States Constitution (Westport, CT: Praeger Publishers 2005), 18-25.

³ Տե՛ս Jay K. Rosengard, Property Tax Reform in Developing Countries (Kluwer Academic Publishers 1998), 108-110; Карасева М.В., Шекин Д.М. “Налоговое право стран Восточной Европы. Общая часть: Беларусь, Польша, Россия, Словакия, Украина, Чехия”. М.: “Волтерс Клувер”, 2009. С. 155-171.

⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (հայերեն թարգմանությունը՝ ՄԱԿ-ի հանրային տեղեկատվության վարչության երևանյան գրասենյակ), 10 դեկտեմբեր 1948, էջ 2:

⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ (ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի). Եր.: «Իրավունք», 2010, էջ 366:

⁶ Տե՛ս <http://constitution.garant.ru/science-work/comment/5697462/chapter/2/#2000>.

⁷ Տե՛ս Вильдхабер Л. “Прецедент в Европейском Суде по правам человека”.// Государство и право. 2001. N 12 . С. 5-12:

⁸ Տե՛ս Case of Marckx v. Belgium (1979) no. 6833/74; Case of Amann v. Switzerland (2000) no. 27798/95.

⁹ Տե՛ս Case of Papadopoulos v. Cyprus (2000) no. 39972/98.

¹⁰ Տե՛ս Case of Gasus dossier- und fördertechnik GmbH v. The Netherlands [2000] no. 39972/98; Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden (1984) no. 7151/75.

¹¹ Տե՛ս Аршба Г.В. “Наложение ареста на имущество в уголовном судопроизводстве”; Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09: Омск, 2004. С. 72-74.

РЕЗЮМЕ

Некоторые правовые проблемы применения института налогового ареста

В статье представлены внутригосударственные правила применения института налогового ареста. Авторами проводится сравнительно-правовой анализ. В работе интерпретируется позиция Европейского суда по правам человека, касательно применения института налогового ареста, а также поднимаются проблемы связанные с внутригосударственным законодательством. Авторы делают предложения по соответствию института налогового ареста принципам международного права, а именно принципу правовой определенности, а также требованиям Конституции РА.

SUMMARY

Certain issues regarding the practice of arrest on property in tax related cases

The authors present the national regulations regarding arrest on property in tax related cases. Comparative legal analysis is present in the article. In the article the position of the European Court of Human Rights regarding the arrest on property in tax related cases is presented and issues connected with the national legislation are raised. The authors make recommendations as a result of which the national regulations regarding arrest on property in tax relates cases will be in conformity with the international principles specifically the principal of legal certainty as well as with the demands of the Constitution of RA.

ՄԻՍԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

ԶԾՆՎԱԾ ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Իրավունքի տարբեր ճյուղերում, մասնավորապես սահմանադրական իրավունքում և կայուն զարգացման հայեցակարգի՝ որպես մարդկության բարեկեցությանն ուղղված նորագույն գաղափարախոսության, շրջանակներում երեխայի իրավունքների կարևորումը թույլ է տալիս տեսական հարթության վրա ուսումնասիրել այն որպես իրավական կատեգորիա: Երեխայի իրավունքների առնչությամբ լիովին ընդունելի են Ս. Ս. Ալեքսեևի խոսքերն այն մասին, որ միայն որպես իրավական կատեգորիա դիտարկելու դեպքում իրավաբանական գիտելիքները կարելի է բարձրացնել այն մակարդակի վրա, որը համապատասխանում է ներկա ժամանակաշրջանի պահանջներին, որի միջոցով էլ դրանք առավելագույնս կծառայեցվեն պրակտիկային և կարևորագույն կենսական խնդիրների լուծմանը¹:

Սակայն երեխայի իրավունքները որպես իրավական կատեգորիա ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին պարզել, թե որ պահից է երեխան ընկնում իրավական նորմերի գործողության տակ, որ պահից են պաշտպանվում երեխայի իրավունքները՝ դեռևս պտղի կարգավիճակում², թե՞ ծննդյան պահից ի վեր: Այստեղ հարկ է նշել, որ «Երեխայի իրավունքների մասին» 1989թ. կոնվենցիայի դրույթները չեզոք են կյանքի սկզբի հարցի վերաբերյալ: Վերջինիս նախաբանի չորրորդ կետը պարունակում է «Երեխայի իրավունքների մասին» 1959թ. հռչակագրից դրույթ այն մասին, որ երեխան, ելնելով իր մտավոր և ֆիզիկական անհասունության հանգամանքից, ունի հատուկ պաշտպանության և խնամքի, այդ թվում նաև իրավական պաշտպանության կարիք ինչպես մինչև ծնունդը, այնպես էլ ծննդյան պահից ի վեր: Սակայն երեխայի՝ մինչև ծնվելը պաշտպանության անհրաժեշտության ընդունումը չի բարձրացնում այս հարցը օրենսդրական կարգավորման մակարդակի, առավել ևս երբ կոնվենցիայի վավերացման

դեպքում մասնակից պետություններին կոնվենցիայի դրույթների մեկնաբանության իրավունք չի վերապահում²: Սակայն սա արգելք չի հանդիսանում որոշ պետությունների համար իրենց ազգային օրենսդրություններում ամրագրել նորմեր դեռևս չծնված երեխաների իրավունքների մասին: Այսպես, Արգենտինայի Քաղաքացիական օրենսգիրքը պարունակում է դրույթ այն մասին, որ մարդու կյանքը սկսվում է մոր արգանդում սաղմնավորվելու պահից, և անհատը կարող է որոշ իրավունքներ ձեռք բերել դեռևս մինչև ծնվելը, ասես նա արդեն ծնված է:

Հետաքրքրական է այն, որ դեռևս չծնված երեխայի իրավական պաշտպանության հարցերը վերհանված են եղել դեռևս շատ ավելի վաղ շրջանում, քան երեխայի իրավունքների մասին վերոհիշյալ հռչակագրերում: Այսպես, միջին ասորական օրենքներում (մ.թ.ա. XV – XI դդ.) «Ա» աղյուսակների 50-րդ պարագրաֆում նշված է. «Եթե մարդը հարվածի կնոջը և պատճառի նրան վիժում, ապա նա պետք է պատասխանատվություն կրի պտղի համար այնպես, ինչպես կյանքին պատճառված վնասի համար»³: «Մարդկանց կարգավիճակի մասին» Հուստինիանոսյան Դիգեստների 5-րդ Տիտղոսի 7-րդ պարագրաֆում նշված է. «Ով գտնվում է արգանդի մեջ, պաշտպանվում է այնպես, ինչպես որ կգտնվեր մարդկանց մեջ, քանզի հարցը վերաբերում է հենց պտղի շահերին»⁴:

Վերոհիշյալ նորմերի վերլուծությունից երևում է, որ դեռևս հին դարերում մարդկային էմբրիոնը գտնվել է իրավական պաշտպանության ներքո որպես ինքնուրույն առանձնացված սուբյեկտ: Նրա կյանքը նույնիսկ դեռևս արտաքին աշխարհում չգտնվելու պարագայում արդեն իսկ պաշտպանվում էր օրենքով:

Անհրաժեշտ է անդրադառնալ այս հարցի ներպետական օրենսդրական կարգավորմանը: Համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդ-

վածի՝ ակնհայտ հղի կնոջ սպանությունը դիտարկվում է որպես որակյալ հատկանիշ (ծանրացուցիչ հանգամանք) և նախատեսվում է 12-20 տարվա ազատազրկում կամ ցմահ ազատազրկում: Չնայած պատժատեսակի և պատժաչափի խստությամբ՝ այնուամենայնիվ պատասխանատվությունը նախատեսվում է ոչ թե երկու անձանց, այլ մեկ անձի սպանության համար, քանզի օրենսդիրը և դատական պրակտիկան մոր օրգանիզմում գտնվող երեխային չեն դիտարկում որպես իրավունքի առանձին «կենդանի» սուբյեկտ⁵:

Սպանության օբյեկտ է համարվում մարդու կյանքը, որը պետք է դիտվի ոչ միայն որպես ֆիզիոլոգիական գործընթաց, այլ նաև որպես անձի՝ հասարակության մեջ գոյություն ունենալու օրենքով պաշտպանվող հնարավորություն: Որպես ֆիզիոլոգիական գործընթաց՝ մարդու կյանքը ունի սկիզբ և ավարտ: Կյանքի սկիզբ է համարվում ֆիզիոլոգիական ծննդաբերության սկիզբը: Երեխայի կյանքը օրենքով պաշտպանվում է ծննդաբերության ժամանակ (Քրեական օրենսգրքի 106-րդ հոդված): Միևնույն ժամանակ մոր օրգանիզմում գտնվող պտղի նկատմամբ ոտնձգությունը որակվում է ոչ թե որպես սպանություն, այլ առաջ է բերում քրեական պատասխանատվություն՝ ապօրինի աբորտ կատարելու կամ կնոջ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու համար⁶:

Դեռևս չծնված երեխայի նկատմամբ այլ մոտեցումներ են պարունակում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան նորմերը: Համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1190-րդ հոդվածի՝ «Ըստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության ժամանակ սաղմնավորված և ժառանգությունը բացվելուց հետո կենդանի ծնված երեխաները»⁷: Այսպիսով, օրենքը պաշտպանում է սաղմնավորված, բայց դեռևս չծնված երեխայի իրավունքները:

Վերոհիշյալ հարցի առնչությամբ կարևոր է նաև հղիության արհեստական ընդհատման (աբորտի) իրավաբանական գնահատականը: Ստալինյան ժամանակաշրջանում աբորտի արգելումը հիմնավորվում էր միայն անօրինական վիրահատությունների ընդլայնման և պրակտիկայում դրանց արդյունքում կանանց մահացության դեպքերի ավելացման պատճառաբանություններով:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածը սահմանում է. «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի

անցանկալի հղիությունից և հղիության արհեստական ընդհատումից խուսափելու նպատակով օգտվել ընտանիքի պլանավորման արդյունավետ և անվնաս միջոցներից, դրանց վերաբերյալ ստանալ անհրաժեշտ տեղեկություններ: Հղիության ընդհատումը իրականացվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով»⁸:

«Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի՝ հղիության արհեստական ընդհատմանը (աբորտին) վերաբերող 10-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ յուրաքանչյուր կին ունի հղիության արհեստական ընդհատման իրավունք: Հղիության արհեստական ընդհատումը մինչև տասներկու շաբաթական հղիության ժամկետը կատարվում է կնոջ դիմումի համաձայն: Հղիության արհեստական ընդհատումը մինչև քսաներկու շաբաթական հղիության ժամկետը կարող է կատարվել բժշկասոցիալական ցուցումների (բժշկական ցուցումներ, օրինակ՝ ինֆեկցիոն և պարագիտար հիվանդություններ, չարորակ նորագոյացություններ, հոգեկան խանգարումներ, սրտանոթային համակարգի հիվանդություններ և այլն, սոցիալական ցուցումներ, օրինակ՝ հղիության ընթացքում ամուսնու մահը, հղիության՝ բռնաբարության արդյունք հանդիսանալը և այլն) դեպքում կնոջ համաձայնությամբ: Հղիության արհեստական ընդհատումը անչափահասի դիմումով կատարվում է նրա ծնողների կամ այլ օրինական ներկայացուցիչների համաձայնությամբ, իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ բժշկական հանձնաժողովի արձանագրության հիման վրա»⁹:

Ակնհայտ է, որ հղիության արհեստական ընդհատում օրենքով թույլատրելիս օրենսդիրը կարևորում է ոչ թե մարդկային էմբրիոնի կյանքի իրավունքը, այլ մոր առողջության բժշկական չափանիշները:

Ժամանակակից աշխարհում գերակշռում է մոր օրգանիզմում գտնվող երեխային որպես ոչ կենդանի էակ դիտարկելու մոտեցումը (Բելառուս, մեծ Բրիտանիա, Իռլանդիա և այլն)¹⁰, թեպետ այս հարցում մշտապես կատարվում են փոփոխություններ: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ի Դաշնային Խորհրդատվական հանձնաժողովի կանոնադրության մեջ մարդկային էմբրիոնը դիտարկվում է որպես «մարդկային սուբյեկտ»¹¹: Այսպիսով, երեխայի իրավունքները՝ որպես իրավական կատեգորիա, ծագում են երեխայի ծննդյան պահից: Այս առումով իրավաբանորեն կարևորվում է որոշակիացնել, թե

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

որն է համարվում ծննդի պահ, «առավել և՛ երեխայի կենդանի ծնվելը» և համապատասխանաբար իրավական նորմերի գործողության սկիզբը:

ՀՀ Կառավարության 2005թ. հունիսի 16-ի N 949-Ն որոշման մեջ տրված են պերինատալ մահացության, կենդանածնության և մեռելածնության սահմանումները, որոնք համապատասխանեցված են Առողջապահության Համաշխարհային կազմակերպության կողմից ընդունված մոր և մանկան ծառայության ոլորտի բժշկադեմոգրաֆիկ հիմնական հասկացություններին: Այսպես՝ պերինատալ մահացությունը պտղի մահն է մինչև ծննդաբերելը, ծննդաբերության ժամանակ կամ ծնունդից հետո՝ վաղ մեռնատալ (մինչև 7 լրիվ օրը):

Կենդանածնություն է համարվում մոր օրգանիզմից բեղմնավորման արգասիքի լրիվ արտամղումը կամ դուրսբերումն անկախ հղիության ժամկետից, որից հետո պտուղը շնչում կամ ցուցաբերում է կյանքի որևէ այլ նշան, ինչպիսիք են սրտխփոցը, պորտալարի անոթազարկը կամ կամային մկանների ակնհայտ շարժումները, անկախ նրանից, թե արդյոք կտրված է պորտալարը, և (կամ) անջատված է ընկերքը: Այսպիսի ծննդի յուրաքանչյուր արգասիք համարվում է կենդանածին: ՔԿԱԳ-ի մարմիններում գրանցման ենթակա են 500գ և ավելի քաշով կենդանածնության բոլոր դեպքերը¹²:

Թեպետ դեռևս չծնված երեխայի իրավունքների ճանաչումը և նրա՝ որպես իրավահարաբերության սուբյեկտի, հնարավոր ընկալումը համապատասխանում են կայուն զարգացման հայեցակարգի սկզբունքներին, այնուամենայնիվ նրանց իրավական պաշտպանության սկզբնական էտապի հարցը դեռևս մնում է անորոշ: Հնարավոր է հետագայում գիտատեխնիկական առաջընթացը, ներառյալ բժշկությունը, ինչպես նաև հոգեբանական ու մարդասիրական միտումները կփոխեն օրենսդրի մոտեցումը դեռևս չծնված երեխայի նկատմամբ:

Այսպիսով, իրավունքը երեխայի՝ որպես իրավահարաբերության սուբյեկտի նկատմամբ սկսում է գործել միայն նրա կենդանի ծնվելու դեպքում

(ըստ բժշկական չափորոշիչների), ինչպես որ ամրագրված է օրենսդրության մեջ: Միայն այդ պահից է սկիզբ առնում երեխայի իրավունքների գործածությունը:

Այդ իրավունքները կիրառվում է միայն այն անձանց նկատմամբ, ովքեր ծնվում են կենդանի և շարունակում են ապրել: Որոշ իրավական ակտերում սաղմնավորված, բայց դեռևս չծնված երեխաների մասին հիշատակումը չի առաջացնում նրանց որպես իրավունքի սուբյեկտներ դիտարկելու հետևանքներ, այլ նպատակ է հետապնդում ոչ թե նրանց որպես այդպիսիք պաշտպանության տակ առնելու, այլ նրանց համար ծնունդից հետո լրացուցիչ երաշխիքներ ստեղծելու:

Թեպետ երեխայի իրավունքների մասին 1989թ. կոնվենցիան անդամ-պետություններին իր դրույթների մեկնաբանման իրավունք չի վերապահում, այնուամենայնիվ, ելնելով երեխայի իրավունքների սահմանադրաիրավական ապահովման կայունության և մարդասիրական նկատառումներից, անհրաժեշտ է օրենսդրական մակարդակով երեխային ճանաչել որպես իրավահարաբերության սուբյեկտ և նրան վերցնել իրավական պաշտպանության տակ արդեն իսկ սաղմնավորման պահից: Դա կարող է նվազագույնին հասցնել այն բոլոր հակասությունները, որոնք ի հայտ են գալիս իրավունքի տարբեր ճյուղերում ծնված և դեռևս չծնված երեխաների մասնակցությամբ իրավահարաբերությունների կարգավորման ժամանակ (օր.՝ քաղաքացիական իրավունքում, ըստ կտակի և ըստ օրենքի, ժառանգ լինելու հնարավորություն օրենսդիրը տալիս է դեռևս սաղմնավորված երեխային, մինչդեռ քրեական իրավունքում հղի կնոջ սպանությունը որակվում է որպես որակյալ հատկանիշ՝ անտեսելով պտղի կյանքի իրավունքը): Սա կխթանի ապագա սերունդների նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքի առանձնահատուկ մոդելի ձևավորումը՝ հանգեցնելով այն երեխաների նկատմամբ պետության իրավական քաղաքականության մակարդակի:

¹ Տե՛ս Алексеев С.С. “Юридические конструкции - ключевое звено права”. М. Статут. 2001. С. 15.
² Տե՛ս Legislative History of the Convention on the rights of the child (1978-1989). United National Centre for Human Rights. New York. United Nations. 1995. էջ 22:
³ Տե՛ս Семигин Г.Ю. “Среднеассирийские законы (XV – XI века до н.э.). Античный мир и восточные цивилизации”. М. Мысль. 1998. С. 385.
⁴ Տե՛ս Скрипилев Е.С. “Дигесты Юстиниана” (пер. И.С. Петерского). М. Наука. 1984, С. 35.

⁵ Տե՛ս ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, 2003թ. էջ 58:

⁶ Տե՛ս Առաքելյան Ս., Գարուզյան Ա., Խաչիկյան Հ., Ղազինյան Գ. և այլն: ՀՀ Քրեական իրավունք (հատուկ մաս), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, էջ 111:

⁷ Տե՛ս ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, 1998թ. էջ 408:

⁸ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին», 1996թ. էջ 4:

⁹ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին», 2002թ. էջ 6:

¹⁰ Տե՛ս Микитова Е.Н. “Ребенок как специальный субъект правовых отношений” // Право и жизнь. 2001. N43. С. 3-7.

¹¹ Տե՛ս Миклашевская А. “Американским эмбрионам дали статус человека, но пока не уравнили с ним в правах” //Коммерсант. 2002. N 21. С. 7-12.

¹² Տե՛ս ՀՀ Կառավարության N 949-Ն որոշումը «Մանկական մահացության ու ծնունդների գրանցման և դասակարգման հիմնախնդիրների հետ կապված իրավիճակը բարելավելու մասին», 2005թ. էջ 3:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Առաքելյան Ս., Գարուզյան Ա., Խաչիկյան Հ., Ղազինյան Գ. և այլն: ՀՀ Քրեական իրավունք (հատուկ մաս), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, 966 էջ:
2. ՀՀ օրենքը «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին», 1996թ.:
3. ՀՀ օրենքը «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին», 2002թ.:
4. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, 2003թ. էջ 58:
5. ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, 1998թ.:
6. ՀՀ Կառավարության N 949-Ն որոշումը «Մանկական մահացության ու ծնունդների գրանցման և դասակարգման հիմնախնդիրների հետ կապված իրավիճակը բարելավելու մասին», 2005թ.:
7. Алексеев С.С. “Юридические конструкции - ключевое звено права”. М. Статут. 2001. С. 397.
8. Миклашевская А. “Американским эмбрионам дали статус человека, но пока не уравнили с ним в правах” //Коммерсант. 2002. N 21. С. 7-12:
9. Микитова Е.Н. “Ребенок как специальный субъект правовых отношений” // Право и жизнь. 2001. N 43. С. 3-7:
10. Скрипилев Е.С. “Дигесты Юстиниана” (пер. И.С. Петерского). М. Наука. 1984, С. 48.
11. Семигин Г.Ю. “Среднеазиатские законы (XV – XI века до н.э.). Античный мир и восточные цивилизации”. М. Мысль. 1998. С. 399.
12. Legislative History of the Convention on the rights of the child (1978-1989). United National Centre for Human Rights. New York. United Nations. 1995. 498 էջ:

РЕЗЮМЕ

Проблемы правового статуса неродившегося ребенка в контексте прав ребенка

Необходимость особой защиты детей привело к тому, что в 20-ом веке их права были закреплены в отдельных документах, касающихся прав человека, что и в какой-то степени способствовало развитию особого правового положения детей в обществе. Придание значения правам ребенка в разных сферах общественной жизни и разработка механизмов их защиты в разных отраслях права позволяет исследовать его в рамках правовой категории. Однако необходимо определить тот временной этап, начиная с которого ребенок подпадает под защиту юридических норм и становится самостоятельным субъектом правоотношений. В данной статье представлены меры законодательного регулирования, касающиеся этого вопроса и представлены рекомендации, направленные на защиту детей на более ранних этапах зарождения жизни.

SUMMARY

The problem of legal status of unborn child's in the context of child's rights

The need in the specific protection of children's rights led to their rights being fixed in separate individual documents of human rights which to some extent contributed to the development of the special legal status of children.

Giving an air of importance to the children's rights in different areas of social life and making out structural instruments for their protection enables to finalize and to investigate it as a legal construction.

However, it is necessary to determine the temporal phase, in which the child falls under the protection of the law and becomes a legal entity of its own. This article presents the legal regulations related to this question and also suggestions aimed at the protection of children at an earlier stage of their lives.

ՊԱՎԵԼ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ

**ՓՈՆԱԴԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԱՌԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՕՏԱՐԵԿՐՅԱ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՃԱՆԱՉԵԼՈՒ ԵՎ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ**

Դատական ակտերը, որպես կանոն, տարածքային գործողության բնույթ ունեն: Պետությունների ինքնիշխանության սկզբունքից ելնելով, որն ամրագրված է ՄԱԿ-ի կանոնադրության 2-րդ հոդվածում, յուրաքանչյուր պետություն պետք է հարգի մյուս պետությունների՝ սեփական տարածքում դատական իշխանություն իրականացնելու իրավունքը: Նշված սկզբունքի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ մի պետության տարածքում ընդունված դատական ակտը չի կարող անմիջական իրավական ուժ ունենալ մեկ այլ պետության տարածքում: Սակայն ներկայումս ընթացող համընդհանուր միասնականացման շրջանակներում և միջազգային համագործակցության պայմաններում քիչ չեն դեպքերը, երբ մի պետության դատարանի կայացրած ակտը պետք է ճանաչվի, իսկ հաճախ նաև կատարվի մեկ այլ պետության տարածքում: Օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման անթույլատրելիության դեպքում ամբողջությամբ չի կարող իրականացվել նաև միջազգային մասնավոր իրավունքի կարևորագույն նպատակներից մեկը՝ օտարերկրյա իրավական համակարգերով երաշխավորված իրավունքների պաշտպանությունը: Որպեսզի մեկ պետության դատական մարմնի կողմից ընդունված դատական ակտը ձեռք բերի իրավական ուժ մեկ այլ պետության տարածքում, հարկավոր է, որ վերջինս այդ կապակցությամբ որևէ ձևով տա իր համաձայնությունը: Օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման թույլատրելիության հարցը յուրաքանչյուր երկրում կարգավորվում է այդ երկրի ազգային օրենսդրությամբ, այդ թվում՝ նրա մասնակցությամբ գործող միջազգային բազմակողմ և երկկողմ պայմանագրերով:

ՀՀ-ում օտարերկրյա դատարանների կողմից կայացված դատական ակտերի ճանաչմանը և

կատարմանը վերաբերող իրավահարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 247⁶ և 247⁷ հոդվածներով: Մասնավորապես, ՀՀ ԶԴՕ 247⁶ հոդվածի 1-ին մասի առաջին պարբերության համաձայն «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան օտարերկրյա պետությունների դատարանների քաղաքացիական գործերով կայացրած վճիռները, որոշումները ենթակա են ճանաչման Հայաստանի Հանրապետության տարածքում»: ՀՀ ԶԴՕ 247⁷ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ «Օտարերկրյա պետության դատարանի դատական ակտը ճանաչելու վերաբերյալ որոշում կայացնելիս Հայաստանի Հանրապետության իրավասու դատարանը պարզում է միայն, թե որքանով է օտարերկրյա պետության դատարանի դատական ակտը համապատասխանում այն պահանջներին, որոնք սահմանված են Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան միջազգային պայմանագրով: Համապատասխան միջազգային պայմանագրի պահանջները պահպանված լինելու և ճանաչումը մերժելու՝ տվյալ միջազգային պայմանագրով նախատեսված հիմքերի բացակայության դեպքում Հայաստանի Հանրապետության իրավասու դատարանը որոշում է կայացնում օտարերկրյա պետության դատարանի դատական ակտը Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչելու մասին»: Նշված հոդվածների վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ ՀՀ-ում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը թույլատրվում է միայն, եթե համապատասխան միջազգային պայմանագրով նախատեսված է այդպիսի ճանաչման և կատարման հնարավորությունը: Այդ պայմանագրի համապատասխան հոդվածներով էլ պետք է առաջնորդվեն ՀՀ դատարանները օտարերկրյա դատարանների դատական ակ-

www.lawinstitute.am

տերը ճանաչելիս և կատարման թույլատրելիս: Համապատասխան միջազգային պայմանագրի առկայությունը՝ որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման պարտադիր նախապայման, հետխորհրդային պետություններից որդեգրել են նաև ՌԴ-ն¹, Ուզբեկստանը², Տաջիկստանը³, սակայն հետխորհրդային պետությունների մեծ մասը՝ Վրաստանը, Բելոռուսը, Ուկրաինան, Գրդզստանը⁴, Մոլդովան⁵ հրաժարվել են միջազգային պայմանագրի առկայության՝ որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման պարտադիր պահանջից՝ իրենց օրենսդրություններում ամրագրելով միջազգային պրակտիկայում լայն տարածում ստացած փոխադարձության սկզբունքը:

Ներկայումս գրականության մեջ բազմաթիվ տեսաբանների կողմից արտահայտվում է տեսակետ առ այն, որ ԱՊՀ այն պետություններում, որոնց օրենսդրություններում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման համար պարտադիր պայման է հանդիսանում այդպիսի ճանաչումը և կատարումը թույլատրող համապատասխան պայմանագրի առկայությունը, այդպիսի պահանջը պետք է փոխարինվի փոխադարձության վերաբերյալ պահանջով, որը ենթադրում է, որ օտարերկրյա պետության դատական ակտը կարող է ճանաչվել և կատարվել հայցվող պետությունում, եթե օտարերկրյա տվյալ պետությունը համապատասխանաբար ճանաչում և կատարում է հայցվող պետության դատարանների դատական ակտերը՝ անկախ այդ պետությունների միջև համապատասխան միջազգային պայմանագրի առկայությունից⁶: Անգամ բելոռուսական իրավաբանական գրականությունում, չնայած այն հանգամանքին, որ Բելոռուսը արդեն իսկ մասնակիորեն հրաժարվել է միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջից, նշվում է, որ Բելոռուսիայում միջազգային պայմանագրի բացակայության պայմաններում օտարերկրյա դատական ակտերի կատարման անհնարինության փաստը հանգեցնում է բելոռուսական կողմերի շահերի խախտման, քանի որ բելոռուսական դատարանների որոշումների կատարումն էլ այն պետություններում, որոնք, ինչպես Գերմանիան, պահանջում են փոխադարձության առկայություն, նույնպես դառնում է անհնար⁷: Մ.Մ. Բոգուսլավսկին նշում է, որ նման նկատառումներն անհանգստացնում են նաև ԱՊՀ մյուս պետությունների օրենսդիրներին⁸: Ցավոք, ՀՀ իրավաբանա-

կան գրականության մեջ օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչմանը և կատարմանը՝ փոխադարձության սկզբունքի հիման վրա, անդրադարձ չկա: Միայն, մինչև ՀՀ ԲԴՕ-ն ընդունելը, ԵՊՀ քաղաքացիական ամբիոնի հեղինակային կոլեկտիվը առաջարկել էր ՀՀ ԲԴՕ-ում ներառել հոդված, որի համաձայն Հայաստանի Հանրապետությունում օտարերկրյա դատարանների վճիռները պետք է ճանաչվեն և կատարվեն, եթե դա նախատեսված է ՀՀ օրենքներով, միջազգային պայմանագրերով կամ փոխադարձության սկզբունքով, որը, սակայն, ՀՀ ԲԴՕ-ում չներառվեց:

Պարզելու համար, թե արդյո՞ք նպատակահարմար է ՀՀ ԲԴՕ-ում ամրագրել դատական ակտերի ճանաչման փոխադարձության սկզբունքը, անհրաժեշտ է անդրադառնալ այս սկզբունքի բովանդակությանը, դրա դրական և բացասական կողմերին, ինչպես նաև այն հարցին, թե փոխադարձությունը ՀՀ ԲԴՕ-ում ներառելու հարցին դրական պատասխան տալու դեպքում ինչ մեկնաբանությամբ պետք է այս սկզբունքը ներառվի այնտեղ:

Օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը՝ փոխադարձության հիման վրա, ենթադրում է, որ հայցվող պետությունը օտարերկրյա պետության դատարանի դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը կապում է համապատասխան օտարերկրյա պետությունում սեփական դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հնարավորության կամ փաստի հետ: Այս բնորոշումից արդեն իսկ բխում է, որ փոխադարձությունը միանշանակ չի ընկալվում, և տարբեր պետություններ, ամրագրելով փոխադարձության սկզբունքը, դրա առկայությունը կապում են տարբեր հանգամանքների հետ:

Այսպես, մի շարք պետություններում, որոնք ամրագրել են փոխադարձության սկզբունքը իրենց օրենսդրություններում, փոխադարձությունը համարվում է առկա, եթե օտարերկրյա պետության դատական պրակտիկայում առկա են հայցվող պետության դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման դեպքեր: Այսինքն՝ այս պետությունների դատարանները օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման միջնորդության քննության յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարզեն՝ գոյություն ունե՞ն արդյոք համապատասխան օտարերկրյա պետությունում սեփա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման դեպքեր: Այսպիսի պետությունների թվին են դասվում, օրինակ, Պերուն⁹, Չինաստանը: Չինաստանում օտարերկրյա դատական ակտը կարող է ճանաչվել միայն այն դեպքում, եթե չինական դատարանների համանման դատական ակտերը կատարվել են համապատասխան օտարերկրյա պետությունում կամ գոյություն ունեն Չինաստանի Ժողովրդական դատարանին ներկայացված ապացույցներ առ այն, որ չինական դատարանի դատական ակտը կճանաչվի այդ պետությունում¹⁰: Պետք է նշել նաև, որ չնայած այն հանգամանքին, որ ՌԴ-ում օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչման և կատարման համար միջազգային պայմանագրի առկայությունը պարտադիր պայման է, այնուամենայնիվ, ռուսական դատական պրակտիկայում առկա են այնպիսի պետությունների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման միջնորդության քննության դեպքեր, որոնց հետ ՌԴ-ն իրավական օգնության մասին միջազգային պայմանագիր չի կնքել, և ՌԴ դատարանները, առաջնորդվելով փոխադարձության սկզբունքով, ճանաչել են այդպիսի օտարերկրյա դատական ակտերը¹¹: Սակայն փոխադարձության սկզբունքի կիրառման եզակի դեպքերում ՌԴ դատարանները առաջնորդվել են փոխադարձության սկզբունքի պահպանության վերոնշյալ մեկնաբանությամբ, և որոշ դեպքերում մերժել են օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումն ու կատարումն այն պատճառաբանությամբ, որ համապատասխան օտարերկրյա պետությունում ռուսական դատարանների դատական ակտերի ճանաչման դեպքեր չեն գրանցվել¹²:

Իրենց օրենսդրություններում փոխադարձությունը որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման նախապայման ամրագրած պետությունների մյուս խմբի համար էլ օտարերկրյա պետությունում իրենց դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման դեպքեր չհայտնաբերելը դեռևս հիմք չէ այդ պետության դատարանների դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը մերժելու համար: Փոխադարձության հնարավորությունը այս դեպքում գնահատվում է օտարերկրյա պետության օրենսդրության ուսումնասիրության արդյունքում: Փոխադարձության սկզբունքի առկայությունը մասնավորապես նման կերպ են պարզում Թուրքիայի¹³, Գերմանիայի դատարան-

ները: Այսպես Գերմանիայում փոխադարձության բացակայությունը համարվում է օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը մերժելու ինքնուրույն հիմք: Մերժման նման հիմքի բացակայությունը պարզելու համար գերմանական դատարանները օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման միջնորդության քննության յուրաքանչյուր դեպքում ուսումնասիրում են հայցող պետության դատական պրակտիկան՝ պարզելու համար՝ արդյո՞ք այդ պետությունում գրանցվել են գերմանական դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման դեպքեր: Օտարերկրյա պետությունում Գերմանիայի դատական մարմինների որոշումների ճանաչման պրակտիկայի բացակայությունը, սակայն, դեռևս այդ պետության դատարանների դատական ակտերի մերժման անվերապահ հիմք չի հանդիսանում, և գերմանական դատարանները ուսումնասիրում են հայցող պետության օրենսդրությունը՝ պարզելու համար՝ արդյո՞ք այն հնարավորություն տալիս է ճանաչելու և կատարելու գերմանական դատարանների դատական ակտերը: Ընդ որում ուսումնասիրության արդյունքում գերմանական դատարանը համեմատում է գերմանական օրենսդրությունը օտարերկրյա պետության օրենսդրության հետ, և եթե վերջինիս նորմերը համադրելի են Գերմանիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 328-րդ հոդվածի հետ, որը հենց սահմանում է փոխադարձության սկզբունքը, ապա դա գերմանական տեսակետից ենթադրում է փոխադարձության առկայության երաշխիք՝ «առաջին քայլ» կատարելու պատրաստականության տեսանկյունից¹⁴:

Փոխադարձությունը որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման նախապայման ամրագրած պետությունների երրորդ խումբն էլ (Ուկրաինա¹⁵, Մակեդոնիա¹⁶) փոխադարձության առկայությունը պարզելիս առաջնորդվում է դրա առկայության կանխավարկածով, ըստ որի՝ փոխադարձության առկայությունը ենթադրվում է, եթե չի ապացուցվել հակառակը: Սա օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում փոխադարձության առկայության պահանջի ամենամեղմ դրսևորումն է, որն առավել տարածված է փոխադարձության սկզբունքը որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման նախապայման իրենց օրենսդրություններ-

www.lawinstitute.am

րում ամրագրած պետություններում:

Բացի այդ, գոյություն ունի փոխադարձության երկու տեսակ՝ լրիվ և մասնակի: Առաջինի դեպքում պետությունը մերժում է օտարերկրյա պետության դատարանի դատական ակտի ճանաչումը, եթե վերջինիս դատական պրակտիկայում գոյություն ունեն իր դատարանի՝ ցանկացած գործով կայացրած դատական ակտերի ճանաչման և կատարման մերժման դեպքեր: Այսպես, եթե այն պետությունում, որտեղ կայացվել է օտարերկրյա դատական ակտը, նախկինում մերժվել են, օրինակ, ալիմենտի բռնագանձման հետ կապված գործով հայցվող պետության դատարանի դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը, ապա վերջինս կմերժի տվյալ օտարերկրյա պետության դատարանի կողմից կայացված ցանկացած դատական ակտ՝ լինի դա ալիմենտի բռնագանձման, որդեգրման, փոխառության պայմանագրից բխող պարտավորությունների կատարման, թե այլ գործերի վերաբերյալ: Մասնակի փոխադարձության առկայության դեպքում հայցվող պետության դատարանը կմերժի օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչումը, եթե օտարերկրյա պետությունը մերժել է իր դատարանների՝ համանման գործով կայացրած դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը: Այսինքն՝ եթե օտարերկրյա պետությունը մերժել է հայցվող պետության դատարանի ալիմենտի բռնագանձման վերաբերյալ գործով դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը, ապա դա հիմք է հայցվող պետության համար՝ մերժելու միայն համանման՝ ալիմենտի բռնագանձման վերաբերյալ գործերով օտարերկրյա պետության դատարանների դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը: Համեմատական իրավունքում լայնորեն ամրագրված կանոնի համաձայն՝ լրիվ փոխադարձության պահանջ, այսինքն՝ պահանջ, որպեսզի ազգային դատարանների բոլոր տեսակի դատական ակտերը ճանաչվեն և կատարվեն արտերկրում, չի պահանջվում¹⁷: Որպես կանոն՝ փոխադարձության սկզբունքը ամրագրած պետությունների համար բավարար է լինում միայն փոխադարձության մասնակի պահպանումը:

Խոսելով փոխադարձության սկզբունքի դրական և բացասական կողմերի մասին՝ առաջին հերթին պետք է նշել, որ ի տարբերություն համապատասխան միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջի՝ փոխադարձության առկայության

պահանջը ընդլայնում է տարբեր պետությունների համագործակցությունն իրավական օգնության բնագավառում, քանի որ, ինչպես ցույց է տալիս միջազգային պայմանագրի առկայությունը որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման նախապայման իրենց օրենսդրություններում ամրագրած պետությունների փորձը, նման պայմանագրեր կնքվում են սահմանափակ քանակով պետությունների հետ, ինչը հանգեցնում է պետությունների, այսպես կոչված, իրավական մեկուսացման: Բացի այդ, ի տարբերություն փոխադարձության սկզբունքի, որի առկայության դեպքում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման պայմանները ամրագրվում են ներքին ճյուղային օրենսդրությամբ, և այդ պայմանները պետության օրենսդիր մարմնի կողմից կարող են ցանկացած պահի փոփոխվել միջազգային մասնավոր իրավունքի զարգացմանը զուգընթաց, միջազգային պայմանագրի՝ որպես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման նախապայմանի առկայության դեպքում, այս ինստիտուտը կարգավորվում է համապատասխան միջազգային պայմանագրով, իսկ համապատասխան փոփոխություններ և լրացումներ կատարելը այդպիսի պայմանագրերում անհամեմատ ավելի բարդ է, և բյուրեղացնում է այս ինստիտուտը կարգավորող օրենսդրությունը, դանդաղեցնում դրա զարգացումը:

Գրականության մեջ ի պաշտպանություն փոխադարձության սկզբունքի անհրաժեշտության՝ նշվում է, որ փոխադարձության սկզբունքի ամրագրումը պետությանը հնարավորություն է տալիս ստիպել այլ պետություններին հարգելից վերաբերմունք դրսևորել իր դատարանների դատական ակտերի նկատմամբ և ճանաչել դրանք: Որպես օրինակ բերվում է Բելոռուսը, որը ստիպված եղավ վերանայել իր օրենսդրությունը և հրաժարվել դատական ակտերի ճանաչման և կատարման համար պարտադիր պայման համարվող միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջից տնտեսական հարաբերությունների բնագավառում, քանի որ մի շարք պետություններ, և առաջին հերթին Գերմանիան, հրաժարվում էին ճանաչել Բելոռուսի դատարանների դատական ակտերը փոխադարձության բացակայության պատճառով¹⁸:

Գրականության մեջ փոխադարձությունը նաև հիմնավորվում է այն գաղափարով, որ պետու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյունը պետք է ազատ լինի էկզեկվատուրան մերժելու հնարավորության մեջ այն պետությունների նկատմամբ, ովքեր իրենց հերթին մերժում են նրան¹⁹:

Փոխադարձության սկզբունքի կիրառմանը կողմ արտահայտվող տեսաբան գիտնականները գտնում են նաև, որ փոխադարձության սկզբունքը լավագույնս պաշտպանում է մարդու իրավունքները և օրինական շահերը օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում: Այսպես, Տ. Ն. Նեշատանան նշում է, որ օտարերկրյա դատական ակտերով սահմանված քաղաքացիական իրավունքների ճանաչման ոլորտում փոխադարձության բացակայությունը կարող է հանգեցնել պետության կողմից մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում իր պարտավորությունների խախտմանը²⁰: Այս կարծիքի հետ չափազանց դժվար է համաձայնել: Այո՛, օտարերկրյա դատական ակտերը չճանաչելը և կատարման չթույլատրելը առաջին հերթին խախտում է այն անձանց (ֆիզիկական և իրավաբանական) իրավունքներն ու օրինական շահերը, ում նյութական իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է օտարերկրյա դատական ակտը, իսկ այդ անձինք որևէ մեղք չունեն, որ դատական ակտը կայացնող դատարանի պետության և հայցվող պետության միջև առկա չէ միմյանց դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հնարավորություն նախատեսող համապատասխան միջազգային պայմանագիր: Միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջի համեմատ փոխադարձության պահանջը զգալիորեն ազատականացնում է օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտը, սակայն փոխադարձության սկզբունքի կիրառմամբ էլ խնդիրը չի վերանում: Փոխադարձության դեպքում էլ պետությունը մերժում է օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը, եթե ակտը կայացնող դատարանի պետությունում չեն ճանաչվում իր դատարանների դատական ակտերը, կամ այդ պետության օրենսդրությամբ սահմանված չէ իր դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հնարավորություն: Այս դեպքում ևս օտարերկրյա դատական ակտի չճանաչումից առաջին հերթին տուժում են մասնավոր անձինք, ովքեր որևէ կապ չունեն պետությունների միջև փոխադարձության սկզբունքի բացակայության հետ: Այս հան-

գամանքը հենց հանդիսանում է փոխադարձության սկզբունքի «ամենաթույլ կողմը», և հենց այս միտքն է ընկած տարբեր պետություններ ներկայացնող բոլոր այն տեսաբան-գիտնականների հիմնավորումներում, ովքեր դեմ են արտահայտվում փոխադարձության սկզբունքի կիրառմանը օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում: Այսպես, գերմանացի իրավագետ Խ. Շակը, խոսելով փոխադարձության մասին, նշում է, որ եթե նույնիսկ փոխադարձության պահանջը չի հակասում միջազգային իրավունքին, այնուամենայնիվ անարդար է օտարերկրյա քաղաքացիներին դեմ դատավարական առումով ոչ շահեկան վիճակում, քանի որ նրանք հազիվ թե կարողանան ազդել օտարերկրյա պետության վարքագծի վրա²¹:

Փոխադարձությանը դեմ արտահայտվող հեղինակների մյուս փաստարկը փոխադարձության առկայության հաստատման բարդությունն է և օտարերկրյա պետությունների դատարանների հետ փոխադարձ վստահության մթնոլորտի ձևավորումը, երբ փոխադարձություն պահանջող երկու պետություններից յուրաքանչյուրը կարող է սպասել մյուսի կողմից առաջին քայլին, որն էլ իր հերթին կարող է բերել այսպես կոչված «փակ շրջանի»²²: Այս նկատառմանը կարելի է համաձայնել միայն մասամբ, քանի որ, ինչպես արդեն նշվել է, փոխադարձության մեկնաբանությունը տարբեր պետություններում տարբեր է, և «փակ շրջանը» պետություններին սպառնում է միայն այն ժամանակ, երբ նրանք որդեգրում են փոխադարձության առկայության մեկնաբանման այն տարբերակը, ըստ որի՝ փոխադարձությունը առկա է, եթե դատական ակտը կայացրած պետության դատական պրակտիկայում գոյություն ունեն ճանաչող պետության դատարանների դատական ակտերի ճանաչման դեպքեր: Սակայն, եթե պետությունը առաջնորդվում է փոխադարձության կանխավարկածով, ըստ որի՝ փոխադարձությունը առկա է, քանի դեռ չի ապացուցվել հակառակը՝ չեն հայտնաբերվել ճանաչող պետության դատարանների դատական ակտերի՝ հայցող պետությունում ճանաչումը և կատարումը մերժելու դեպքեր, «փակ շրջանի» առաջացման վտանգը վերանում է:

Չնայած փոխադարձության սկզբունքի մի շարք թերություններին՝ գտնում ենք, որ ՀՀ օրենսդրության մեջ դրա ամրագրումը, առավել քան նպատակահարմար է հետևյալ նկատառումներով:

Ակնհայտ է, որ ի տարբերություն ՀՀ ներպետական օրենսդրությունում ներկայումս ամրագրված օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հնարավորություն նախատեսող միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջի՝ ՀՀ օրենսդրությունում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում փոխադարձության սկզբունքի ամրագրումը կրերի այս ոլորտի անհամեմատ ազատականացման, ինչն անհրաժեշտ է ՀՀ-ն իրավական մեկուսացումից դուրս բերելու համար. ինչպես արդեն նշել ենք, Հայաստանի Հանրապետությունը մինչ այժմ դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հնարավորություն և կարգ նախատեսող իրավական համագործակցության մասին միջազգային պայմանագրեր կնքել է ընդամենը տասնութ պետությունների հետ, որոնցից տասնմեկը Միևսկի և Քիշնևյան կոնվենցիաների մասնակից պետություններն են (նրանցից Ադրբեյջանի հետ ՀՀ-ն չունի դիվանագիտական հարաբերություններ), և յոթը արաբական և արևելյան Եվրոպայի պետություններն են: Ակնհայտ է, որ ներկայումս ՀՀ քաղաքացիների քաղաքացիական և առավել ևս առևտրային շրջանառությունը չի սահմանափակվում հիշյալ երկրների աշխարհագրությամբ: Միայն այն հանգամանքը, որ ՀՀ-ն չունի դատական ակտերի փոխադարձ ճանաչում և կատարում նախատեսող իրավական օգնության պայմանագրեր այնպիսի պետությունների հետ, ինչպիսիք են Ֆրանսիան, արևմտյան Եվրոպայի մյուս պետությունները, ԱՄՆ-ը, Լատինական Ամերիկայի պետությունները և այլն, որտեղ բնակվում են ՀՀ բազմաթիվ քաղաքացիներ, և որոնց հետ ՀՀ քաղաքացիական և առևտրային շրջանառությունը գտնվում է բավականին բարձր մակարդակի վրա, արդեն իսկ բավարար փաստարկ է այս ոլորտում միջազգային պայմանագրի պարտադիր պահանջից հրաժարվելու համար: Բացի այդ՝ փոխադարձության սկզբունքի ամրագրումը, հետևաբար և այս բնագավառում ՀՀ օրենսդրության ազատականացումը կմեծացնի ՀՀ տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ վստահությունը, կամրապնդի վերջիններիս դիրքերը համաշխարհային տնտեսությունում, կխթանի ՀՀ տնտեսության զարգացմանը (օտարերկրյա սուբյեկտները, մտնելով տնտեսական համագործակցության մեջ ՀՀ տնտեսվարող սուբյեկտների հետ, վստահ կլինեն, որ ցանկացած խնդրի

առաջացման դեպքում նրանց իրավունքները և օրինական շահերը՝ այդ թվում և օտարերկրյա դատական ակտով ամրագրված, առավելագույնս պաշտպանված կլինեն ՀՀ-ում):

Հարց կարող է ծագել՝ ինչու՞ փոխադարձություն: Ավելի նպատակահարմար չէ՞ արդյոք հրաժարվել և՛ համապատասխան միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջից, և՛ հաշվի առնելով փոխադարձության սկզբունքի կիրառման հետ կապված դժվարությունները և դրա թերությունները՝ նաև փոխադարձությունից, իսկ օտարերկրյա դատական ակտերը ճանաչել առանց նման նախապայմանների՝ միակ նախապայման սահմանելով օտարերկրյա դատական ակտի՝ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանվելիք պահանջներին բավարարելը: Կարծում ենք՝ ոչ: Այնպիսի պետությունում, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետությունն է, որտեղ անկախության առաջին տարիներից, իսկ մինչ այդ նաև Կայսերական Ռուսաստանի, ապա նաև ԽՍՀՄ կազմում, օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ինստիտուտը կարգավորող օրենսդրությունը կրել է բավականին փակ բնույթ՝ թույլատրելով միայն այն պետությունների դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը, որոնց հետ Կայսերական Ռուսաստանը, ԽՍՀՄ-ը ապա նաև ՀՀ-ն ունեցել են համապատասխան միջազգային պայմանագրեր, որտեղ դեռևս ներպետական դատարանների մեծ մասը ամբողջությամբ չի ընկալում այս ինստիտուտի էությունը՝ չտարբերելով այն դատական հանձնարարությունների ինստիտուտից²³, որի օրենսդրության մեջ դեռևս առկա են այնպիսի օրենսդրական բացեր, ինչպիսին է ՀՀ դատարանների՝ բացառիկ միջազգային իրավասությանը պատկանող գործերի շրջանակի վերաբերյալ նորմերի բացակայությունը, ամբողջությամբ հրաժարվել օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման պայմաններից, կարծում ենք, ոչ միայն նպատակահարմար չէ, այլ նաև ոչ իրատեսական: Ինչպես իրավագիտորեն նշում է Ա. Ի. Մուրանովը, միջազգային պայմանագրի անհրաժեշտության սկզբունքից հրաժարումը պետք է ինչ-որ կերպ փոխհատուցվի: Փոխադարձության սկզբունքը դրա համար առավել քան լավ տարբերակ է²⁴: Միևնույն ժամանակ մենք գտնում ենք, որ ՀՀ-ում փոխադարձության սկզբունքը պետք է ամրագրվի այն մեկնաբանմամբ, ըստ որի փոխադարձությունն առկա է, եթե չի ապացուցվել հակառակը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(փոխադարձության առկայության կանխավարկած): Սա, ինչպես արդեն նշվել է, փոխադարձության մեկնաբանման ամենամեղմ տարբերակն է, որը գրեթե չեզոքացնում է փոխադարձության սկզբունքի՝ գրականության մեջ բարձրաձայնվող բոլոր թերությունները: Առաջին հերթին վերանում է փոխադարձության առկայության պարզման հետ կապված հնարավոր բարդությունների առաջացման վտանգը, քանի որ հստակորեն սահմանվում է, որ փոխադարձության բացակայության ապացույց կարող է հանդիսանալ միայն օտարերկրյա պետությունում ՀՀ դատարանի դատական ակտի ճանաչման և կատարման մերժման դեպքերի հայտանքերում: Ընդ որում ՀՀ դատարանների դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը մերժելու պատճառը պետք է հանդիսացած լինի ոչ թե դատական ակտի՝ ճանաչող պետության օրենսդրության պահանջներին չհամապատասխանելը, այլ դատական ակտը ՀՀ դատարանների կողմից կայացված լինելու հանգամանքը՝ ճանաչող պետության և ՀՀ միջև միջազգային պայմանագրի, դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայության կամ այլ պատճառներով:

Միևնույն ժամանակ փոխադարձության սկզբունքի վերոնշյալ մեկնաբանմամբ ամրագրումը նաև պատասխանում է այն հարցին, թե ՀՀ-ում որ մարմնի վրա պետք է դրվի օտարերկրյա պետությունում փոխադարձության առկայությունը պարզելու պարտավորությունը: Նման հարց կարող է ծագել այն պատճառով, որ փոխադարձության սկզբունքը ամրագրած պետություններում փոխադարձության առկայությունը պարզելու լիազորությունը դրված է տարբեր մարմինների վրա: Այսպես, Գերմանիայում փոխադարձության առկայության գնահատմամբ ավանդաբար զբաղվում են դատական մարմինները²⁵, իսկ, օրինակ, Հունգարիայում, ինչպես նաև Չեխոսլովակիայի նախկին Հանրապետությունում, փոխադարձությունը հաստատվում էր արդարադատության նախարարության կողմից²⁶: Քանի որ, մեր կարծիքով, ՀՀ-ում պետք է գործի փոխադարձության առկայության կանխավարկածի սկզբունքը, փոխադարձության բացակայությունը պետք է ապացուցվի դատարանում, և դա պետք է ապացուցի դատավարության այն կողմը, ով ձգտում է հասնել ՀՀ դատարանում օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչման և կատարման մերժմանը: Դա ամբողջությամբ կհամա-

պատասխանի նաև ՀՀ-ում գործող մրցակցային դատավարության պահանջին, որտեղ յուրաքանչյուր կողմ իրավունք ունի ներկայացնելու իր ապացույցները: Միևնույն ժամանակ կարծում ենք, որ նպատակահարմար կլինի ՀՀ արդարադատության նախարարության համապատասխան ստորաբաժանմանը²⁷ վերապահել գործառույթ՝ վարելու այն պետությունների ցանկը, որոնք չեն պահպանում Հայաստանի Հանրապետության հետ օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում փոխադարձության սկզբունքը, և որոնց դատարանների դատական պրակտիկայում առկա են ՀՀ դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման միջնորդության մերժման դեպքեր, որը հնարավորություն կտա ներպետական դատարաններին օտարերկրյա պետության դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման միջնորդությունը քննելիս անհրաժեշտության դեպքում՝ կողմի միջնորդությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ, հարցում կատարել ՀՀ արդարադատության նախարարությանը՝ տվյալ պետությունում ՀՀ դատարանների դատական ակտերի նկատմամբ փոխադարձության սկզբունքի պահպանության հարցը պարզելու համար:

Կարծում ենք նաև, որ ՀՀ-ում փոխադարձության ամրագրումից հետո ներպետական դատարանները պետք է առաջնորդվեն մասնակի փոխադարձության պահպանման պահանջով: Այսինքն՝ ՀՀ դատարանները իրավունք կունենան մերժել օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը, եթե գործով ապացուցվում է, որ օտարերկրյա պետության դատական պրակտիկայում առկա են ՀՀ դատարանների համանման գործերով կայացված դատական ակտերի ճանաչման և կատարման մերժման դեպքեր:

Միևնույն ժամանակ մենք ամբողջովին համաձայն ենք Գ.Վ. Լիտվինսկու հետ, ով նշում է, որ պետությունների միջև այս կամ այն հարցում դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայությունը չի զրկում այդ պետությունների քաղաքացիներին Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված այնպիսի իրավունքների պաշտպանությունից, ինչպիսին է, առաջին հերթին, Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածով նախատեսված անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքը, որը կարող է խախտվել ան-

www.lawinstitute.am

ձանց իրավական վիճակ սահմանող դատական ակտերը չճանաչելով: Այդպիսի դատական ակտեր կարող են լինել ամուսնալուծության վերաբերյալ վճիռները, որոնց չճանաչումը անձանց գրկում է կրկին ամուսնանալու հնարավորությունից, անձի անվան փոփոխության վերաբերյալ դատական ակտերը և այլն²⁸: Այդ իսկ պատճառով գտնում ենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում օտարերկրյա քաղաքացիների իրավական վիճակի (անձին մահացած հայտարարելու, կամ անհայտ բացակայող ճանաչելու, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչելու, օտարերկրյա քաղաքացու որդեգրման, հայրության ճանաչման և այլն), ինչպես նաև ամուսնալուծությունների կամ ամուսնությունը անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դատական ակտերը պետք է ճանաչվեն անկախ միջազգային պայմանագրի և փոխադարձության առկայությունից²⁹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ դատական պրակտիկայում առկա են օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման դեպքեր միջազգային պայմանագրի բացակայության պայմաններում: Ընդ որում օտարերկրյա դատական ակտերը ճանաչելու և կատարման թույլատրելու որոշումների հիմքում դրվել է հենց փոխադարձության սկզբունքը: Այսպես, ՀՀ Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանը, քննության առնելով ԱՄՆ Կալիֆոռնիա նահանգի Լոս Անջելես տեղամասի Վերին դատարանի կողմից ըստ հայցի Ա. Գ.-ի ընդդեմ Հ.Բ.-ի ամուսնալուծության և ընդհանուր համատեղ սեփականության բաժանման պահանջների մասին գործով 26.04.2011թ. կայացված վճիռը ՀՀ-ում գտնվող գույքի նկատմամբ Հ.Բ.-ի իրավունքի ճանաչման մասով ճանաչելու և կատարումը թույլատրելու մասին միջնորդությունը (դատական ակտում նշված է դատական հանձնարարություն, սակայն մենք արդեն նշել ենք, որ օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը որևէ դեպքում չի կարող դիտվել որպես դատական հանձնարարության կատարում), որոշել է բավարարել այն: Չնայած ՀՀ-ի և ԱՄՆ-ի միջև գոյություն չունի դատական ակտի ճանաչման վերաբերյալ պայմանագիր, դատարանը, առաջնորդվելով «ՀՀ կառավարության և ԱՄՆ-ի կառավարության միջև ներդրումների խրախուսման մասին» պայմանագրով, որի 6-րդ հոդվածը

կարգավորում է փոխադարձության ձգտող երկու կառավարությունների հարաբերությունները և սկզբունքները, գտել է, որ փոխադարձության սկզբունքը իրավունքի անալոգիայի ուժով ենթակա է պարտադիր կիրառման դատական ակտերի ճանաչման հարաբերությունների նկատմամբ: Բացի այդ՝ ԱՄՆ-ի դատարանի վճռի ճանաչման միջնորդությունը քննելիս դատարանը օրենքի անալոգիայի ուժով առաջնորդվել է «Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման մասին» 1958թ. Նյու-Յորքի կոնվենցիայով և ի վերջո դրսևորելով բարի կամք՝ «bona fide», որոշել է բավարարել այն³⁰: ՀՀ ընդհանուր իրավասության դատարանի որոշումը համարելով դրական քայլ օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում՝ այնուամենայնիվ պետք է նշենք, որ դատարանի հիմնավորումները միջազգային պայմանագրի բացակայության պայմաններում ԱՄՆ-ի դատական ակտը ճանաչելու վերաբերյալ, մեղմ ասած, վիճելի են: Եթե անգամ ընդունենք, որ դատարանը ճիշտ է վարվել իրավական համագործակցության հետ որևէ առնչություն չունեցող ներդրումների մասին պայմանագրում անբազրաված դրույթը՝ ԱՄՆ և ՀՀ կառավարությունների՝ փոխադարձության ձգտելու մասին իրավական համագործակցության բնագավառում ընդհանուր սկզբունք ճանաչելով և այդ սկզբունքը՝ իրավունքի անալոգիայի ուժով կիրառելով (չնայած այս դեպքում ևս կարծում ենք, որ նման քայլի իրավացիության դեմ հակափաստարկներն ավելի շատ են), ապա Նյու-Յորքի կոնվենցիայի դրույթները կիրառելը օրենքի անալոգիայի ուժով՝ ԱՄՆ դատարանի դատական ակտի ճանաչման և կատարման հարաբերությունները կարգավորելու համար որևէ բացատրություն ունենալ չի կարող: Օրենքի անալոգիան կամ համանմանությունը չկարգավորված հարաբերությունների նկատմամբ **նմանօրինակ** (ընդգծումը հեղինակի կողմից - Պ.Թ.) հարաբերությունները կարգավորող օրենքի նորմի կիրառումն է³¹: Նյույորքյան կոնվենցիան կարգավորում է միայն արբիտրաժային դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հետ կապված իրավահարաբերությունները, իսկ արբիտրաժային կարգով իրավունքների պաշտպանությունը սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության դատական ձևի մեջ չմտնող, դրանից տարբերվող սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության ինք-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նությունն ձև է³²: Հետևաբար նյութը կոնվենցիան չի կարգավորում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման իրավահարաբերություններին համանման իրավահարաբերություններ, և օրենքի անալոգիայի ուժով այս Կոնվենցիան կիրառելի օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչմանը և կատարմանը վերաբերող իրավահարաբերությունները կարգավորելու համար անթույլատրելի է:

Միջազգային պայմանագրի բացակայության պայմաններում օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչման և կատարման թույլատրելու վերաբերյալ վերոնշյալ որոշումը, որտեղ օրենքի անալոգիայի ուժով կիրառվել է փոխադարձությունը, միակը չէ ՀՀ դատական պրակտիկայում: Նույն հիմնավորումներով ՀՀ Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանը ճանաչել է նաև Ֆրանսիայի Սեն Նազերի Բարձրագույն ատյանի դատարանի 28.03.2011թ. վճիռը: Այս պետության հետ ՀՀ-ն ևս չունի դատական ակտերի ճանաչման վերաբերյալ միջազգային պայմանագիր, և դատարանը կրկին իրավունքի անալոգիայի ուժով կիրառել է փոխադարձություն նախատեսող՝ 31.05.1995թ. «Հայաստանի Հանրապետության և Ֆրանսիայի Հանրապետության միջև համաձայնության, բարեկամության և համագործակցության մասին» պայմանագրով և նյութը կոնվենցիան՝ օրենքի անալոգիայի ուժով³³: Հետագայում ՀՀ դատական պրակտիկայում նմանօրինակ, մեղմ ասած, ոչ միանշանակ դատական որոշումներից խուսափելու համար ևս անհրաժեշտ է փոխադարձության սկզբունքն օրենսդրորեն ամրագրել ՀՀ-ում:

Այսպիսով, կարծում ենք, նպատակահարմար է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ինստիտուտը կարգավորող նորմերում ամրագրել փոխադարձության սկզբունքը: Ընդ որում, մեր կողմից առաջարկվող մեկնաբանությամբ փոխադարձության սկզբունքի ամրագրումը ՀՀ օրենսդրությունում գրեթե ամբողջությամբ ազատականացնում է օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ինստիտուտը Հայաստանի Հանրապետությունում: Միևնույն ժամանակ օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կա-

տարման ոլորտում առանց օրենսդրական փոփոխությունների՝ մասնավորապես օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ինստիտուտի մանրամասն կարգավորման, դրա ազատականացումը հղի կարող է լինել բազմաթիվ խնդիրներով և վտանգներով: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ՀՀ օրենսդրությունում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ոլորտում փոխադարձության սկզբունքի ամրագրման հետ միաժամանակ հստակորեն ամրագրել այն պահանջները, որոնց պետք է համապատասխանի օտարերկրյա դատական ակտը, օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը մերժելու հիմքերի սպառնիչ ցանկը, այն գործերի շրջանակը, որոնք քննելու և լուծելու բացառիկ իրավասությունը պատկանում է ՀՀ դատարաններին և այլն:

Փոխադարձության սկզբունքի ամրագրման հետ միաժամանակ միջազգային պայմանագրի առկայության պահանջից, կարծում ենք, նույնպես պետք չէ հրաժարվել: Ինչպես իրավագիտորեն նշվում է գրականության մեջ, փոխադարձության առկայության ամենավստահելի ապացույցը միջազգային պայմանագրի առկայությունն է³⁴: Հետևաբար Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է շարունակի իրավական օգնության մասին միջազգային երկկողմ պայմանագրեր կնքելու, ինչպես նաև բազմակողմ կոնվենցիաներին միանալու ուղղությամբ աշխատանքները:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող ենք նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում միջազգային պայմանագրի առկայության իմպերատիվ պահանջը պետք է փոխարինվի և լրացվի փոխադարձության առկայության պահանջով: Իր հերթին փոխադարձության պահանջն էլ օրենսդրորեն պետք է ստանա «ամենամեղմ» ձևակերպումը, ըստ որի փոխադարձությունն առկա է, եթե չի ապացուցվել հակառակը: Բացի այդ՝ ՀՀ-ում պետք է կիրառվի մասնակի փոխադարձության սկզբունքը, ըստ որի՝ օտարերկրյա դատական ակտը ճանաչելու համար բավարար է, որ համանման գործով ՀՀ դատարանի դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը մերժելու դեպք հայցող պետության դատական պրակտիկայում առկա չլինի: Բացի այդ՝ անձի իրավական վիճակի վերաբերյալ գործերով փոխադարձության առկայություն ևս չպետք է պահանջվի:

www.lawinstitute.am

- ¹ Տե՛ս ՌԴ 14.11.2002թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 409-րդ հոդվածի 1-ին կետ: <http://www.consultant.ru/popular/gpkrf/>
- ² Տե՛ս Ուզբեկստանի Հանրապետության 30.08.1997թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 391-րդ հոդվածը: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_grajd_pr_42
- ³ Տե՛ս Տաջիկստանի Հանրապետության 05.01.2008թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 398-րդ հոդվածը: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=21129
- ⁴ Տե՛ս Ղրղզստանի Հանրապետության 24.11.1999թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 380-րդ հոդվածի 1-ին կետը: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000870519
- ⁵ Տե՛ս Մոլդովայի Հանրապետության 30.05.2003թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 467-րդ հոդվածի 1-ին կետը: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3837
- ⁶ Տե՛ս Кузнецов Е.Н. Исполнительное производство Франции: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Екатеринбург, 2004, С. 23-24.
- ⁷ Տե՛ս Толочко О. Рассмотрение судами гражданских дел с иностранным элементом // Судовы веснік, Минск, 1998, N 3.
- ⁸ Տե՛ս СНГ: реформа гражданского процессуального права. Материалы международной конференции, под ред. Богуславского М.М. и Трунка А. (Հոդվածի հեղինակն է Մ.Մ. Բոգուսլավսկին). Москва, «Городец», 2002, С. 174.
- ⁹ Տե՛ս Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 186.
- ¹⁰ Տե՛ս Enforcement of Foreign Judgements Worldwide, Editors C. Platto, W.G. Horton, London, Boston, Graham & Trotman, 1993, էջ 3:
- ¹¹ ՌԴ դատական պրակտիկայում փոխադարձության հիման վրա օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման առաջին որոշումը կայացվել է Մոսկովյան շրջանի Ֆեդերատիվ արբիտրաժային դատարանի կողմից 02.03.2006թ., որտեղ դատարանը հանգել էր եզրակացության, որ Անգլիայի և Ուելսի պետական դատարանի որոշումը անհրաժեշտ է ճանաչել և կատարման թույլատրել՝ անկախ միջազգային պայմանագրի առկայության հանգամանքից: Տե՛ս Ванев А., Решения иностранных судов в России: Признание и приведение в исполнение. Корпоративный Юрист, N 3, 2007, С. 40.
- ¹² Տե՛ս Зайцев Р. В. Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов. Москва, “Волтерс Клувер”, 2007, С. 147.
- ¹³ Տե՛ս Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին Թուրքիայի օրենքի 38-րդ հոդվածը: Հղումն ըստ՝ Международное частное право, учебник, 3-е изд-е, отв. Ред. Марышева Н.И. “Волтерс Клувер”, Москва, 2011, С. 820:
- ¹⁴ Տե՛ս Конев Д. В. Признание и приведение в исполнение иностранных судебных актов по гражданским и торговым делам в Федеративной Республике Германия: сравнительно-правовой анализ. Дисс. ... канд. юрид. наук, Екатеринбург – 2008, С. 169.
- ¹⁵ Տե՛ս Ուկրաինայի 18.03.2004թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 390-րդ հոդվածը: <http://meget.kiev.ua/kodeks/gpk/glava-8-1/>
- ¹⁶ Տե՛ս Бендевский Т. Международное частное право: Учебник/ Перевод с македонского Клейн С.Ю. Отв. ред. Суханов Е.А. Москва, Статут, 2005, С. 392.
- ¹⁷ Տե՛ս Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 193.
- ¹⁸ Տե՛ս Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 186.
- ¹⁹ Տե՛ս Juliot de la Morandiere. Travaux de la Commission de reforme du Code civil (annee 1949-1950), էջ 771: Հղումն ըստ՝ Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 198.
- ²⁰ Տե՛ս Нешатаева Т.Н. Суд и общепризнанные принципы и нормы международного частного права. /Нешатаева Т.Н. // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ, 2004, N 3, С. 130-131.
- ²¹ Տե՛ս Шак Х. Международное гражданское процессуальное право. Уч.: Перевод с немецкого. Москва, Изд. “БЕК”, 2001, С. 16.
- ²² Տե՛ս, օրինակ, Канашевский В. А. Международное частное право. Учебник, Изд. 2-е, Москва, “Международные отношения”, 2009, С. 645-646; Шак Х. Международное гражданское процессуальное право. Уч.: Перевод с немецкого. Москва, Изд. “БЕК”, 2001, С. 425, Сорокина С.С. Признание и приведение в исполнение решений иностранных судов на территории Российской Федерации. Дисс. ... канд. юрид. наук, Москва, 2005, С. 26:

²³ Տե՛ս սույն աշխատության 1-ին գլխի 3-րդ պարագրաֆը:

²⁴ Տե՛ս Муранов А.И. Международный договор и взаимность как основания приведения в исполнение в России иностранных судебных решений. Москва, 2003, С. 64-65.

²⁵ Տե՛ս Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 194.

²⁶ Տե՛ս Лунц Л.А. Курс международного частного права: В 3-х т. Москва, “Спарк”, 2002, С. 913.

²⁷ ՀՀ արդարադատության նախարարությունում օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման և կատարման հարցերով զբաղվում է միջազգային իրավական հարաբերությունների վարչության դատական հանձնարարությունների բաժինը: <http://moj.am/structures/view/structure/1>

²⁸ Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 204.

²⁹ Պետք է նշել, որ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքը նախատեսում է օտարերկրյա պետություններում կատարված օտարերկրյա քաղաքացիների միջև, ՀՀ քաղաքացիների և օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց միջև կատարված ամուսնալուծությունները ճանաչելու հնարավորություն՝ առանց միջազգային պայմանագրի կամ փոխադարձության առկայության պայմանի: Մասնավորապես ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն. «ՀՀ քաղաքացիների միջև կամ ՀՀ քաղաքացիների և օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց միջև ամուսնալուծությունը, որը կատարվել է ՀՀ տարածքից դուրս՝ պահպանելով այն պետության օրենսդրությունը, որի տարածքում դրանք կնքվել են, ՀՀ-ում վավեր են հյուպատոսական օրինականացման առկայության դեպքում»: Նույն հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն. «Օտարերկրյա քաղաքացիների միջև ամուսնալուծությունը, որը կատարվել է ՀՀ տարածքից դուրս՝ պահպանելով այն պետության օրենսդրությունը, որի տարածքում դրանք կնքվել են, ՀՀ-ում վավեր են հյուպատոսական օրինականացման առկայության դեպքում»: Նշված հոդվածի բովանդակությունից պարզ չի դառնում՝ արդյոք այն վերաբերում է նաև ամուսնալուծությունների վերաբերյալ օտարերկրյա դատական ակտերի՝ ՀՀ-ում ճանաչմանը, թե ոչ, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նշված հոդվածում խոսվում է հյուպատոսական օրինականացման անհրաժեշտության մասին, ամենայն հավանականությամբ այն վերաբերում է միայն ոչ դատական ձևով կատարված ամուսնալուծությունների վերաբերյալ օտարերկրյա պետության ոչ դատական մարմինների ակտերը ՀՀ-ում ճանաչելուն: Բացի հյուպատոսական վավերացումից ԼՕ 145-րդ հոդվածը պահանջում է նաև, որ ամուսնալուծությունները, անկախ նրանից, թե որտեղ են կատարվել, կատարված լինեն այն պետության օրենքներին համապատասխան, որտեղ կնքվել են:

³⁰ Տե՛ս ՀՀ Երևան քաղաքի կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 12.10.2011թ. որոշումը ԱՄՆ Կալիֆորնիա նահանգի Լոս Անջելես տեղամասի Վերին դատարանի կողմից 26.04.2011թ. կայացված վճիռը ՀՀ-ում ճանաչելու և դրա կատարումը թույլատրելու մասին:

³¹ Տե՛ս Ներսեսյանց Վ.Ս. Իրավունքի և պետության տեսություն, Երևան, Նաիրի, 2001, էջ 251:

³² Տե՛ս Հովհաննիսյան Վ. Վ., Առևտրային արբիտրաժը Հայաստանի Հանրապետությունում, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2010, էջ 9:

³³ Տե՛ս ՀՀ Երևան քաղաքի կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 23.01.2012թ. որոշումը Ֆրանսիայի Սեն Նազերի Բարձրագույն ատյանի դատարանի կողմից 28.03.2011թ. կայացված վճիռը ՀՀ-ում ճանաչելու և դրա կատարումը թույլատրելու մասին:

³⁴ Տե՛ս Литвинский Д.В. Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств (на основе анализа права Франции и России): Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург, 2003, С. 193-194.

РЕЗЮМЕ

Наличие взаимности как предпосылка для признания и исполнения иностранных судебных актов в РА

Эта статья посвящена признанию и исполнению иностранных судебных актов по гражданским делам в Республике Армения. Институт признания и исполнения иностранных судебных актов является одним из самых сложных сфер гражданского процессуального права. В наши дни, в условиях глобализации, одним из самых важных направлений развития национального законодательства, которое призвано активизировать международные отношения Армении с зарубежными странами, является улучшение механизмов защиты прав человека, права, которые уже подтверждены иностранными судебными актами. Несмотря на это, в

национальном законодательстве Армении, в частности в Гражданском процессуальном кодексе РА, институт признания и исполнения иностранных судебных актов регулируется в недостаточной степени.

В настоящей статье автор говорит о принципе взаимности как о предпосылке признания и исполнения иностранных судебных актов в Армении. Несмотря на то, что согласно ГПК РА, единственной предпосылкой для признания и исполнения иностранных судебных актов является наличие многостороннего договора о правовой помощи, в котором участвует Армения или двустороннего договора о правовой помощи между РА и другим государством, которые предусматривают возможность признания и исполнения судебных решений, автор предлагает к этой предпосылке добавить также условие взаимности, которое позволит национальным судам Армении признать и исполнять судебные решения таких государств, с которыми у Армении нет соответствующего договора, но которые в свою очередь признают и исполняют судебные акты армянских судов. Предусмотрение такой предпосылки в ГПК РА позволит либерализовать институт признания и исполнения иностранных судебных актов в Армении, что в свою очередь позволит Армении выйти из правовой изоляции и активизировать международные отношения с другими странами. В то же время, автор предлагает усилить критерии в ГПК РА, которым должен соответствовать иностранный судебный акт для признания и исполнения в Армении.

SUMMARY

The Existence of Reciprocity as a Precondition for recognition and enforcement of foreign judgements in RA

This article is dedicated to the recognition and enforcement of foreign judgements in civil matters in the Republic of Armenia. The institute of recognition and enforcement of foreign judgements is one of the most difficult spheres of the civil procedural law. Nowadays in the condition of globalization, one of the most important directions or courses of the development of national legislation, which is called to promote Armenia's international relationships with foreign countries, is the improvement of the mechanism of human rights protection, which are already confirmed by foreign judgements. Despite of this in the national legislation of Armenia, particularly in the Civil Procedure Code of RA, the institute of the recognition and enforcement of foreign judgements is regulated not properly.

In this article the author speaks about the principle of reciprocity as a precondition for recognizing and enforcing foreign judgements in Armenia. Though in the CPC of RA the only precondition for recognition and enforcement of foreign judgements is the existence of a multilateral agreement on legal assistance in which participates RA or bilateral agreement on legal assistance between RA and other country, which provides the possibility of recognition and enforcement of judgements, the author offers to add to this precondition also the precondition of reciprocity, which will allow the national courts of RA to recognize and enforce foreign judgements, if the country where the judgement is given recognizes and enforces the judgements of Armenian courts, even if there is no treaty between RA and that country. The inclusion of this precondition would liberalize the institute of the recognition and enforcement of foreign judgement in Armenia, which would allow Armenia to avoid the legal isolation and to promote the development of international relationships with other countries. At the same time the author offers to strengthen the criteria in the CPC of RA which should be met by foreign judgements to be recognized and enforced in Armenia.

ԺԻՐԱՅՐ ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԹՄՐԱՍՈՒԹՅԱՆ, ԹՄՐԱՍԻՉՈՑՆԵՐԻ ԵՎ ՀՈԳԵՄԵՏ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԱՊՕՐԻՆԻ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԶՐԵԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հասարակության զարգացման ներկայիս տենդենցում սոցիալական միջավայրի բազմաթիվ բացասական գործոնների շարքում, թերևս, առավել վտանգավոր է թմրամոլությունը՝ որպես սոցիալական չարիք, ադետ համայն մարդկության:

Անձը, որ կանգնել է թմրամոլ դառնալու ճանապարհին, աստիճանաբար վերացնում է իր բոլոր բարոյական հատկանիշները, ձեռք է բերում հոգեկան խնդիրներ, կորցնում է ընկերներին, ընտանիքը, հարազատ մարդկանց, չի կարողանում ձեռք բերել մասնագիտություն կամ մոռանում է այն մասնագիտությունը, որին նախկինում տիրապետում էր, դառնում է գործազուրկ և ներգրավվում է հանցագործ միջավայր, բերում է բազմաթիվ դժբախտություններ իր ընտանիքին ու իրեն և ի վերջո աստիճանաբար ոչնչացնում է իր մարմինը, իր ուղեղը:

Հարկ է նշել, որ թմրամոլության առաջին հատկանիշները Հայաստանում առաջացել են նախորդ դարի քսանական թվականներին, սակայն շատ արագ դրանք լիկվիդացվեցին: Բասներորդ դարի 50-60-ական թվականներին իրականացվում էին կոնկրետ խիստ միջոցներ թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարում, ինչի արդյունքում այդ խնդիրը չունեք լայն տարածվածություն հասարակության մեջ: Չանգվածային լրատվության միջոցները օգնության եկան՝ վերացնելու թմրամոլության հետ կապված խնդիրները: Եվ միայն 60-ական թվականների վերջում պետական ներքին քաղաքականության մեղմացման արդյունքում նկատվում է թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության աճի տենդենց, ինչպես նաև թմրանյութային կախվածությունից տառապող անձանց թվի ավելացում:

Այսօր պարբերաբար ապօրինի թմրամիջոցներ գործածող անձանց թիվը Հայաստանի

Հանրապետությունում ոչ պաշտոնական տվյալներով անցնում է 30000-ի սահմանը: Պաշտոնական տվյալներով, բնականաբար, շատ ավելի փոքր է այդ ցուցանիշը, քանզի վիճակագրական տվյալները ամբողջովին չեն արտացոլում հասարակության մեջ ձևավորված իրական պատկերը: Գաղտնիք չէ, որ այս երևույթը օժտված է բարձր մակարդակի լատենտայնությամբ: Ինչպես իրավագիտորեն նշում է ռուս գիտնական Ա. Գրիշկոն օրենսդրի կողմից մինչ այժմ մշակված չեն էֆեկտիվ միջոցներ՝ հակազդելու անձանց թմրանյութերի ոչ բժշկական գործածմանը և այդ հողի վրա կատարվող իրավախախտումներին¹:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում նկատվում է թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության աճի տենդենց: Թմրամիջոցների չարաշահման աճի գործոնից զատ ավելանում է դրանց հետ կապված հանցավորությունը:

Թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ ծրագրի շրջանակներում Հայաստանում կազմվում է «Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության տարեկան հաշվետվություն»: Հարկ է նշել, որ այդ հաշվետվությունների որակը տարեցտարի բարելավվում է: Տվյալ հաշվետվությունները ունեն ոչ պակաս կարևոր նշանակություն, քանի որ ծանոթանալով դրանց՝ կառավարությունը ամբողջական պատկերացում է կազմում թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ստեղծված վիճակի մասին և հնարավորություն է ստանում ընդունել կոնկրետ որոշումներ, հատկացնել անհրաժեշտ միջոցներ տվյալ երևույթի դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման համար:

Հայաստանի Հանրապետության Ոստիկանության ԿՀԴՊ գլխավոր վարչությունը, համագործակցելով ոստիկանության ստորաբաժանումների

www.lawinstitute.am

հետ, 2010 թվականի ընթացքում թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի և դրանց պրեկուրսորների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի ուղղությամբ ձեռնարկված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքում հայտնաբերել է 1524 հանցագործությունների և 296 իրավախախտումների դեպքեր (2009 թվականին համապատասխանաբար՝ 1238 և 130)²: Այսինքն՝ մեկ տարվա կտրվածքով գրանցվել է հանցագործությունների աճ շուրջ 23 տոկոսով:

Եթե 2006 թվականին թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի և դրանց պրեկուրսորների հետ կապված բացահայտվել է 957 հանցագործություն, ապա 2010 թվականին այդ ցուցանիշը հասնում է 1524-ի: Հետաքրքրականն այն փաստն է, որ նման վիճակագրություն ֆիքսվել է այն պայմանների առկայության դեպքում, երբ 2008 թվականի մայիսին Հայաստանի Հանրապետությունում ապաքրեականացվել է թմրանյութերի գործածումը (ՀՀ Քր. օր. ի 271-րդ հոդված): Դժվար չէ գիտակցել, որ 2006 թվականի՝ թմրանյութերի և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության վիճակագրության մեջ արձանագրված հանցագործությունների զգալի մասը կազմում է հենց թմրանյութերի գործածումը: Այս եզրահանգումից ելնելով՝ կարելի է վստահությամբ նշել, որ 2006-2010թթ. ընկած ժամանակահատվածում թմրանյութերի և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունները կրկնակի ավելացել են:

Հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ անբեկանելի փաստ է համարվում այն հանգամանքը, որ թմրամոլությունը և դրա հետ կապված հանցագործությունները ունեն աճի տենդենց տարեցտարի: Դա վկայում է այն մասին, որ թմրամոլության և թմրանյութերի հակազդման համար ձեռնարկվող միջոցները առայժմ այնքան էլ արդյունավետ չեն, որքան ցանկալի կլինեն³: Թմրամոլության դինամիկայի վերաբերյալ նման կարծիք հայտնեց նաև լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ ՀՀ Առողջապահության նախարարության նարկոլոգիական կլինիկայի ղեկավար Պետրոս Մեմերճյանը. «...Հայաստանում գրանցված թմրամոլները 3833-ն են: Հայաստանում կա թմրամիջոցների օգտագործման սարսափելի մեծ աճ՝ ամեն տարի մոտավորապես 50 %-ով»: Պետրոս Մեմերճյանը ավելացրեց նաև, որ, համամետելով այլ երկրների հետ, Հայաստանը գտնվում է բարենպաստ

վիճակում ամբողջ աշխարհում, թեև մեզ աճն անհագստացնում է:

Հարկ ենք համարում նաև ուշադրություն դարձնել ոչ պակաս կարևոր երևույթի վրա, այն է՝ թմրամոլության և թմրանյութերի հետ կապված հակաիրավաչափ վարքագծի կառուցվածքի մեջ բացահայտված հանցագործությունների և իրավախախտումների հարաբերակցությունը զգալի բարձր է: Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի վերաբերյալ բացահայտված վարչական իրավախախտումների փոքր քանակությունը չի համապատասխանում իրականությանը: Դա խոսում է վարչական նորմերի անարդյունավետության մասին, որոնց միջոցով հնարավոր է ավելի որակյալ դիմակայել թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությանը:

Այս տեսակի հանցավորության վիճակագրական վերլուծությունը անչափ կարևոր է, քանզի հնարավորություն է տալիս արտացոլել ստեղծված իրավիճակը, ցույց տալ առկա խնդիրները թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության կասեցման համար, մշակել դրանք հաղթահարելու ուղիները:

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության զարգացման տենդենցի հարցը լուծելիս պետք է հաշվի առնել այն գործոնը, որ թմրամիջոցների իրացմամբ զբաղվող քրեական կառույցները ստանում են գերշահույթ՝ որպես իրենց քրեական գործունեության արդյունք: Իրացումը ընդլայնելու և զարգացնելու պրոցեսով տարված՝ նրանք օգտագործում են բոլոր հնարավոր միջոցները՝ քարոզչությունը երիտասարդության շրջանում, բռնի մեթոդները, ինչպես նաև բարձր վարձատրությամբ ուղղորդված և օգտվելով սոցիալական բարդ վիճակից տարածաշրջանում՝ որոշակի կատեգորիայի մարդկանց գրավելը որպես տարածողների, որոնք հետագայում վերածվում են գործածողների, կամ տեղի է ունենում հակառակը, երբ գործածողը վերածվում է իրացնողի:

Ուսումնասիրությունների մեծ մասը ցույց է տալիս, որ մինչև թմրամիջոցներ գործածել սկսելը բազմաթիվ անձինք հանցագործություններ չէին կատարում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի գործածման սկիզբը համընկնում է անձի քրեական ակտիվության զարգացման հետ:

Բացի այդ՝ թմրամիջոցներ գործածող անձը մշտապես չափաբաժնի ավելացման կարիք է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

զգում, և քանի որ թմրամիջոցները Հայաստանի «սև» շուկայում խիստ թանկ արժեն, ապա այդ գործոնը նույնպես պետք է ներառել այն հիմնական հանգամանքների թվում, որոնք խթանում են թմրամոլության կախվածությունից տառապող անձանց նոր հանցագործություններ կատարել⁴ :

Այս տեսակ հանցավոր գործունեության առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ օպերատիվ աշխատակիցները առաջնահերթ ուշադրություն պետք է դարձնեն օպերատիվ իրազեկության գործոնի վրա: Այս դեպքում, իրազեկություն ասելով, նկատի ունենք տեղեկատվության ամբողջությունը թմրեցնող հատկությամբ օժտված բույսերի կենտրոնացված աճելու վայրերի մասին, ստեղծվող և գործող հանցավոր խմբերի մասին, թմրամիջոցներ իրացնողների մասին, թմրամիջոցներ գործածող անձանց, ինչպես նաև գործածման հակված անձանց մասին, հանրապետության տարածք թմրամիջոցների հնարավոր ներթափանցման վայրերի մասին:

Բնակչության զգալի մասը, չունենալով հնարավորություն՝ հասնելու ցանկալի հաջողության, հուսահատությունից դրդված, ավելի ու ավելի հաճախակի է դիմում թմրանյութերի «օգնությանը» և հետզհետե ներգրավվում է թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցավորության մեջ:

Թմրամիջոցներն ու հոգեներգործուն նյութերը ներթափանցում են ազատագրկման ձևով պատիժ կրողների վայրեր նույնպես՝ բնականաբար որոշակի պարզավճարի նախապայմանով: ՀՀ Արդարադատության նախարարության պենիտենցիար համակարգի աշխատակիցները պարզատրության պայմանով թմրամիջոցներ են անցկացնում քրեակատարողական հիմնարկներ. հանցագործները չեն կարող աճեցնել ափիոնային

կակաչ կամ արտադրել սինթետիկ թմրամիջոցներ կալանավայրերում: Կանոնավոր կերպով ավելանում է թմրանյութային կախվածություն ունեցող անձանց թիվը կալանավայրերում: Ընդ որում պետք է հետևություն անել, որ այդ թվաքանակը ավելանում է ոչ միայն նոր դատապարտյալների շնորհիվ, այլ նաև այն անձանց, ովքեր սկսել են գործածել թմրամիջոցներ կալանավայրերում, ինչը իր հերթին անհնարին է դարձնում պատժի նպատակներից մեկին հասնելուն՝ դատապարտյալի ուղղմանը:

Ամփոփելով՝ կցանկանալիք նշել, որ փորձագետների ճնշող մեծամասնության կարծիքով թմրամիջոցների հանցավոր շրջանառությունը աչքի է ընկնում հիպերլատենտայնությամբ: Այսինքն՝ համապատասխան տեսակի չգրանցված հանցագործությունների ծավալը գերազանցում է ավելի քան մեկ կարգով գրանցված հանցագործությունների ծավալի հարաբերակցությամբ:

Համաձայն մեր կարծիքի՝ վերը նշված թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության և դրանց չարաշահումների դետերմինանտները սերտ կապված են իրար հետ, և միայն դրանց համալիր ուսումնասիրությունը հնարավորություն կտա ստեղծել արդյունավետ միջոցներ՝ ուղղված թմրահանցավորության կանխարգելմանը:

Թմրամոլության դեմ պայքարը կամ թմրամոլության կանխարգելումը հիմնված է բազմաթիվ տեսչությունների փոխհամագործակցության վրա: Եվ եթե կա համագործակցություն, ընդհանուր ըմբռնումը խնդրի, ապա այն բերում է դրական արդյունքների: Այստեղ չկա փորձ, որը կարող է լուծել բոլոր խնդիրները միանգամից և արմատախիլ անել թմրամոլությունը միանգամից:

¹ Տե՛ս Գրիշկո Ա.Յա. «Թմրանյութերի հանցավոր շրջանառությունը»: Քրեաբանություն/ Ընդհ. խմբակց. Դոկտոլա Ա.Ի. 2002թ.

² Տե՛ս Баулин Ю.В. “Криминализация незаконного оборота наркотических средств как одно из направлений уголовной политики государства”, 2006г..

³ Տե՛ս Кобец П.Н. “Анализ отдельных проблем в области противодействия наркобизнесу”.

⁴ Տե՛ս ՀՀ Ոստիկանության պաշտոնական կայքէջ, www.police.am

Գրականության ցանկ

1. Գրիշկո Ա.Յա. «Թմրանյութերի հանցավոր շրջանառությունը»: Քրեաբանություն/ Ընդհ. խմբակց. Դոկտոլա Ա.Ի. 2002թ.

2. Баулин Ю.В. “Криминализация незаконного оборота наркотических средств как одно из направлений уголовной политики государства”, 2006г..
3. Кобец П.Н. “Анализ отдельных проблем в области противодействия наркобизнесу”
4. Антонян Ю.М. “Борьба с незаконным оборотом наркотиков”, 1993г..
5. ՀՀ Սառիկաճարձի ցաշտոնիական կայքէջ, www.police.am
6. Гасанов Э.Г. “Борьба с наркотической преступностью”, 2000г..
7. Авакян Р.О. “Наркомания и методы борьбы с нею”.

РЕЗЮМЕ

Криминологическая характеристика наркомании, незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ

В данной статье автор представил данные, полученные в результате исследования состояния незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ, анализировал существующую криминологическую картину страны. Не представляет сомнений, а даже беспокоит, существенные объемы распространения наркомании и незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ, которые регистрируют динамический рост из года в год.

SUMMARY

Criminological characteristics of drug addiction, illegal traffic of narcotic drugs and psychotropic substances

The author presented the data obtained from the study of the state of illegal trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, analyzed the current criminological picture of the country. Presents no doubt, and even bothers, significant volumes of drug abuse and illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, which register dynamic growth from year to year.

ԼՈՒԻԶԱ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

**ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻ
(ՆՈՈՒ-ՀԱՈՒ-Ի) ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ**

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը առևտրային գաղտնիքի շուրջ ծագող բոլոր հարաբերությունների համակարգում իրականում կարգավորում է միայն դրա նեղ սեզմենտը՝ գույքային հարաբերությունների հետ կապված նոու-հաուի շուրջ ծագող հարաբերությունները: Նման պրակտիկա է կիրառվում նաև մի շարք եվրոպական պետությունների կողմից: Այսպես, եվրոպական որոշ պետություններում առևտրային գաղտնիքի իրավական կարգավորումն իր զարգացումն է ստացել միայն անցյալ դարի 90-ական թվականների սկզբից: Բացառություն է կազմում Ֆրանսիան, որտեղ այս իրավական ինստիտուտն օրենսդրորեն ամրագրվել է դեռևս 1844 թվականից:

Նոու-հաու-ի՝ որպես առևտրային գաղտնիքի հատուկ տարատեսակի իրավական ռեժիմը բնորոշվում է հետևյալ կերպ. նոու-հաու-ն այն տեղեկատվությունն է, որը երրորդ անձանց անհայտ լինելու ուժով ունի իրական կամ հնարավոր առևտրային արժեք, չկա օրինական հիմքերով այն ազատորեն ստանալու հնարավորություն, իսկ տեղեկատվություն ունեցողը միջոցներ է ձեռնարկում դրա գաղտնիության պահպանման համար:

Նոու-հաու-ի իրավական ռեժիմի սահմանումը այն միակ դեպքն է, երբ տեղեկություններն ընկնում են բացարձակ գույքային իրավահարաբերությունների բնորոշման տակ և ձեռք են բերում հատուցմամբ օտարվելու պոտենցիալ հնարավորություն: Բոլոր բացարձակ գույքային իրավահարաբերությունների նման դրանք ևս պահանջում են անհատապես որոշվող (դիսկրետ) օբյեկտի առկայություն: Իսկ ի՞նչն է ծառայում որպես տեղեկատվության նույնականացման չափանիշ: Ակնհայտ է, որ առաջին հերթին դրանց ամրագրումը նյութական կրիչի վրա (փաստաթղթավորում): Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում ոչինչ չի ասվում առևտրային գաղտնիք հանդիսացող տեղեկատվության փաստաթղթավորման

պարտավորության մասին: Գտնում ենք, որ փաստաթղթավորումը արդարացված է միայն նոու-հաու-ի և ոչ թե առևտրային գաղտնիք կազմող բոլոր տեղեկությունների դեպքում: Վ. Ա. Դոգորցևը գրում է. «Այն պատկերացումը, որ արդյունաբերական գաղտնիքների ամրագրման ձևին չի կարող ներկայացվել ոչ մի պահանջ, սխալ է: Արտադրության գաղտնիքների պահպանության համար պետք է ունենալ տեղեկություններ, որոնք բավարար կլինեն դրա նույնականացման համար. այդ պատճառով դրանք պետք է ամրագրվեն գրավոր կամ նյութական կրիչի վրա, այլ օբյեկտիվ ձևով (օրինակ, էլեկտրոնային ձև, տեսագրություն, ձայնագրություն և այլն), որը մատչելի է երրորդ անձանց, իսկ բանավոր ձևն անընդունելի է»¹:

Սակայն նոու-հաու-ի միայն ամրագրումը քաղաքացիական շրջանառության համար ակնհայտորեն բավարար չէ, քանի որ այն տվյալները, որոնք ունեն նույն բովանդակությունը, բայց միաժամանակ գտնվում են տարբեր կրիչների վրա, միևնույնն է, իրենցից ներկայացնում են նույն օբյեկտը: Հետևաբար տեղեկությունների նույնականացման մեջ գլխավոր դերը խաղում է դրա բովանդակությունը և ոչ թե տարածքային տեղակայությունը, ինչպես իրերի դեպքում: Տեղեկությունների շարադրման ձևը դրանց նույնականացման համար ևս նշանակություն չունի, չի կատարվում նաև դրանց հատուկ գրանցում՝ այն որոշակի անձանց անվամբ ձևակերպելու նպատակով: Արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացության, որ նոու-հաու-ի ռեժիմ ունեցող տեղեկությունների նույնականացման միակ եղանակը դրա ամրագրումն է նյութական կրիչի վրա և որոշակի բովանդակության առկայությունը:

Ելնելով վերը նշվածից՝ գտնում ենք, որ փաստաթղթավորումը նոու-հաու-ի իրավական ռեժիմի առաջացման համար հանդիսանում է պարտադիր ընթացակարգ: Պարտադիր է նաև գաղտնիության

www.lawinstitute.am

ապահովմանն ուղղված գործողությունների կատարումը: Միայն այսպիսի յուրահատուկ ձևով է ձեռք բերվում տեղեկությունների նույնականացման (դիսկրետության) հնարավորությունը: Միաժամանակ հնարավոր չէ շնկատել, որ նրան հատուկ է որոշակի, պայմանականորեն արտահայտված «ոչ օբյեկտիվության» մասը: Այսպես, արդյունաբերական սեփականության օբյեկտը՝ որպես ինքնուրույն և անկախ դիսկրետ միավոր, գոյություն ունի «օբյեկտիվորեն», անկախ իրավահարաբերության մասնակիցների կամքից, որի հաստատումն է հանդիսանում պետական մարմինների կողմից տրվող արտոնագիրը: Իրի «օբյեկտիվությունը» ևս կարող է հաստատվել զննման եղանակով, իսկ հեղինակային իրավունքի «օբյեկտը»՝ գեղարվեստական ձևի ստեղծման անհատական միջոցների և եղանակների վեր հանման ձևով: Իսկ ինչպե՞ս բացահայտել և ապացուցել նոու-հաուի ռեժիմում գտնվող տեղեկությունների առկայությունը, եթե ոչ հենց իրավահարաբերության սուբյեկտի կողմից կազմված, տվյալ տեղեկությունների գաղտնագրված փաստաթղթերի կիրառմամբ:

Նոու-հաու-ն պայմանագրով փոխանցելու դեպքում տեղեկությունների դիսկրետությունը «օբյեկտիվություն» է ձեռք բերում, քանի որ վերջիններս ամրագրվում են երկու կողմերի ստորագրած փաստաթղթում, այսինքն՝ իրավահարաբերության մասնակիցներից երկուսն էլ հաստատում են փոխանցվող տեղեկությունների բովանդակությունը: Եվրամիության խորհրդի՝ Եվրամիության որոշակի կատեգորիայի համաձայնությունների տեխնոլոգիաների փոխանցման մասին պայմանագրի 85(3) հոդվածի կիրառման մասին N240/96 կարգի 10-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ամրագրում է, որ «նույնականացումը» նշանակում է, որ նոու-հաու-ի բովանդակությունը նկարագրված է կամ ամրագրված այնպես, որպեսզի հնարավոր լինի ստուգել, թե համապատասխանում է այն գաղտնիության և էականության չափանիշներին կամ բացառել լիցենզառուի ոչ պատշաճ սահմանափակումը իր սեփական տեխնոլոգիաների օգտագործման ժամանակ: Նոու-հաու-ն նույնականացման նպատակով կարող է ամրագրվել կամ լիցենզային պայմանագրում, կամ առանձին փաստաթղթում, կամ ցանկացած այլ պատշաճ ձևով, ամենատուրը նոու-հաու-ի փոխանցման կամ ավելին՝ նման փոխանցումից հետո, պայմանով, որ անհրաժեշտության դեպքում

առանձին փաստաթղթին կամ ամրագրման այլ ձևին առնչվելու հնարավորություն լինի²:

Ավելի դժվար է նույնականացնել նոու-հաու-ն այն դեպքում, եթե դրան առնչվելու հնարավորությունն առաջացել է անօրինական կերպով, այսինքն՝ կողմերի միջև ծագել է ոչ թե պարտավորական իրավահարաբերություններ, այլ իրավահարաբերություններ բացարձակ իրավունքի խախտումից: Իրավախախտը պետք է ապացուցի, որ արժեքավոր տեղեկություններին առնչվելու հնարավորություն ստանալու պահին տնօրինողը դրանց գաղտնիության պահպանության համար անհրաժեշտ ոչ մի միջոց չի ձեռնարկել, իսկ տուժողը, ընդհակառակը, պետք է ապացուցի նման միջոցների առկայությունը և որպես ապացույց ներկայացնի փաստաթղթեր, որոնք կազմվել են հենց իր կողմից: Միաժամանակ բացառված չէ, որ վերջիններս պատրաստվել են արդեն վեճի ծագումից հետո: Հարց է առաջանում. իսկ այս դեպքում ինչպե՞ս պետք է գործի դատարանը և ու՞մ հավատա, կամ ո՞ր երրորդ անձը կարող է հաստատել նոու-հաու-ի ամրագրման փաստը:

Կարծում ենք, որ լիազոր պետական մարմնի բացակայության պարագայում այդ լիազորությունը կարող է իրականացնել նոտարը՝ նոու-հաու-ի վերաբերյալ տեղեկություն պարունակող փաստաթղթի վրա առկա իրավաբանական անձի՝ տնօրենի կամ անհատ ձեռնարկատիրոջ ստորագրության իսկության վավերացման միջոցով: Նման գործողությունը, համաձայն «Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի³ 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի, իրականացնում է նոտարը:

Բացի նոու-հաու-ի դիսկրետության խնդրից՝ գոյություն ունի նաև դրա հետ սերտորեն կապված այդ օբյեկտի նկատմամբ քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության խնդիրը: Պաշտպանության եղանակը բացարձակ գույքային իրավունքների օբյեկտների դասակարգման համար հանդիսանում է կարևորագույն չափանիշ: Յուրաքանչյուր ինքնուրույն օբյեկտի հատուկ է իր պաշտպանության եղանակը, որն իր հերթին կախված է օբյեկտի դիսկրետության եղանակից: Այսպես, իրը ավանդապես նույնականացվում է տարածքային սահմանները որոշելու ճանապարհով, այդ պատճառով էլ գույքային (իրային) իրավունքների պաշտպանության եղանակները հանդիսա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նում են վիճակագրություն և նեգատոր հայցերը (ՀՀ քաղ. օր. 273-278 հոդվածներ):

Հեղինակային իրավունքի օբյեկտները նույնականացվում են գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործությունների ձևով, անկախ նրանից, թե ինչպիսի նյութական կրիչների վրա են դրանք ամրագրված, հետևաբար խախտված հեղինակային իրավունքների վերականգնումը կայանում է ոչ թե ուրիշի ապօրինի տիրապետումից կրիչները ետ պահանջելու, այլ որոշակի գործողություններ կատարելն արգելելու մեջ, ինչպիսիք են վերարտադրությունը, տարածումը, վարձույթը, փոխատվությունն ու «Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով⁴ նախատեսված այլ ձևով օգտագործելը կամ ստեղծագործությունների և հնչյունագրերի կոնտրաֆակտ օրինակները քաղաքացիական շրջանառություն մտցնելու նպատակով պահպանելը կամ տնօրինելը: Արդեն պատրաստված կոնտրաֆակտ օրինակներն առգրավվում են և ենթակա են ոչնչացման: Դրանց փոխանցումը իրավատիրոջը իրականացվում է միայն նրա խնդրանքով: Արտոնագրատերն իրավունք ունի պահանջել նաև արգելել երրորդ անձանց կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնք կապված են արտոնագրված գյուտը, օգտակար մոդելը, արդյունաբերական մոդելը «Արտոնագրերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 11-րդ հոդվածով նախատեսված խախտմամբ օգտագործելը:

Իր ինքնուրույն պաշտպանության եղանակն ունի նաև նոու-հաու-ն, որի առանձնահատկությունները կանխորոշված են նրանով, որ դրան կատմամբ առաջնային իրավունքը կարող է ծագել միաժամանակ մի քանի անձանց մոտ: Իրերի և մտավոր գործունեության արդյունքների դեպքում նման իրավիճակը բացառված է: Ա.Ա. Պիլենկոն իր «Գյուտարարի իրավունքը» աշխատության մեջ, հղում կատարելով Օ. Գիերկին, գրում է. «Գյուտը պետք է պաշտպանված լինի երկու տեսանկյունից՝ 1. որպես անձի բյուրեղացում, քանի որ ոչ ոք իրավունք չունի խախտել այլ անձի անձնական կյանքի և նրա արդյունքների տաճարի խաղաղությունը, 2. որպես օգտակար աշխատանքի պտուղ, քանի որ ոչ ոքի թույլատրված չէ հարստանալ այլ անձի հաշվին»⁵: Թվում է, որ տվյալ դատողությունն արդարացի է բոլոր բացարձակ գույքային իրավունքների համար, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի պայմանա-

կանորեն «օբյեկտիվ» և «սուբյեկտիվ» անվանվող պահերը: «Օբյեկտիվությունը» կայանում է նրանում, որ տարբեր մարդիկ մեկը մյուսից անկախ չեն կարող ստեղծել միևնույն իրը, գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունը: Տարբեր մարդկանց կողմից ստեղծված միմյանցից անկախ նմանվող գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական մոդելի ստեղծումը հնարավոր է, սակայն առավելություն կատանա այնուամենայնիվ նրանցից միայն մեկը՝ մտավոր սեփականության գրանցման մարմին առաջինը հայտ ներկայացնողը («Արտոնագրերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի⁶ 4-րդ հոդված): Նոու-հաու-ի դեպքում «օբյեկտիվ» պահը չի գործում, քանի որ տարբեր մարդիկ կարող են միմյանցից անկախ սեփական ուժերով ստանալ միևնույն տեղեկատվությունը, հետևաբար ուրիշի հաշվին հարստացում տեղի չի ունենա: Մնում է միայն «սուբյեկտիվ» պահը, այսինքն՝ այն, որ «ոչ ոք իրավունք չունի խախտել այլ անձի անձնական կյանքի և նրա արդյունքների տաճարի խաղաղությունը»: Դիտարկելով գյուտարարի իրավունքը՝ Ա. Ա. Պիլենկոն գրում է, որ նա, ով ինքնուրույն հայտնագործել է մեքենա, իսկ այնուհետև արտադրել է այն, ակնհայտ է, որ չի միջամտել արտոնագրատիրոջ անձնական ոլորտին, սակայն միաժամանակ նրան պատժում է կոնտրաֆակցիայի համար: Նշանակում է՝ արտոնագրային իրավունքի պաշտպանությունը տարածվում է գյուտարարի անձնական ոլորտի սահմաններից դուրս այն իր երկաթե բռունցքն է դնում՝ հաշվի չառնելով ոչ այն, թե ինչու է արտահայտվել նրա անձը, ոչ էլ այն, թե ինչու է արտահայտվել ուրիշի անձնական ոլորտը»⁷: «Նոու- հաու-ն չի գործում այն անձանց նկատմամբ, որոնց այն հայտնի է դարձել իրավաչափորեն, - նշում է Վ. Ա. Դոգորցևը,-օրինակ, նրանց նկատմամբ, ովքեր իրավաչափորեն ստեղծել են նմանատիպ արդյունքը»⁸: Այնուհետև նույն հեղինակն իրավամբ նշում է, որ «ավելի ստույգ պահպանվում է ոչ թե նոու-հաու-ն՝ որպես այդպիսին, այլ դրա տիրոջ անձնական ոլորտի անձեռնմխելիությունը»⁹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ, չնայած պաշտպանության եղանակների ակնհայտ տարբերություններին, իրական կյանքում տեղի է ունենում նոու-հաու-ի և մտավոր գործունեության արդյունքների որոշակի միախառնում: Այսպես՝ Ա.Պ. Մերգելը գրեթե նույնացնում է առևտրային գաղտնիքը և նո-

www.lawinstitute.am

ու-հաու-ն ու գրում է, որ առևտրային գաղտնիքը կարող է դիտարկվել որպես մտավոր սեփականության ինքնուրույն օբյեկտ, և այդ հաստատելու համար բերում է երեք փաստարկ.

առաջին՝ առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվությունն իր էությանը ոչ նյութական է, ինչպես որ մտավոր սեփականության օբյեկտները,

երկրորդ՝ լինելով մարդու գործունեության արդյունք՝ լինի դա ստեղծում, փոխանցում, մշակում, պահպանում կամ էլ տեղեկատվության հավաքագրում, այն հնարավորինս համընկնում է մտավոր սեփականության այնպիսի հատկանիշին, ինչպիսին մտավոր գործունեության արդյունքն է,

երրորդ՝ տեղեկատվության նկատմամբ բացառիկ իրավունքը՝ այն երրորդ անձանց անհայտ լինելու պայմանով¹⁰:

Վ. Ա. Դոգորցևը, նոու-հաու-ի նկատմամբ իրավունքները դասելով բացառիկների շարքին, միաժամանակ կատարում է վերապահում, որ նոու-հաու-ն ոչ թե ավանդական բացառիկ իրավունքն է, որը ներկայացնում է ամբողջական բացարձակ իրավունքը, այլ էապես հատված, սահմանափակ, կարծեցյալ բացառիկ իրավունքը¹¹:

Համամիտ ենք Ա.Պ. Մերգենի հետ այն հարցում, որ նոու-հաու-ն (և միայն դա, այլ ոչ առևտրային գաղտնիք հանդիսացող ամբողջ տեղեկատվությունը) հանդիսանում է մտավոր գործունեության արդյունք: Սակայն Վ. Ա. Դոգորցևը խոսում է դրա մասին որպես ոչ ամբողջական բացարձակ, կարծեցյալ բացառիկ իրավունք: Մեր կարծիքով խնդիրը կայանում է հետևյալում: Նոու-հաու-ն իրենից ներկայացնում է քաղաքացիական իրավունքի յուրահատուկ օբյեկտ. իր էությանը լինելով մտավոր աշխատանքի արդյունք՝ այն չունի պաշտպանության եղանակ, ինչը բնորոշ է մտավոր գործունեության մյուս օբյեկտներին: Լինելով բացարձակ և գույքային իրավահարաբերությունների օբյեկտ ու որպես հետևանք օժտված լինելով շրջանառու լինելու հատկանիշով՝ այն փոխառում է բացարձակ, սակայն անձնական ոչ գույքային իրավահարաբերությունների պաշտպանության եղանակները, որոնք ծագում են շրջանառության հատկանիշներով չօժտված օբյեկտի կապակցությամբ, այնպես, ինչպես ընդհանուր կանոնի համաձայն հանդիսանում է առևտրային գաղտնիքը: Ելնելով այն հանգամանքից, որ մենք քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտները դասակարգում ենք ոչ թե ըստ իրենց

բնույթի, այլ ըստ պաշտպանության եղանակի, նոու-հաու-ն մեր կողմից չի կարող դիտարկվել որպես բացառիկ իրավունքի օբյեկտ: Հետևաբար, նոու-հաու-ն իրավունքի ինքնուրույն օբյեկտ է, առևտրային գաղտնիքի տարատեսակ:

Ըստ մեզ՝ նոու-հաու-ի պաշտպանությունը դուրս չի գալիս իրավաստիրոջ անձնական ոլորտից, քանի որ եթե անձն իր ուժերով ստեղծել է տեղեկատվությունը, ապա կարող է անարգել օգտագործել այն, նույնիսկ եթե այդ տեղեկատվության նկատմամբ այլ անձի կողմից սահմանվել է առևտրային գաղտնիքի ռեժիմ: Իրավունքի սուբյեկտը պաշտպանության իրավունք է ստանում միայն իր կողմից սահմանված գաղտնիքի ոլորտ չթույլատրված ներխուժման դեպքում, և բացի այդ՝ անձը, որն օգտագործել է առևտրային գաղտնիք հանդիսացող տեղեկատվությունը և հիմնավոր պատճառներ չի ունեցել տվյալ տեղեկատվության օգտագործումը դիտել անօրինական, այդ թվում առնչվելու հնարավորություն է ստացել պատահականության կամ սխալի հետևանքով, չի կարող ենթարկվել պատասխանատվության: Նշված անձի վրա առևտրային գաղտնիքը տնօրինողի կողմից կարող է դրվել միայն մեկ պարտականություն՝ ձեռնարկել տեղեկատվության գաղտնիության ապահովմանն ուղղված միջոցներ: «Այլ անձանց» առևտրային գաղտնիքը բարեխիղճ ձեռքբերողի կողմից օգտագործելու և տնօրինելու ազատությունը գաղտնիության պահպանման պայմաններում չի կարող սահմանափակվել, քանի որ բացակայում է անթույլատրելի ներխուժմամբ արտահայտված առաջին տնօրինողի անձնական իրավունքների խախտումը:

Առևտրային գաղտնիքը խախտողներին կարելի է բաժանել երկու խմբի: Առաջինների թվին պատկանում են այն անձինք, որոնք անմիջականորեն ոչ իրավաչափ ձևով ներխուժել են իրավաստիրոջ ոլորտը («սկզբնական» խախտողներ), իսկ երկրորդներին՝ որոնք միայն օգտագործել են ներխուժման արդյունքում ստացվածը («երկրորդական» խախտողներ): «Սկզբնական» և անբարեխիղճ «երկրորդական» խախտողները բոլոր դեպքերում պատասխանատվության են ենթարկվում, որն արտահայտվում է հետագա նոու-հաու-ի օգտագործման արգելմամբ և վնասների հատուցման պարտականությամբ: Բարեխիղճ «երկրորդական» օգտագործողը, ի տարբերություն նաև իրի նկատ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մամբ սեփականության իրավունքի բարեխիղճ ձեռքբերողի, ընդհանրապես երբեք և ոչնչում չի կարող սահմանափակվել:

- ¹ Տե՛ս Դոզորцев В.А. “Понятие секрета промысла (“ноу-хау”). Интеллектуальные права. Понятие. Система. Задачи кодификации”. С. 248.
- ² Տե՛ս Ֆիւ. ըստ Դոզորцев В.А. “Понятие секрета промысла (“ноу-хау”). Интеллектуальные права. Понятие. Система. Задачи кодификации”. С. 248.
- ³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 2(177), 10 հունվարի 2002:
- ⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 38(439), 12 հուլիսի 2006:
- ⁵ Տե՛ս Пиленко А.А. “Право изобретателя”.-М.: “Статут”. 2001. С. 617.
- ⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 73(372), 30 դեկտեմբերի 2004:
- ⁷ Տե՛ս Пиленко А.А. Право изобретателя.-М.: “Статут”. 2001. С. 607.
- ⁸ Տե՛ս Դոզորцев В.А. “Информация как объект исключительного права. Интеллектуальные права. Понятие. Система. Задачи кодификации”. С. 228.
- ⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 229:
- ¹⁰ Տե՛ս Сергеев А.П. “Право интеллектуальной собственности в РФ”.-М. ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001, С. 679.
- ¹¹ Տե՛ս Դոզորцев В.А. “Информация как объект исключительного права. Интеллектуальные права. Понятие. Система. Задачи кодификации”. С. 228.

РЕЗЮМЕ

Информация как объект абсолютных имущественных прав (правовой режим ноу-хау)

В данной статье рассматриваются вопросы регулирования информации, как объекта абсолютных имущественных прав, специальной разновидности коммерческой тайны - «ноу-хау», в рамках которого отмечается, что установление правового режима «ноу-хау» - это единственный случай, когда информация подпадает под определение объекта абсолютных имущественных правоотношений и обретает способность к потенциальному возмездному отчуждению. Отмечено также, что единственным способом обособления информации в режиме «ноу-хау» одновременно выступают зафиксированность на материальном носителе, наличие определенного содержания и принятие всех мер по обеспечению конфиденциальности. Классификация объектов гражданских прав проводя по способам защиты, ноу-хау рассматривается как самостоятельный объект прав, разновидность коммерческой тайны.

SUMMARY

Legislative regulation of information as a civil rights object of know-how

The article deals with the legislative regulation of the information as an absolute object for the absolutely property right referring to a special variety of commercial secret of know-how. The article states that the definition of legislative regime of the know-how is the only case when the information is defined under the absolutely legal property relations and obtains the potential opportunity to be sold by reimbursement. It is also noted, that the only way of the information identification having the know-how regime is its recording on physical disk- drives, the presence of certain meaning, as well as actions aimed at providing privacy. Classifying the objects of civil rights according to protection ways, know-how has been considered an independent object and one of the varieties of commercial secrets.

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱԴՈՅԱՆ

ՀՀ փաստաբանների պալատի հանրային պաշտպանի
գրասենյակի փաստաբան
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Պետության կողմից ոստիկանության առջև դրված խնդիրների լուծումը, պայմանավորված այդ խնդիրների բնույթով, դրանց լուծման ընթացքում անձանց իրավունքների և ազատությունների ոտնահարման ռիսկայնության բարձր աստիճանով, ոստիկանության ծառայողներից ծառայողական գործունեության ընթացքում պահանջում է բարեխղճություն, եռանդ, ազնվություն և իրավական ակտերով սահմանված պահանջների հստակ պահպանում:

Ոստիկանության գործունեության ընթացքում օրինականության և քաղաքացիների իրավունքների ապահովման երաշխիքների կատարելագործումը ՀՀ պետաիրավական զարգացման հիմնական խնդիրներից է: Այս խնդրի արդիականության և ծավալների մասին են վկայում ոստիկանության ծառայողների կողմից քաղաքացիների իրավունքների խախտումների, դաժան վերաբերմունքի և այլ հակաօրինական գործողությունների մասին իրավասու մարմիններին ներկայացվող քաղաքացիների բողոքների մեծ մասը: 2011թ-ի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին տարեկան զեկույցում ՀՀ ոստիկանության համակարգում հայտնաբերված խնդիրների հանգամանալից ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ասել, որ ոստիկանության ծառայողների կողմից օրենքի պահանջների խախտումները և քաղաքացիների իրավունքների ոտնահարումը որպես կանոն կատարվում է հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումների ընդունման, այդ առթիվ նյութերի նախապատրաստման և քրեական գործերով նախնական քննության ընթացքում¹:

Ոստիկանության ծառայողների կողմից իրենց ծառայողական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման ապահովմանը, դրանով իսկ ծառայության համապատասխան տեսակի կողմից իր առջև դրված խնդիրների արդյունավետ լուծման բարձրացմանն է ուղղված ոստիկանության ծառայողների պատասխանատվության իրավական ինստիտուտը:

Պետական, այդ թվում ոստիկանության ծառայողների իրավական պատասխանատվությունը իրենից ներկայացնում է իրավասու սուբյեկտների (պաշտոնատար անձի, մարմնի) ներգործությունը պետական ծառայողների հետաքրքրությունների, ձգտումների, գիտակցության, կամքի և այդ կերպ նաև նրանց կողմից իրականացվող մասնագիտական գործունեության վրա: Այն պետք է իրականացվի այնպես, որ նպաստի ծառայության խնդիրների արդյունավետ իրականացմանը: Այդ նպատակով ծառայողներին պատասխանատվության ենթարկելը պետք է ունենա համապատասխան իրավական հիմք, լինի ժամանակին և նպատակաուղղված:

Պետական ծառայողների պատասխանատվության իրավական ինստիտուտը հանդիսանում է պետական ծառայության իրավական ինստիտուտի բաղկացուցիչ մասը և իրենից ներկայացնում է իրավական նորմերի ամբողջություն, որոնք սահմանում են պետական ծառայողների պատասխանատվության հիմքերը, տեսակները և դրանց կիրառման կարգը:

Ոստիկանության ծառայողի իրավական պատասխանատվությունն արտահայտվում է իրավախախտում կատարելու համար օրենքով նախատեսված կարգով պատասխանատվության միջոցի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կիրառմամբ:

Ոստիկանության ծառայողի իրավախախտումը վերջինիս մեղավոր գործողությունը կամ անգործությունն է, որը չի համապատասխանում և հակասում է նորմատիվ ակտերի պահանջներին: Դրան հակառակ՝ ծառայողի բոլոր արարքները, որոնք համապատասխանում են իրավական ակտերի պահանջներին, իրավաչափ են և չեն կարող առաջացնել պատասխանատվություն:

Կախված իրավախախտման բնույթից և վտանգավորությունից, մեղքի աստիճանից, իրավախախտումը կատարելու պայմաններից, դրա առաջացրած հետևանքների բնույթից և այլ հանգամանքներից՝ ծառայողները կարող են ենթարկվել կարգապահական, նյութական, վարչական կամ քրեական պատասխանատվության:

Ոստիկանության ծառայողների կատարած բոլոր իրավախախտումները, կապված այն հանգամանքի հետ, թե դրանք կատարվել են կապված ծառայողական գործունեության հետ, թե ոչ, կարելի է բաժանել երկու խմբի:

Ծառայությունից դուրս կատարված իրավախախտումների համար ոստիկանության ծառայողները պատասխանատվություն են կրում այլ քաղաքացիների հետ ընդհանուր հիմքով և կարգով: Այս դեպքում վերջիններիս վրա ամբողջ ծավալով տարածվում են իրավական պատասխանատվության բոլոր տեսակները՝ բացառությամբ վարչական պատասխանատվության:

Ոստիկանության ծառայողների վարչական պատասխանատվությունը նրանց նկատմամբ վարչական տույժերի կիրառումն է՝ իրավական ակտերով նախատեսված իրենց ծառայողական պարտականությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար:

Պաշտոնատար անձինք ենթակա են վարչական պատասխանատվության այնպիսի վարչական իրավախախտումների համար, որոնք կապված են կառավարման կարգի, պետական ու հասարակական կարգի, բնության, բնակչության առողջության պահպանության ոլորտում կանոնները և մյուս այն կանոնները չպահպանելու հետ, որոնց կատարման ապահովումը մտնում է նրանց պաշտոնական պարտականությունների մեջ²:

Ձինծառայողները և վարժական հավաքներին կանչված զինապարտները, ինչպես նաև ոստիկանության մարմինների շարքային կազմը և ղեկա-

վար կազմերի մեջ մտնող անձինք վարչական պատասխանատվության են ենթարկվում ըստ համապատասխան կարգապահական կանոնների: Դանապարհային երթևեկության կանոնների, որսի, ձկնորսության և ձկան պաշարների պահպանության կանոնների, մաքսային կանոնների խախտման և մաքսանենգության համար այդ անձինք վարչական պատասխանատվություն են կրում ընդհանուր հիմունքներով: Նշված անձանց նկատմամբ չի կարող կիրառվել տուգանք: Մյուս անձինք, որոնց վրա տարածվում է կանոնագրքերի կամ կարգապահության վերաբերյալ հատուկ կանոնադրությունների գործողությունը, դրանցով ուղղակիորեն նախատեսված դեպքերում վարչական իրավախախտումների համար կրում են կարգապահական, իսկ մնացած դեպքերում ընդհանուր վարչական պատասխանատվություն: Նշված դեպքերում այն մարմինները (պաշտոնատար անձինք), որոնց վերապահված է վարչական տույժեր նշանակելու իրավունք, կարող են տույժեր կիրառելու փոխարեն իրավախախտումների վերաբերյալ նյութերը հանձնել համապատասխան մարմիններին՝ մեղավորներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցի լուծման համար:

Ինչ վերաբերում է ոստիկանության ծառայողներին նյութական պատասխանատվության ենթարկելուն, ապա ՀՀ օրենսդրությունը դրա համար առանձնահատկություններ չի նախատեսում, և պետական բոլոր ծառայողները նյութական պատասխանատվության են ենթարկվում մեկ միասնական կարգով: Ոստիկանության ծառայողները նյութական պատասխանատվություն են կրում ինչպես իրենց պատճառած գույքային, այդպես էլ ոչ գույքային վնասի համար: Ոստիկանության (պետական) ծառայողների կողմից պատճառած գույքային վնասի համար նյութական պատասխանատվությունը բխում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի 1-ին մասի բովանդակությունից, ըստ որի՝ քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառած անձի կողմից: Վնասի հատուցման պարտականությունը օրենքով կարող է դրվել վնաս չպատճառած անձի վրա: Վնասի տակ այս դեպքում հասկացվում է նյութական վնասը, որը արտահայտվում է տուժող սուբյեկտի կրած գույքային կամ ֆինանսական կորուստներով: Ոստի-

www.lawinstitute.am

կանությունում (պետական) ծառայողի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը վրա է հասնում պետական մարմնին կամ երրորդ անձին ոստիկանության (պետական) ծառայողի կողմից ծառայողական պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման, ներառյալ օրենքին կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով նյութական վնաս հասցնելու դեպքում: Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց նյութական պատասխանատվությունից պետական ծառայողների (պաշտոնատար անձանց) նյութական պատասխանատվության առանձնահատկությունները սահմանված են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1063-րդ հոդվածով: Համաձայն այդ հոդվածի՝ քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններով (անգործությամբ), ներառյալ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի՝ օրենքի կամ այլ իրավական ակտի չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով պատճառված վնասը հատուցում է ՀՀ-ն կամ համապատասխան համայնքը:

Ոստիկանության ծառայողների կողմից պատճառված ոչ գույքային վնասի համար նյութական պատասխանատվության հիմքերը և կարգը բխում է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 104-րդ հոդվածի բովանդակությունից, որի 1-ին մասի համաձայն՝ ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ ֆիզիկական անձի ազատությունը սահմանափակելու, նրա անձեռնմխելիությունը, բնակարանի անձեռնմխելիությունը, անձնական կամ ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը խախտելու, նրա պատիվը, բարի համբավը կամ արժանապատվությունն արատավորելու միջոցով ոչ գույքային վնաս պատճառելու դեպքերում այդ անձն իրավունք ունի պահանջելու դրամական միջոցներով հատուցում կամ առաջացած հետևանքների վերացում պատճառված ոչ գույքային վնասին համարժեք չափով:

Արդարադատություն իրականացնելիս պատճառված վնասը հատուցվում է միայն այն դեպքում, երբ դատավորի մեղքը հաստատվել է օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: (ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրք, հոդված 1064-րդ, մաս 3):

Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողների փոխարեն վնասի փոխհատուցումը ՀՀ-ի կամ համայնքի կողմից բնավ էլ չի ազատում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողներին նյութական պատասխանատվությունից հետագարձ (ռեգրեսիվ) կարգով, այսինքն՝ նրանք ՀՀ-ի, համայնքի կամ համապատասխան մարմնի պահանջով պարտավոր են հատուցել իրենց կողմից հասցված վնասի հատուցման համար կատարված ծախսը:

Կարծում ենք, որ պետական ծառայողներին նյութական պատասխանատվության ենթարկելու վերը նշված կարգավորումն ունի գործնականում խնդիրներ առաջացնելու ունակ թերություն: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ իրավական կարգավորման նման պայմաններում օրենսդիրը սահմանել է, որ ՀՀ-ն փոխհատուցում է քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց *ապօրինի* գործողություններով պատճառված վնասը: Կարծում ենք, որ օրենսդրորեն պետք է կարգավորվեն այն հարաբերությունները, երբ քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին վնաս է պատճառվում ոչ միայն պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց *ապօրինի*, այլև իրավաչափ գործողություններով: Այդպիսի իրավիճակների առաջացումը բավականին հավանական է հատկապես ոստիկանությունում ծառայողների ծառայողական գործունեության ընթացքում հանցագործությունների հայտնաբերման, բացահայտման, հանցանք կատարած անձանց ձերբակալման, նրանց գործողությունների նախականիսման և կանխման ընթացքում: Այս առթիվ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է համաձայնել Ս.Վ.Սուպրունայի կարծիքին, որ պետությունը պարտավոր է պատճառված նյութական վնասի համար նյութական պատասխանատվություն կրել հանցագործությունների բացահայտման և քննության «զոն» դարձած քաղաքացիների առաջ³:

Որպես կանոն պետական ծառայողների կարգապահական պատասխանատվության տակ նկատի է առնվում համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում պետական ծառայողների նկատմամբ կարգապահական տույժերի կիրառու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նր⁴: ՀՀ օրենսդրությունը պետական ծառայողների յուրաքանչյուր տեսակի համար նախատեսում է կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հատուկ հիմքեր, տույժեր և կարգ:

Կարգապահական պատասխանատվության հիմքը կարգապահական խախտումն է:

Այն հանգամանքը, որ պատասխանատվության այս ձևը գործնականում պետական ծառայողների նկատմամբ առավել հաճախ կիրառվող պատասխանատվության ձևն է, իրավաբան գիտնականներին դեռևս 20-րդ դարի 60-ական թվականներին հիմք է տվել եզրահանգելու, որ կարգապահական պատասխանատվությունը պետական ծառայողների պատասխանատվության հիմնական ձևն է⁵: Այս մոտեցմանը դժվար է չհամաձայնել: Իրականում պետական ծառայողների նկատմամբ պատասխանատվության այս տեսակի կիրառման հավանականությունը առավել մեծ է, քան վարչական, առավել ևս քրեական պատասխանատվության: Պետական ծառայողների գերակշիռ մասը ծառայողական գործունեության ընթացքում ձգտում է թույլ չտալ լուրջ իրավախախտումներ, որոնք կպարունակեն հանցագործության հատկանիշներ՝ այդ ընթացքում տարբեր պատճառներով թույլ տալով արարքներ, որոնք կարող են որակվել որպես կարգապահական խախտումներ: Այս իրավիճակը թելադրվում է պետական կառավարչական գործունեության բնույթից, որով զբաղված են պետական ծառայողները:

Այս ամենի թվում, ցավոք սրտի, պետք է համաձայնել Ա.Ա.Գրիշկովցի հետ նրանում, որ հետխորհրդային ժամանակաշրջանում դեռևս ակնհայտորեն ամբողջությամբ չի ընկալվում կարգապահական պատասխանատվության խթանիչներուժը և հետևաբար այն ողջ ծավալով չի օգտագործվում⁶:

Կարգապահական պատասխանատվության բնորոշ առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ նրա միջոցները՝ կարգապահական տույժերը, կարգապահական զանցանք կատարած պետական ծառայողների նկատմամբ կիրառվում են անձին պաշտոնի նշանակելու իրավասությամբ օժտված վերադաս մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից ենթակայության կարգով:

Հանրային ծառայողների կարգապահական պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը սահմանված են «Հանրային ծառայության մասին»

ՀՀ օրենքով: Մասնավորապես այդպիսիք են ծառայողական պարտականություններն անհարգելի պատճառով չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը, ծառայողական լիազորությունները վերազանցելը, աշխատանքային կարգապահական ներքին կանոնները խախտելը:

Հանրային ծառայողների նկատմամբ կիրառվող կարգապահական տույժերի տեսակները, դրանք կիրառելու կարգը և դրա հետ կապված այլ հարաբերությունները կարգավորվում են պետական ծառայության առանձին տեսակները, ինչպես նաև համայնքային ծառայությունը կարգավորող ՀՀ օրենքներով և այլ իրավական ակտերով:

Ոստիկանությունում ծառայողների նկատմամբ կիրառվող պատասխանատվության տեսակների համակարգում մյուսների հետ համեմատած կարգապահական պատասխանատվությունը կիրառվում է առավել հաճախ, և այն ունի բավական մեծ կիրառական նշանակություն:

Կարգապահական խախտման՝ ծառայողական պարտականություններն անհարգելի պատճառով չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու, ծառայողական դիրքն ի չարը գործադրելու, ինչպես նաև ծառայողական լիազորությունները վերազանցելու դեպքերում, եթե դրանք չեն պարունակում քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշներ, օրենքով սահմանված կարգով ոստիկանության ծառայողի նկատմամբ կիրառվում են հետևյալ կարգապահական տույժերը՝

- 1) նկատողություն,
- 2) խիստ նկատողություն,
- 3) 10-50 տոկոսով պաշտոնային դրույքաչափի իջեցում մինչև 3 ամիս ժամանակով,
- 4) զգուշացում պաշտոնին ոչ լրիվ համապատասխանելու մասին,
- 5) պաշտոնի իջեցում մեկ աստիճանով,
- 6) կոչման իջեցում մեկ աստիճանով,
- 7) ոստիկանությունից ազատում:

Օրենքով կարգապահական պատասխանատվության լրացուցիչ հիմքեր են նախատեսվում ոստիկանության ուսումնական հաստատությունում առկա ուսուցման սովորողների համար: Այսպես, կարգապահական խախտման, այն է՝ ուսումնական պարապմունքներից անհարգելի բացակայության, ինչպես նաև պարբերաբար ուշանալու համար վերջիններիս նկատմամբ բացի «նկատողություն» և «խիստ նկատողություն» տույժերից

www.lawinstitute.am

կարող են կիրառվել «արտահերթ վերակարգի հայտարարում» և «ազատում ոստիկանության ուսումնական հաստատությունից» տույժերը:

Ոստիկանության ծառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացքում առաջացող հարաբերությունները կարգավորող նորմերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ օրենսդիրը, ելնելով վտանգավորության աստիճանից, դասակարգել է կոպիտ և ոչ կոպիտ կարգապահական խախտումներ: Կարգապահական կոպիտ խախտումներ են համարվում քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքները ոտնահարելը, ծառայողական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունները, ծառայողների և այլ անձանց անհատական տվյալներն ապօրինաբար օգտագործելը կամ հրապարակելը՝ փոխանցելը, հաղորդելը, տրամադրելը, առաքելը, ինչպես նաև որևէ ձևով մատչելի դարձնելն այն անձանց, ովքեր այդպիսի տեղեկություններին առնչվելու թույլտվություն չունեն, իր և այլոց համար անօրինական եկամուտներ ստանալու կամ այլ անձնական դրդապատճառներով պաշտոնեական դիրքն օգտագործելը, ինչպես նաև կամայականություն դրսևորելը, ոգելից խմիչքներ օգտագործած վիճակում ծառայության մեջ գտնվելը, թմրամիջոցներ կամ հոգեմետ նյութեր օգտագործելը, առանց հարգելի պատճառների ամբողջ աշխատանքային օրվա (հերթապահության) ընթացքում ծառայության չներկայանալը, ծառայության վայրում գույք հափշտակելը, գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը, ոստիկանության ծառայողի պատիվն ու արժանապատվությունը արատավորելը կամ նրա նկատմամբ ֆիզիկական բռնություն գործադրելը, ծառայողական քննության ընթացքում բժշկական ստուգումից, արյան, մազերի, մարմնի արտաթորությունների նմուշներ հանձնելուց հրաժարվելը կամ ամենամյա կանխարգելիչ բժշկական քննությունից խուսափելը, ղեկավարի (ուղղակի կամ անմիջական) իրավասության սահմաններում տրված հրամանները, ցուցումները, հանձնարարականները երկու կամ ավելի անգամ դիտավորությամբ չկատարելը: Ոստիկանության ծառայողների նկատմամբ «ոստիկանությունից ազատում» կարգապահական տույժը կարող է նշանակվել միայն կարգապահական կոպիտ խախտումների համար:

ՀՀ ոստիկանության ծառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկե-

լու ընթացքում դրա հիմնավորվածությունը, արդյունավետությունը, նպատակայնությունը ապահովելու, կարգապահական տույժի անհարկի կիրառումը բացառելու և դրա ընթացքում ծառայողի իրավունքների ոտնահարումը բացառելու նպատակով սահմանված է կարգապահական տույժեր կիրառելու կարգն ու պայմանները:

Նման դեպքում մինչև կարգապահական տույժ նշանակելը կարգապահական տույժ կիրառելու իրավասություն ունեցող պաշտոնատար անձը կարգապահական խախտման վերաբերյալ պետք է գրավոր բացատրություն պահանջի կարգապահական խախտում թույլ տված ծառայողից: Տույժը նշանակվում է, եթե երեք ամսից ավելի չի անցել կարգապահական խախտման հայտնաբերման, այսինքն՝ ծառայողական քննություն նշանակելու օրվանից՝ չհաշված նախնական քննության կամ դատական քննության ժամանակահատվածը, հիվանդությունը կամ արձակուրդում գտնվելը, ընդ որում, նշանակվող տույժը պետք է համապատասխանի կատարված խախտման բնույթին և վտանգավորության աստիճանին: Այն չի կարող կիրառվել, եթե կարգապահական խախտումը կատարելու օրվանից անցել է մեկ տարի: Կարգապահական յուրաքանչյուր խախտման համար կարող է նշանակվել մեկ տույժ, որի մասին ծառայողը տեղեկացվում է դրա նշանակումից հետո՝ հնգօրյա ժամկետում:

Եթե կարգապահական տույժ նշանակելու օրվանից հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, ծառայողը նոր կարգապահական տույժի չի ենթարկվել, ապա տույժը համարվում է մարված: Այն կարող է հանվել նաև մինչև մեկ տարին լրանալը, եթե ծառայողը թույլ չի տվել կարգապահական նոր խախտում:

Բացառիկ դեպքերում մեկից ավելի կարգապահական տույժերը կարող են հանվել պետական կառավարման մարմնի ղեկավարի կողմից, սույն օրենքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված կարգով:

Ոստիկանության ծառայողների նկատմամբ, բացառությամբ ոստիկանության կրտսեր խմբի պաշտոններ զբաղեցնող և ոստիկանության կրտսեր կոչումներ ունեցող ծառայողների, կարգապահական տույժերը կիրառվում են ծառայողական քննության արդյունքների հիման վրա:

Ծառայողական քննությունը օրենքով սահ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մանված դեպքերում և կարգով ոստիկանության ծառայողի պարտականությունների կատարմանը, նրա գործունեությանն ու դրսևորած վարքագծին առնչվող հարցերի քննությունն է: Դրա խնդիրներն են՝

ա) ոստիկանությունում սկզբունքների իրականացում,

բ) ծառայողական կարգապահության ամրապնդում,

գ) ոստիկանության ծառայողի կողմից կատարված կարգապահական և էթիկայի կանոնների խախտման յուրաքանչյուր դեպքի ժամանակին բացահայտում,

դ) կարգապահական խախտումների կանխարգելում և կարգապահական խախտում ծնող պատճառների ու դրանց նպաստող պայմանների վերացում,

ե) ոստիկանության ծառայողների իրավունքների մինչդատական պաշտպանություն,

զ) կարգապահական խախտման հանգամանքների ժամանակին, լրիվ, բազմակողմանի և օբյեկտիվ պարզաբանում,

է) անհիմն կերպով կարգապահական պատասխանատվության ենթարկված ոստիկանության ծառայողի հեղինակության վերականգնում:

Ծառայողական քննություն իրենց իրավասության սահմաններում կարող են կատարել ոստիկանության բոլոր ինքնուրույն ստորաբաժանումների ղեկավարները:

Ոստիկանության գլխավոր և բարձրագույն խմբի պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողների նկատմամբ ծառայողական քննությունը կատարում են ոստիկանության կենտրոնական ապարատի ծառայողական քննություններ իրականացնելու հիմնական իրավասություն ունեցող ստորաբաժանումը կամ ոստիկանության պետի հանձնարարությամբ՝ ոստիկանության կենտրոնական ապարատի այլ ծառայություններ կամ ոստիկանության պետի լիազորած ոստիկանության մարզային վարչությունը:

Ոստիկանության ստորաբաժանումներում կրտսեր, միջին և ավագ խմբի պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողի նկատմամբ ծառայողական քննություն կատարելիս ոստիկանության գլխավոր և բարձրագույն խմբի պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողների կողմից կարգապահական խախտում թույլ տալու փաստեր հայտնաբերելու դեպքում ծա-

ռայողական քննության նյութերը ոստիկանության պետի հանձնարարությամբ ուղարկվում են ոստիկանության կենտրոնական ապարատի ծառայողական քննություններ իրականացնելու հիմնական իրավասություն ունեցող ստորաբաժանում կամ ոստիկանության պետի հանձնարարությամբ՝ ոստիկանության կենտրոնական ապարատի այլ ծառայություն:

Ոստիկանության նախաքննական մարմինների և հատուկ ծառայությունների ծառայողների նկատմամբ ծառայողական քննություն համապատասխանաբար կատարում են նախաքննական մարմինները և հատուկ ծառայությունները կամ ոստիկանության պետի լիազորած ծառայությունը:

Ոստիկանության պետի ցուցումով ոստիկանության ստորաբաժանումներում կատարվող ծառայողական քննության նյութերը ցանկացած փուլում կարող են փոխանցվել ոստիկանության կենտրոնական ապարատի ծառայողական քննություններ իրականացնելու հիմնական իրավասություն ունեցող ստորաբաժանում կամ ոստիկանության կենտրոնական ապարատի այլ ծառայություն և (կամ) ոստիկանության մարզային վարչություններ՝ հետագա ընթացքը սույն օրենքով սահմանված կարգով լուծելու համար:

Ոստիկանության կենտրոնական ապարատի ծառայողական քննություն իրականացնելու հիմնական իրավասություն ունեցող ստորաբաժանումն ծառայողական քննություն կատարելու ցուցում տալու իրավունք ունեն ոստիկանության պետը կամ նրա տեղակալները՝ իրենց սպասարկման ոլորտում կատարված կարգապահական խախտումների դեպքերում (բացառությամբ գլխավոր և բարձրագույն խմբի պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողների նկատմամբ):

Ծառայողական քննության նյութերը, դրա արդյունքներով կազմված եզրակացությունը ներկայացվում են ծառայողական քննությունը նշանակող անձին՝ համապատասխան որոշում ընդունելու համար:

Օրենսդիրը կարգապահական կոպիտ խախտում կատարելու համար նախատեսում է նաև ոստիկանության ծառայողի նկատմամբ ոստիկանությունից *ազատում* կարգապահական տույժ կիրառելու հնարավորություն: Այդ ընթացքում ոստիկանության ծառայողների իրավունքների երաշխավորման համար սահմանվել է, որ նման

www.lawinstitute.am

խախտումների առիթով իրականացված ծառայողական քննության նյութերը, դրա արդյունքներով կազմված եզրակացությունը մինչև համապատասխան որոշում ընդունելու համար ծառայողական քննություն նշանակող անձին ներկայացնելը քննության են առնվում ոստիկանության կարգապահական հանձնաժողովում: Վերջինս կաշկանդված չէ ծառայողական քննության նյութերով և կարող է ծառայողական քննություն իրականացնող անձից սեփական նախաձեռնությամբ պահանջել լրացուցիչ մեղադրական փաստական տվյալներ, ինչպես նաև կարգապահական խախտում կատարելու մեջ մեղադրվող ոստիկանության ծառայողի միջնորդությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ կրկին լսել այլ անձանց բացատրությունները, հետազոտել կարգապահական խախտում կատարելու մեջ մեղադրվող ոստիկանության ծառայողի լրացուցիչ ներկայացրած փաստական տվյալները:

Կարգապահական հանձնաժողովի կազմում բացի ոստիկանության ծառայողներից՝ ընդգրկվում են նաև պետական այլ մարմինների, ինչպես նաև հասարակական միավորումների ներկայացուցիչներ: Նրա կողմից կայացվող որոշումները հրապարակային են: Հանձնաժողովի կազմը և աշխատակարգը սահմանում է ՀՀ կառավարությունը:

ՀՀ օրենսդրությունը ոստիկանության ծառայողներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար առանձնահատկություններ չի նախատեսում, և վերջիններս՝ որպես հանցագործության հատուկ սուբյեկտ՝ պաշտոնատար անձ, պաշտոնատար անձ համարվող պետական այլ ծառայողների նման քրեական պատասխանատվության են ենթակա ՀՀ քրեական օրենսգրքի 29-րդ գլխով նախատեսված պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործություններից (պաշտոնե-

ական լիազորությունները չարաշահելը՝ հողված 308, պաշտոնեական լիազորություններն անցնելը՝ հողված 309, ձեռնարկատիրական գործունեությանը սպորինի մասնակցելը՝ հողված 310, կաշառք ստանալը՝ հողված 311, պաշտոնեական կեղծիք՝ հողված 314, պաշտոնեական անփութություն՝ հողված 315) որևէ մեկը կատարելու համար: Միաժամանակ պետք է նշել, որ ՀՀ ոստիկանության որոշ ստորաբաժանումների ծառայողները՝ քննիչները և հետաքննություն կատարող անձինք, քրեական պատասխանատվության են ենթակա նաև արդարադատության իրականացման դեմ ուղղված հանցագործություններից ցուցմուք տալուն հարկադրելու՝ հողված 341-րդ, սպորինի ձեռքակալելու կամ կալանավորելու՝ հողված 348-րդ, սպացույցներ կեղծելու՝ հողված 349-րդ, կամ քրեական պատասխանատվությունից սպորինի ազատելու՝ հողված 351-րդ, համար:

Ոստիկանության ծառայողների կողմից՝ որպես պետական հատուկ ծառայություն իրականացնող անձանց կողմից, իրենց պաշտոնական դիրքի կապակցությամբ հանցակցությամբ կամ նրանց կատարած հանցագործությունների վերաբերյալ քրեական գործերով նախաքննությունը իրականացնում են ՀՀ հատուկ քննչական ծառայության քննիչները⁷:

Հանցագործություն կատարելու համար ազատագրկման դատապարտվելու դեպքում որպես իրավապահ մարմնի աշխատակիցներ՝ ոստիկանության ծառայողներ կամ նախկին ծառայողներ, ինչպես նաև ոստիկանության զինծառայող կամ նախկին զինծառայող, դատապարտյալները ուղղիչ հիմնարկում անջատ են պահվում այլ դատապարտյալներից⁸:

¹ Տե՛ս 2011թ-ի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին տարեկան զեկույց, Երևան 2012թ. 135 էջից, էջ 84-89:

² Տե՛ս Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքը, ՀՍՍՀ Պ. Տ 1985/23, 01.06.1986թ., 14-րդ հոդվածը:

³ Տե՛ս Супрун С.В. “Возмещение материального ущерба, причиненного гражданам при раскрытии и расследовании преступлений”; Автореф. Дис. ... канд юрид. наук. Омск, 2001. С. 23.

⁴ Տե՛ս Драгомиров М.И. “Дисциплина, субординация, чинопочитание” // Избранные труды. М., 1956, С. 51.

⁵ Տե՛ս Манохин В.М. “Советская государственная служба”. М., Юридическая литература. 1966. С. 155.

⁶ Տե՛ս Гришконец А.А. “Проблемы правового регулирования и организации государственной гражданской службы в Российской Федерации”. Дис...доктора юрид. наук. М., 2004.

⁷ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք հոդված 190-րդ մաս 6-րդ, ՀՀ ՊՏ 22(55) 21.09.1998.

⁸ Տե՛ս ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրք հոդված 68-րդ 1-ին մաս կետ 4-րդ, ՀՀ ՊՏ 8(380), 31.01.2005.

РЕЗЮМЕ

Особенности ответственности сотрудников полиции Республики Армения

Институт юридической ответственности является неотъемлемой частью института полицейской службы и представляет из себя совокупность таких правовых норм, которые определяют как основы, так и виды ответственности сотрудников полиции и процедуры их применения.

В этой статье представлены виды и особенности юридической ответственности сотрудников полиции за неисполнение или ненадлежащее исполнение ими своих служебных обязанностей.

SUMMARY

The peculiarities of accountability of RA police servants

The legal institute of accountability of the Police servants is a constituent part of the legal institute of the police service. It is, in fact, a set of legal norms which define the bases, types and ways of the application of accountability of this special type of servants.

The current article dwells upon the types and the characteristics of legal accountability that the police servants have to face in case of negligence of responsibilities or their improper realization.

ՎԱՀԵ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ

ՀԱՆՑԱԿԱԶՄԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ ԿՈՂՄԻ ՖԱԿՈՒԼՏԱՏԻՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի ֆակուլտատիվ (ոչ պարտադիր) հատկանիշների էությունը հասկանալու համար նախ պետք է բացահայտել սուբյեկտիվ կողմի և նրա հատկանիշների էությունը:

Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը անձի գիտակցական և կամային ոլորտներում ընթացող ներքին գործընթացների արտացոլումն է, հանցանք կատարած անձի հոգեբանական վերաբերմունքն իր արարքի նկատմամբ: Այն չափազանց բարդ երևույթ է: Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը կազմող հատկանիշների թվին են դասվում մեղքը, շարժառիթը, նպատակը, ինչպես նաև անձի հուզական վիճակը հանցագործության կատարման պահին:

Հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշը մեղքն է: Մեղքը անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր կողմից կատարվող հանրորեն վտանգավոր արարքի (գործողության կամ անգործության) և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ, որը դրսևորվում է դիտավորության կամ անզգուշության ձևով: Մեղքի, ինչպես դիտավորության, այնպես էլ անզգուշության բնորոշման ժամանակ օրենսդիրը օգտագործում է միայն երկու հոգեբանական հասկացություններ, ինչպիսիք են գիտակցությունը և կամքը (գիտակցում է, ցանկանում է, գիտակցաբար թույլ է տալիս): Փաստորեն անձի հուզական վիճակը դիտավորության և անզգուշության քրեաիրավական բնորոշման առումով օրենսդիր կողմից չի նախատեսվում: Այն դեպքում, երբ հանցագործության շարժառիթը՝ որպես հանցանք կատարելու որոշակի պահանջմունքներով պայմանավորված ներքին մղում, շատ դեպքերում դրսևորվում է անձի հոգեկան վիճակով պայմանավորված հուզական գործընթացով: Առանձին դեպքերում հանցանք կատարող անձի հուզական վիճակը ձեռք է բերում ինքնուրույն քրեաիրավական նշանակություն (օրինակ՝ աֆեկտի դեպքում): Ինչպես մեղքը, հանցագործության նպատակը և սահմանափակվում է միայն արարքի գիտակցվածու-

թյան և կամային բնույթով:

Այսպիսով, մեղքը հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշն է, առանց մեղքի չկա և չի կարող լինել հանցագործության հանցակազմը: Այն սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշն է, որը թույլ է տալիս հանցավոր արարքը տարբերել ոչ հանցավոր արարքից: Սա է պատճառը, որ օրենսդիրը անչափ մեծ տեղ է հատկացրել մեղքին՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածում ամրագրելով, որ անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն հանրության համար վտանգավոր այնպիսի գործողության կամ անգործության և հանրության համար վտանգավոր հետևանքների համար, որոնց վերաբերյալ նրա մեղքը հաստատված է իրավասու դատարանի կողմից:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասում սահմանված է, որ օբյեկտիվ մեղսայնացումը՝ առանց մեղքի վնաս պատճառելու համար քրեական պատասխանատվությունը, արգելվում է:

Քրեական իրավունքի տեսությունը, ինչպես նաև դատական պրակտիկան ելնում է նրանից, որ ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը չի սահմանափակվում միայն անձի հոգեբանական վերաբերմունքով (որը դրսևորվում է դիտավորությամբ կամ անզգուշությամբ) կատարվող հանրորեն վտանգավոր արարքի (գործողության կամ անգործության) հանդեպ, այլև հնարավոր վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ: Կատարվող հանցագործության յուրաքանչյուր հանգամանք, հատկապես ծանրացնող, կարող է ներառվել մեղադրանքի ծավալում միայն այն դեպքում, եթե դրանց առաջացման կապակցությամբ դատարանի որոշմամբ հիմնավորված կլինի անձի մեղքը, այսինքն՝ անձի հոգեբանական վերաբերմունքը հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացման նկատմամբ՝ դրսևորված դիտավորությամբ կամ անզգուշությամբ:

Ի տարբերություն մեղքի՝ հանցագործության շարժառիթը, նպատակը և հույզերը հանդի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սանում են հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի ֆակտուալ հատկանիշներ:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ նախաքննության մարմինների և դատարանների պրակտիկայում հանցակազմի բոլոր հատկանիշներից հատկապես բարդ է հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի հավաստումը: Եվ սա հասկանալի է, քանի որ կարողանալ հասկանալ հանցանք կատարած անձի մտքերը, մտադրությունները, ցանկությունները, զգացմունքները շատ ավելի բարդ է, քան որոշել հանցագործության օբյեկտիվ հանգամանքները: Վերը նշված պատճառներով էլ բացատրվում է հանցագործության կատարման ժամանակ հանցավորի շարժառիթը, նպատակը և հույզերը բացահայտելու անհրաժեշտությունը:

1. Հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի ֆակտուալ հատկանիշների հասկացությունը

Մեղքի հետ միասին մարդու ներքին աշխարհը կատարված արարքի հետ փոխկապակցված է շարժառիթի, նպատակի և հույզերի միջոցով: Սուբյեկտիվ կողմի այս հատկանիշները օրենսդրի կողմից նախատեսվում են ոչ բոլոր հանցագործություններում, սակայն այն դեպքում, երբ դրանք, կամ դրանցից մեկը նախատեսված են հանցակազմում, ապա այդ հատկանիշները արդեն ստանում են պարտադիր բնույթ, և դրանց բացակայությունը առաջացնում է նաև քրեական պատասխանատվության ենթարկելու անհնարինություն: Սակայն բոլոր հանցագործությունների պարագայում էլ սուբյեկտիվ կողմի ֆակտուալ հատկանիշները, չլինելով պարտադիր, այնուամենայնիվ արդարացի պատիժ նշանակելու առումով էական նշանակություն ունեն՝ հանդես գալով որպես պատիժը ծանրացնող կամ մեղմացնող հանգամանք:

Հետևաբար սուբյեկտի մեղսունակության հիմքերը և սահմանները կախված են ոչ միայն մեղքի ձևից և բովանդակությունից, այլև մեծամասամբ այլ հոգեբանական հանգամանքներից, մասնավորապես՝ շարժառիթից և նպատակից: Շատ դեպքերում առանց հանցագործության շարժառիթը և նպատակը բացահայտելու հնարավոր չի լինում որոշել անձի մեղքի բովանդակությունը, հանցավոր արարքը սահմանազատել իրավաչափ գործողությունից¹:

Այսպիսով, հանցագործության շարժառիթի և նպատակի բացահայտումը հանդիսանում է հան-

ցակազմի պարտադիր պայման: Այսպես իրավաբանական գրականության մեջ երկար ժամանակ խուլիզանությունը համարվում էր անշարժառիթ հանցագործություն, սակայն վերջերս մի շարք քրեագետներ որպես խուլիզանության շարժառիթ նշում են անձի ինքնահաստատվելու պահանջմունքը:

Սուբյեկտի մեղսունակության ծավալը, բովանդակությունը, սահմանները շատ դեպքերում կախված են դրսևորված շարժառիթի, նպատակի և հույզերի առանձնահատկություններից, վերջիններիս ձևավորման մեխանիզմից, փոխկապակցվածության պայմաններից և այլն:

2. Շարժառիթը դիտավորությամբ կատարվող հանցագործություններում

Իրավաբանական գրականության մեջ հանցագործության շարժառիթի հասկացության² վերաբերյալ միանշանակ ձևակերպում չկա:

Համադրելով գրականությունում առկա մոտեցումները՝ կարելի է տալ հետևյալ ձևակերպումը. հանցագործության շարժառիթը անձի գիտակցական մղումն է, որով անձն առաջնորդվել է հանցագործության կատարման ժամանակ, այլ կերպ ասած, հանցագործության շարժառիթը հանցանք կատարելու որոշակի պահանջմունքներով պայմանավորված ներքին մղումն է, նպատակին հասնելու ցանկությունը:

Այնուամենայնիվ, չնայած շարժառիթի ծագումնաբանության մասին բազմաթիվ գիտնականների միմյանցից տարբերվող մոտեցումներին՝ նրանք բոլորն էլ միակարծիք են այն հարցում, որ շարժառիթը հանդիսանում է հանցավոր պահվածքի³ այնպիսի մղում, որը իրենից ներկայացնում է վերջինիս ներքին շարժիչ ուժը, այդ պահվածքի ձևավորման աղբյուրը:

Մարդկային յուրաքանչյուր արարք հիմնականում կատարվում է միաժամանակ մի քանի շարժառիթներով: Սակայն դրանցից մեկը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում հանդիսանում է արարքի գլխավոր շարժառիթը:

Այս առումով կարևոր նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ շարժառիթը բացահայտում է անձի ձգտումը իրականացնելու որոշակի գործողություններ (անգործություն), ի տարբերություն զգացմունքի՝ այն հանդես է գալիս կոնկրետ ընդգծված բնույթով և հանդիսանում է տվյալ գործողու-

թյանը (անգործություն) դրող ուժը:

Որպես կանոն անձը ամբողջությամբ չի գիտակցում արարքի իրական շարժառիթները: Արարքների շարժառիթների բացահայտման բարդ բնույթը հաճախ անդրադառնում է իրավապահ մարմինների և դատարանի կողմից հանցագործությունների ճիշտ որակման վրա: Վերջիններս անհրաժեշտ ուշադրություն չեն դարձնում հանցագործության իրական շարժառիթների և նպատակների բացահայտմանը՝ բավարարվելով միայն դրանց արտաքին հատկանիշների վերլուծությամբ: Դրա արդյունքում ոչ միայն հանցագործություններն են սխալ որակվում, այլև դա ազդում է քրեական պատասխանատվության և պատժի անհատականացման վրա:

Դիտավորությամբ կատարվող հանցագործություններում շարժառիթները կարող են հանդես գալ որպես հիմնական հատկանիշ կամ որպես ծանրացնող հանգամանքներով զուգորդված հանցակազմի հատկանիշ (որպես ծանրացնող հանգամանք)⁴:

Իրավաբանական գրականության մեջ առկա են հանցագործության շարժառիթի դասակարգման տարբեր մոտեցումներ՝ ըստ հասարակական վտանգավորության բնույթի, ուղղվածության, ըստ դրանց վտանգավորության աստիճանի և այլն: Պետք է նշել, որ հանցագործության շարժառիթի դասակարգումը հարաբերական է:

Հանցագործության շարժառիթները կարելի է դասակարգել ըստ հանցագործությունների ծանրության աստիճանի.

- ա) հակահասարակական շարժառիթներ՝ քաղաքական, շահադիտական, ագրեսիվ բնույթյամբ պայմանավորված,
- բ) կեղծ հասարակական շարժառիթներ՝ առանձին հասարակական խմբերի շահերով պայմանավորված,
- գ) շարժառիթներ, որոնք հասարակության կողմից ընդունված են, սակայն արարքի կատարման ընթացքում վեր են ածվում հակահասարակականի (հանցանք կատարած անձին բռնելու համար անհրաժեշտ միջոցների սահմանազանցումը):

Շարժառիթները, լինելով մարդու հոգեվիճակի մասնիկներ, սերտորեն կապված են արտաքին աշխարհի հետ: Դա, այսպես ասած, շարժառիթի գեներտիկ կապն է արտաքին աշխարհի հետ. ինչպիսին աշխարհն է, այդպիսին էլ շարժառիթ-

ներն են:

Այնուամենայնիվ, գոյություն ունի նաև մեկ այլ, այսպես ասած, ֆունկցիոնալ կապ շարժառիթի և արտաքին աշխարհի միջև. դա կապն է դրող ուժի և առարկայի միջև:

Այլ կերպ ասած, շարժառիթը ոչ միայն գուտ սուբյեկտիվ կատեգորիա է՝ արտաքին աշխարհի հետ որևէ առնչություն չունեցող, այլ շարժառիթը անձի սուբյեկտիվ հակազդեցությունն է, որն առաջանում է արտաքին աշխարհի հանդեպ մարդու վերաբերմունքից: Հենց այդ պահից էլ առաջանում է ցանկությունը, և առարկան սկսում է մարդուն դրդել գործողությունների:

Վերոգրյալից հետևում է, որ մարդու վարքագծի մեջ շարժառիթը իրականացնում է բազմաբնույթ գործառույթներ, որոնցից գլխավորները երկուսն են՝ դրող և միտքը ձևավորող⁵:

Շարժառիթի դրող կողմը կարելի է բնութագրել որպես գործողության դրսևորման ընթացքում կամքի ձևավորման և ուղղորդման աղբյուր: Այս պատճառով է, որ շարժառիթը համարում են գործողության կատարման ներքին շարժիչ ուժը:

Շարժառիթի՝ որպես անձի միտքը ձևավորող կողմի դերը անչափ մեծ և բարդ է, քանի որ այս փուլում անձի ներաշխարհում առաջանում է նպատակը. անձը սկսում է գնահատել առաջացած մղումները՝ ելնելով սոցիալական պահանջներից և նշանակությունից: Մղումների առարկայացման ընթացքում կատարվում է ընտրություն:

Հենց շարժառիթի միտքը ձևավորող գործառույթը թույլ է տալիս ուսումնասիրել վերջինիս սոցիալական հատկանիշները, կարողանալ սահմանազատել շարժառիթները մեկը մյուսից կամ որոշել նույն շարժառիթի տեսակը:

Այս գործառույթը մեզ հնարավորություն է տալիս դասակարգելու հանցագործությունների շարժառիթները:

Այսպիսով, հանցագործության շարժառիթը պետք է հաշվի առնել հանցագործության որակման ժամանակ, պատժի նշանակման բնույթի և չափի ընտրության հարցում:

Հանցագործության որակման վրա ազդում են այն շարժառիթները, որոնք հանցակազմում նախատեսված են որպես սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշներ:

Կարծում ենք, որ հանցագործության շարժառիթը բոլոր դեպքերում պետք է հաշվի առնել՝

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քրեական պատասխանատվության ենթարկելու կամ քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հարցը լուծելիս, պատիժը նշանակելիս:

3. Նպատակը դիտավորությամբ կատարվող հանցագործություններում

Սուբյեկտի մեղավորությունը որոշելու առումով ոչ պակաս կարևոր դեր է խաղում նաև հանցագործության նպատակը: Ինչպես արդեն նշել ենք, անձի վարքագիծը պայմանավորված է ոչ միայն շարժառիթով, այլև նպատակով՝ այն ցանկալի արդյունքների պատկերացումով, որին ձգտում է հասնել անձը՝ կատարելով այս կամ այն գործողությունը:

Ցանկացած գործողության տարբերակիչ հատկանիշը դրա նպատակաուղղվածությունն է: Մարդը մինչ որևէ գործողություն կատարելը ձևավորում է նպատակ (արդյունք, պատկեր), որին ձգտում է հասնել իր կողմից կատարվող արարքների միջոցով:

Որպես հոգեբանական երևույթ՝ նպատակը սերտորեն կապված է շարժառիթի հետ և կարծես հանդես է գալիս որպես արարքի կատարման մղող հիմնական գիտակցական ուժ: Մակայն պետք է նշել, որ նրանք բնութագրում են հանցագործության ընթացքի տարբեր կողմեր: Շարժառիթը պատասխանում է այն հարցին, թե ինչու է մարդը կատարում այս կամ այն գործողությունը, իսկ նպատակը՝ թե ինչի համար է այն կատարվում: Նպատակը որոշում է գործողության ուղղությունը, այն մեծապես բնութագրում է արարքը, քան անձին: Ֆ. Գ. Գիլյազևի կարծիքով նպատակը կատարում է ռազմավարական գործառույթ կատարվող արարքի նկատմամբ⁶:

Անհատի նպատակը ոչ միայն ուղղորդում է գործողությունը, այլև հաճախ հանդես է գալիս որպես դրա նպատակաուղղվածության և ակտիվության աղբյուր: Այս դեպքում այն կարծես միանում է շարժառիթին և դառնում է արարքի կատարման մղող հիմնական գիտակցական ուժը:

Նպատակը ոչ միայն ուղղորդում է գործողությունը, այլև կանխորոշում է միջոցների, եղանակների համակարգը, որոնց միջոցով կատարվող գործողությունը պետք է բերի ցանկալի արդյունքների: Ինչպես իրավագիտորեն նկատում են Կ. Մարքսը և Ֆ. Էնգելսը, «նպատակը, որպես կանոն, կանխորոշում է մարդու գործողությունների եղա-

նակը և բնույթը»⁷:

Նպատակի բազմաբնույթ լինելը իր արտացոլումն է գտել նաև քրեական իրավունքում, և այդ ամենը պետք է հաշվի առնել սուբյեկտի մեղավորությունը որոշելիս: Մակայն մեղավորության հարցը որոշելուն պետք է նախորդի նպատակի, դրան հասնելու եղանակների և միջոցների վերաբերյալ անհրաժեշտ վերլուծություն և դրանց տրվի համապատասխան սոցիալական գնահատական: Առանց դրա, մույնիսկ նպատակը հաշվի առնելով, հնարավոր չէ որոշել սուբյեկտի մեղավորության հարցը: Նպատակը իրոք կարող է լինել բարի, ասենք բարելավել ընտանիքի նյութական դրությունը, սակայն այդ նպատակին հասնելու միջոցները տարբեր են՝ արդար վաստակել, գողանալ, կատարել ավագակային հարձակում և այլն:

Այժմ անդրադառնանք նպատակի քրեաիրավական նշանակությանը, երբ այն ընդգրկված է քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի հոդվածի դիսպոզիցիայում որպես հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ:

Նման դեպքում արարքում նպատակի բացակայությունը կնշանակի տվյալ հանցակազմի բացակայություն: Օրինակ՝ կեղծ վճարային փաստաթղթեր՝ արժեթղթեր կամ արժույթ, արժեթուղթ չհամարվող, սակայն գույքային իրավունքների մասին վկայող, դրանք սահմանող կամ տրամադրող այլ փաստաթղթեր պատրաստելու կամ իրացնելու համար անձը պատասխանատվության կենթարկվի միայն այն դեպքում, երբ դա կատարել է իրացնելու նպատակով (Քր. օր. 203-րդ հոդված):

Նպատակը կարող է կարևոր դեր խաղալ նաև, երբ անհրաժեշտ է հանցագործության մի հանցակազմը սահմանազատել մյուսից: Օրինակ՝ պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանությունը կորակվի 305-րդ հոդվածով միայն այն դեպքում, երբ այն կատարվել է նրա նշված գործունեությունը դադարեցնելու նպատակով: Փաստորեն նպատակը պարզելու արդյունքում մենք կարողանում ենք հասարակ սպանությունը տարբերակել պետական, քաղաքական կամ հասարակական գործչի սպանությունից:

Նպատակը հանդես է գալիս նաև որպես հանցակազմը ծանրացնող կամ մեղմացնող հանգամանք, և պետք է հաշվի առնել պատժի բնույթի և չափի ընտրության ժամանակ:

Գրականության մեջ նպատակը, ինչպես

www.lawinstitute.am

շարժառիթը, դասակարգվում է: Դեռևս Ի. Կանուր նպատակը դասակարգել է տեխնիկականի, պրագմատիկի և կատեգորիկի:

Ըստ իրենց սոցիալական բնույթի՝ նպատակները կարող են լինել օգտակար, վնասակար կամ չեզոք: Ըստ որոշակիության՝ նպատակները կարելի է դասակարգել կոնկրետացվածի և չկոնկրետացվածի: Նպատակին հասնելու տեսանկյունից կարելի է բաժանել հասանելի և անհասանելի նպատակներ: Հաշվի առնելով նպատակների իրականացման հնարավորությունը՝ իրական և վերացական նպատակներ: Նպատակներին հասնելու ժամանակային բնույթից ելնելով՝ տարբերակում են մոտակա, հեռակա և կատարվելիք նպատակներ: Ավարտվածության տեսանկյունից նպատակները բաժանվում են սկզբնականի, միջանկյալի և ավարտականի: Բարոյականության առումով նպատակները լինում են բարձրագույն, ազնիվ և աննշան:

4. Նպատակի և շարժառիթի նշանակությունը անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում

Տեսության մեջ և պրակտիկայում անորոշությունները էլ ավելի մեծ են անզգուշությամբ կատարվող հանցագործությունների ժամանակ շարժառիթի և նպատակի դերի բնորոշման հարցում:

Դա պայմանավորված է բազմաթիվ հանգամանքներով: Նախ և առաջ այն պատճառով, որ բազմաթիվ գիտնականներ ընդհանրապես հերքում են շարժառիթի և նպատակի առկայությունը անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում: Բացի այդ՝ շարժառիթն ու նպատակը, այդպիսի հանցագործություններում ունենալով ձևավորման և դրսևորման այլ մեխանիզմ, ոչ միշտ են բացահայտվում. էլ չենք խոսում դրանք բացատրելու և նկարագրելու մասին:

Այս տեսակետի կողմնակիցները նշում են, որ շարժառիթ ու նպատակ անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում չեն կարող լինել: Շարժառիթն ու նպատակը հանդես են գալիս հանցավորի վարքում, ինչը հանգեցնում է անզգուշությամբ կատարված հանցանքի⁸:

Կարծում ենք՝ մնան մոտեցումը չի արտացոլում անզգուշությամբ կատարվող հանցագործությունների բուն հոգեբանական մեխանիզմը, որովհետև անզգուշությամբ կատարվող հանցագործու-

թյուններում շարժառիթի ու նպատակի բացակայության դեպքում էլ այդ հանցագործությունները կամային են:

Կամքն էլ իր հերթին չի կարող գոյություն ունենալ առանց շարժառիթի, ինչպես որ այն չի կարող գոյություն ունենալ և դրսևորվել առանց գիտակցության: Միայն այդ դեպքում կարելի է խոսել կամային գործողությունների (անգործության) մասին և այն դարձնել քրեաիրավական գնահատականի առարկա:

Իրավաբանական գրականության մեջ այս կապակցությամբ նշվում է, որ անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում կամքի բովանդակության առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ նրանք ունենում են սեփական շարժառիթն ու նպատակը, որոնք չեն տարածվում հանրոքեն վտանգավոր հետևանքների վրա: Այս հանցագործություններում հանրոքեն վտանգավոր հետևանքները հանդիսանում են ոչ թե անձի գործողությունների նպատակ, այլ այդ գործողությունների ածանցյալ արդյունք⁹: Նման մոտեցումի ենք հանդիպում Բրայնինի աշխատություններում, ով նշում էր, որ դիտավորությամբ կատարվող հանցագործություններում գոյություն ունեն շարժառիթներ, իսկ անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում՝ հանրոքեն վտանգավոր վարքագծի շարժառիթներ, որոնք առաջացրել են հանրոքեն վտանգավոր հետևանքներ¹⁰:

Կիսելով գրականությունում առկա մոտեցումը այն մասին, որ անզգուշությամբ կատարվող հանցագործությունները ունենում են սեփական շարժառիթն ու նպատակը, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, վիճելի է այն պնդումը, որ հանրոքեն վտանգավոր հետևանքները անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում հանդիսանում են ոչ թե գործողության նպատակ, այլ կողմնակի արդյունք:

Այսպես, Վ. Ա. Յակուշինը գտնում է, որ անզգուշությամբ կատարվող հանցագործություններում շարժառիթի և նպատակի ձևավորման ու դրսևորման մեխանիզմը, կախված անզգուշության մեղքի ձևից, տարբեր է¹¹:

Հանցավոր ինքնավստահության դեպքում շարժառիթն ու նպատակը կապված են գործողության հետ, իսկ հետևանքները ամիջական և ուղղակի են, ինչպես հաճախ լինում է դիտավորության դեպքում: Օրինակ՝ տաքսու վարորդը ուղևորի խնդ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րանքով էականորեն գերազանցում է ավտոմեքենայի արագությունը, խախտում է ճանապարհատրանսպորտային երթևեկության կանոնները՝ ցանկանալով օգնել ուղևորին ժամանակին տեղ հասնել, ինչի հետևանքով տեղի է ունենում վրատեք: Տվյալ դեպքում վարորդի գործողությունները նպատակաուղղված են և ունեն շարժառիթներ: Նպատակաուղղվածությունը չի արտահայտվում միայն նրանում, որ անձը ցանկանում էր ուղևորին առանց ուշացնելու տեղ հասցնել (վերջնական նպատակ), այլ նախ և առաջ նրանում, որ վարորդը իր առաջ դրել է միջանկյալ նպատակ՝ իր գործողություններով խախտել ճանապարհատրանսպորտային երթևեկության կանոնները՝ որպես վերջնական նպատակին հասնելու անհրաժեշտ պայման:

Միջանկյալ նպատակի շրջանակներում անձը գիտակցում է իր գործողություններով հնարավոր բացասական հետևանքներից որևէ մեկի առաջացման հավանականությունը: Չնայած դրան՝ անձը, այնուամենայնիվ, չի դադարեցնում կամ չի հրաժարվում իր գործողություններից:

Դա բացատրվում է նրանով, որ անձը, չնայած նախատեսում է իր գործողության (անգործության)՝ հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը և հավանականությունը, սակայն հիմնվելով ինչ-որ հանգամանքների վրա (մասնագիտական փորձ, արագ կողմնորոշվելու ունակություն, ավտոմեքենայի հնարավորություններ և այլն)՝ հույս է ունենում կանխել դրանք:

Հանցավոր ինքնավստահության դեպքում առանձնահատուկ է դրսևորվում մաս շարժառիթը: Այն դրսևորվում է ոչ թե ուշացողին օգնելու ցանկությամբ, այլ ավելի շատ գումար աշխատելու, դիմացիների բարեհաճությունը ստանալու և այլ մղումներով: Չնայած անձը գիտակցում է իր կողմից կանոնները խախտելու հանգամանքը, սակայն ներքին մղումը գերակշռում է այն և հաղթահարում սոցիալական արգելքները:

Այսպիսով, հանցավոր ինքնավստահության դեպքում առկա են շարժառիթն ու նպատակը, սակայն նրանց առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ բազմազան են, ճյուղավորված և հիմնված թեթևամիտ հաշվարկների վրա: Երբ ցանկալի և գիտակցված հակաիրավական արարքը հակակշռում է ակտիվ գործողություններով դրանց հնարավոր վրա հասնելիք հետևանքները կանխելու:

Յուրահատուկ դրսևորում են ստանում շարժառիթն ու նպատակը հանցավոր անփութության դեպքում: Ուսումնասիրողները ելնում են նրանից, որ գործողությունները հանցավոր անփութության դեպքում ևս նպատակաուղղված են և ունեն շարժառիթներ, չնայած ոչ շարժառիթը, ոչ նպատակը փոխկապակցված չեն և որևէ առնչություն չունեն փաստացի վրա հասած հետևանքների հետ: Անփութության դեպքում անձը չի նախատեսում հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացումը, քանի որ իր կողմից մինչ այդ բազմիցս կատարված նմանատիպ գործողությունները չեն հանգեցրել նման արդյունքի:

Հանցավոր անփութության դեպքում ևս անձը գիտակցում է իր կողմից որոշակի հրահանգներ, հրամաններ, դրույթներ, օրենքներ, կեցության կանոններ և այլն խախտելու հանգամանքը: Այսինքն՝ անձը նպատակ է դնում խախտել ավանդական կամ սահմանված վարքագծի կանոնները: Իսկ գործողության նպատակի և ուղղվածության հիմքում ընկած է շարժառիթը: Հանցավոր անփութության դեպքում շարժառիթը որոշվում է գործողությամբ:

Օրինակ, համապատասխան ունակություններ չունեցողը, ով նախկինում բազմիցս կատարել է նույն գործողությունները, որոշում է կառավարել վերամբարձ կռունկ՝ չնախատեսելով իր գործողություններով նյութական վնաս կամ մարդկային զոհեր տալու հնարավորությունը: Սակայն ներքին մղումները (համարձակությունը ցույց տալու ցանկությունը, ամենագիտությունը, անվախությունը և այլն) կատարվող գործողությունների միջոցով ստանում են սոցիալական բնույթ, որոնք հաշվի չեն առնում, հաճախ մաս արհամարհում են ներկայացվող պահանջները: Ստեղծված իրավիճակը սխալ գնահատելու հետևանքով անփութությամբ գործող անձը, իրական հնարավորություն ունենալով նախատեսել վտանգավոր հետևանքները, բավարար շրջահայացություն, ուշադրություն և խոհեմություն չի ցուցաբերում այդ հետևանքների առաջացումը թույլ չտալու համար, թեև տվյալ իրադրությունում պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել դրանք:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ սուբյեկտիվ մեղսունակության համար մեղքի հետ միասին կարևոր նշանակություն ունեն մաս շարժառիթն ու նպատակը՝ որպես սուբյեկտի հոգեկան ոլորտի կողմեր, ինչով բնութագրվում է վերջինիս

www.lawinstitute.am

անձը և նրա կողմից կատարված հանցագործությունը: Իսկ դա վերջիվերջո թույլ է տալիս լուծել հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու խնդիրը, որոշել պետական հարկադրանքի կիրառման տեսակը և չափը, ինչը հանդիսանում է սուբյեկտի մեղսունակության որոշիչ սկզբունքներից մեկը:

5. Հանցանք կատարած անձի հուզական վիճակը

Հույզերը (հուզական վիճակը), ինչպես մյուս հոգեբանական երևույթները, իրենցից ներկայացնում են իրական աշխարհի արտացոլման տարբեր ձևեր: Ի տարբերություն ճանաչողական պրոցեսների, որտեղ շրջակա իրականությունը արտացոլվում է զգացողություններում, կերպարներում, պատկերացումներում, հասկացություններում, մտքերում, հույզերն ու զգացմունքները օբյեկտիվ իրականությունը արտացոլում են ապրումներում, որոնցում դրսևորվում է անձի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը շրջակա աշխարհի առարկաների և երևույթների նկատմամբ: Այսպիսով, հույզերը մարդու ապրումներն են՝ կապված նրա վիճակի, նրա կողմից կատարվող արարքի, տեղի ունեցող իրադարձությունների հետ, որոնք ուղղված են առաջացած կարիքների բավարարմանը¹²:

Գրականության մեջ ընդունված է բաժանել հուզական վիճակի չորս հիմնական ձևեր.

- Զգացմունքներ. իրականության արտացոլման միջոցներից մեկը, որն արտահայտում է անձի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը իր պահանջմունքների բավարարման հանդեպ, իր պատկերացումներին դրանց համապատասխանությունը կամ անհամապատասխանությունը:

- Կիրք. այն ուժեղ և տևական զգացողություն է:

- Տրամադրություն. այս վիճակը առանձնանում է իր տևողությամբ, կայունությամբ և հանդիսանում է բոլոր հոգեբանական պրոցեսների ֆոնը:

- Աֆեկտ. շատ ուժգին կարճաժամկետ հուզական վիճակ, որը ուղեկցվում է ներքին շարժիչ ուժով:

Քրեական իրավունքում կարևոր նշանակություն ունի աֆեկտը՝ որպես անձի հուզական վիճակի տեսակ:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 105-րդ և 114-րդ հոդվածներում որպես հոգեկան խիստ հուզմունքի

առաջացման պատճառ, ինչը հոգեբանության մեջ բնորոշվում է որպես ֆիզիոլոգիական աֆեկտ, նշվում են անօրինական բռնությունը, ծաղրածանակը, ծանր վիրավորանքը կամ այլ հակաիրավական կամ հակաբարոյական գործողությունները (անգործություն), ինչպես նաև տուժողի պարբերաբար դրսևորած հակաիրավական կամ հակաբարոյական վարքագիծը: Նշված հանցագործությունների հանցակազմում դրանք հանդիսանում են պարտադիր հատկանիշներ¹³:

Ընդունված է համարել, որ բռնությունը մարդու դեմ կիրառվող ֆիզիկական ներգործությունն է մկանային ուժի օգնությամբ կամ զենքի, նյութերի (ռադիոակտիվ, թունավոր, հոգեմետ և այլն), տաքության, էլեկտրամագնիսային պրոցեսների և այլնի միջոցով, ինչի հետևանքով պատճառվում է ցավ, մարմնական վնասվածքներ կամ մահ:

Իրավաբանական գրականության մեջ կան կարծիքներ, որ բացի ֆիզիկական բռնությունից գոյություն ունի նաև հոգեբանական բռնություն: Սակայն քրեական օրենքում բացակայում է «հոգեկան բռնություն» տերմինը: Առկա է «սպառնալիք» տերմինը (Քր. օր. 131-րդ, 132-րդ, 138-րդ, 139-րդ, 175-րդ հոդվածներ, 176-րդ հոդվածի 2-րդ մաս և այլն): Այն հանդես է գալիս որպես վնասելու դիտավորություն: Սպառնալիքը, ինչպես և բռնությունը, հանդիսանում է հանցագործության հանցակազմի ինքնուրույն հատկանիշ և չի միավորվում մեկ հասկացության մեջ: Վերոգրյալից, ինչպես նաև նորմի բառացի մեկնաբանությունից կարելի է եզրակացնել, որ բռնությունը՝ որպես հանցակազմի հատկանիշ, ենթադրում է մարդու նկատմամբ միայն ֆիզիկական ներգործություն:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 105-րդ և 114-րդ հոդվածներում որպես հոգեկան խիստ հուզմունքի առաջացման պայման նշվում է ծանր վիրավորանքը: Քրեական օրենսգրքում ծանր վիրավորանքի բնորոշումը տրված չէ: Մինչև վիրավորանքի հանցակազմի ապաքրեականացումը ՀՀ քրեական օրենսգրքով տրված էր հասարակ վիրավորանքի բնորոշումը, ըստ որի՝ վիրավորանքը ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունն անպարկեշտ ձևով ստորացնելն է:

Փաստորեն ներկայիս քրեական օրենսգրքում ընդհանրապես որևէ բնորոշում՝ կապված «վիրավորանքի» հասկացության հետ չկա: Ավելին, ըստ էության ծանր վիրավորանքը գնահատողա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան, արժեքավորող հասկացություն է: Այստեղից հետևում է, որ հասցված վիրավորանքը ծանր որակել-չորակելու հարցը որոշելու է կոնկրետ դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը (հետաքննության մարմին, քննիչ, դատախազ, դատարան), ինչը իհարկե չի կարելի արդարացված համարել, առավել ևս ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի լույսի ներքո:

Հոգեկան խիստ հուզմունքի վիճակ առաջացնող հակաիրավական այլ գործողությունները (անգործություն) տուժողի վարքագծի այն դրսևորումներն են, որոնք թեև չեն հանդիսանում բռնություն, ծաղրուծանակ կամ վիրավորանք, բայց բնութագրվում են հանցավորի կամ այլ անձանց իրավունքների կոպիտ ոտնահարմամբ:

Հակաբարոյական այլ գործողությունները բարոյականության նորմերին հակասող այն արարքներն են, որոնք կարող են հոգեկան խիստ հուզմունքի առաջացման հիմք հանդիսանալ: Օրինակ՝ կողոպուտը, բռնաբարությունը, գույքի դիտավորյալ ոչնչացումը¹⁴:

Աֆեկտը կարող է առաջանալ նաև անզգույշ հանցագործությունների պայմաններում: Օրինակ՝ դատական պրակտիկայում հանդիպել է հետևյալ իրավիճակը. Վ-ն ավտոմեքենան վարելու ընթացքում խախտում է ճանապարհային երթևեկության կանոնները, վրաերթի է ենթարկում փողոցով անցնող երեխային: Դեպքի վայրում գտնվող երեխայի հայրը, տեսնելով աղջկա վնասվածքները, նետվում է վարորդի ուղղությամբ և ծանր մարմնական վնասվածքներ պատճառում վերջինիս: Դատարանի դատավճռով երեխայի հոր գործողությունները որակվել են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 114-րդ հոդվածով:

Օրենքով սահմանված չէ նաև տուժողի հակաիրավական վարքագծի բնորոշումը: Կարելի է եզրակացնել, որ որպես աֆեկտի առաջացման պատճառ կարող են լինել նաև այնպիսի գործողությունները, որոնք կապված են վարչական, քաղաքացիական, աշխատանքային օրենսդրությամբ նախատեսված իրավախախտումների հետ:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում հիշատակել օրինակ Ռուսաստանի Դաշնության դատական պրակտիկայից: Այսպես. հակահամաճարակային բժիշկը, խոհանոցում խոհարարին տեսնելով կեղտոտ հագուստներով, վերջինիս նկատողություն է անում, ինչին ի պատասխան

խոհարարը վիրավորում է բժշկին: Բժիշկը անմիջապես տուգանում է տնօրենին: Վրդովված տնօրենը հայտարարում է, որ խոհարարը ազատված է աշխատանքից: Ինչպես հետագայում որակել է դատարանը, այս ոչ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով խոհարարը աֆեկտի ազդեցության տակ մարմնական վնասվածքներ է հասցրել բժշկին:

Հանցավորի կողմից աֆեկտի առաջացման առիթ կարող է հանդիսանալ նաև տուժողի կողմից դրսևորված հակաիրավական կամ հակաբարոյական պարբերական վարքագծի կապակցությամբ առաջացած երկարատև հոգեճնշող վիճակը: Նման իրավիճակ կարող է ստեղծվել, ասենք, երբ հակաիրավական կամ հակաբարոյական գործողությունները ուղղված են հանցավորի մտերիմներին:

Դատական պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ աֆեկտի առաջացման առիթ է հանդիսանում նաև անձանոթ անձի դեմ կատարվող հակաիրավական կամ հակաբարոյական վարքագիծը: Մասնավորապես. ավարտական երեկոյի ժամանակ ինչ-որ անձանոթ մոտենում է մի աղջկա և գռեհիկ ձևով հրավիրում պարի. ստանալով կտրուկ մերժում՝ անձանոթը հարվածում է աղջկա դեմքին: Այս ամենին ներկա գտվող մի տղա, ստեղծված տեսարանից ազդված, չկարողանալով տիրապետել իրեն, դանակով հարվածում է անձանոթին: Դատարանը արարքը որակում է ՌԴ քրեական օրենսգրքի 110-րդ հոդվածով:

Դատական պրակտիկայում հաճախ են հանդիպում դեպքեր, երբ աֆեկտի առաջացման հիմք է հանդիսանում անգործունակ անձանց հանրորեն վտանգավոր գործողությունները¹⁵:

Հոգեբանության մեջ ընդունված է աֆեկտը բաժանել հետևյալ տեսակների՝ բարկության, ատելության, վախի, սարսափի, ուրախության: Դատական պրակտիկայում առավել հաճախ հանդիպում են բարկության և վախի աֆեկտները:

Բարկության աֆեկտը համարվում է պաշտպանական ռեֆլեքսի տարատեսակ և ունի ազդեցիկ բնույթ: Վախի աֆեկտը առաջանում է տարբեր իրավիճակներում, որոնք ստեղծում են զգալի վտանգ (իրական կամ երևակայական) անձի առավել կարևոր արժեքների նկատմամբ: Այն անմիջականորեն կապված է պաշտպանողական ռեֆլեքսի հետ: Այս հոգեվիճակում կատարված գործողությունները կրում են զուտ պաշտպանողական

www.lawinstitute.am

բնույթ և ուղղված են վտանգի չեզոքացմանը:

Վերոգրյալից կարելի է եզրակացնել, որ արաքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 105-րդ և 114-րդ հոդվածներով որակելու համար որպես հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ են հանդես գալիս բարկության աֆեկտը և ատելության աֆեկտը, իսկ եթե բռնության համար հիմք է հանդիսացել վախի աֆեկտը, ապա անձի պաշտպանողական գործողությունները պետք է համարվեն իրավաչափ:

Վերջաբան

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարելի է ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ հանցագործության շարժառիթը, նպատակը և հույզերը էական նշանակություն ունեն քրեական պատասխանատվության համար:

Նպատակը նախ և առաջ կարող է լինել հանցագործության հանցակազմի հիմնական (կոնստրուկտիվ) հատկանիշ, որի բացակայությունը կնշանակի նաև համապատասխան հանցակազմի բացակայություն: Օրինակ՝ բանդիտիզմի հանցակազմը (ՀՀ քր. օր. 222-րդ հոդված) կլինի միայն այն դեպքում, եթե կազմակերպված զինված խումբ (բանդա) ստեղծելը, այդպիսի խումբ ղեկավարելը կամ բանդայի կողմից կատարվող հարձակումներին մասնակցելը կատարվել է անձանց կամ կազմակերպությունների վրա հարձակվելու նպատակով:

Երկրորդ. հանցագործության նպատակը կարող է հանդես գալ որպես պարտադիր հատկանիշ հանցագործությունը ծանրացնող հանգամանքներով որակելու համար: Այսպես, այլ հանցանքը թաքցնելու կամ դրա կատարումը հեշտացնելու նպատակով կատարված սպանությունը (ՀՀ քր. օր. 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 11-րդ կետ) հնարավոր է քրեական օրենսգրքի նշված հոդվածով որակել միայն, եթե սպանությունը կատարվել է հանցակազմում նշված նպատակով:

Երրորդ. հանցագործության նպատակը կարող է հանդես գալ որպես մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանք պատիժը նշանակելիս: Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածում նշված պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքների թվում առկա է նաև հանցանքն այլ հանցագործությունը թաքցնելու կամ դրա կատարումը հեշտացնելու նպատակով կատարելը:

Բացի վերոգրյալից՝ նպատակը և շարժառի-

թը ունեն նաև էական նշանակություն հանցագործությունների կանխման համար: Բացահայտելով հանցագործության իրական նպատակը և շարժառիթը՝ հնարավոր է կատարել համապատասխան վերլուծություններ, մշակել ռազմավարություն կոնկրետ հանցագործությունների կանխման ուղղությամբ:

Այս նույն համտեքստում դրսևորվում է նաև հանցագործության շարժառիթը, որը ևս կարող է հանդես գալ որպես հանցագործության հանցակազմի հիմնական (կոնստրուկտիվ) հատկանիշ, որի բացակայությունը կնշանակի նաև համապատասխան հանցակազմի բացակայություն: Այսպես, պաշտոնեական լիազորությունները չարաշահելու (ՀՀ քր. օր. 308-րդ հոդված) հանցակազմը առկա կլինի միայն այն դեպքում, եթե դա կատարվել է շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով: Նշված արաքը այլ շարժառիթով կատարվելու դեպքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածի հանցակազմը կբացակայի:

Երկրորդ. շարժառիթը կարող է հանդես գալ որպես պարտադիր հատկանիշ հանցագործությունը ծանրացնող հանգամանքներով որակելու համար: Այսպես, եթե սպանությունը կատարվել է խանդի շարժառիթով, ապա այն պետք է որակել որպես հասարակ սպանություն (ՀՀ քր. օր. 104-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Իսկ եթե սպանությունը կատարվել է խուլիգանական դրդումներով, այն կորակվի ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 10-րդ կետով՝ ծանրացուցիչ հանգամանքներով կատարված սպանություն:

Երրորդ. հանցագործության շարժառիթը կարող է հանդես գալ որպես մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանք պատիժը նշանակելիս: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածում նշված պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքների թվում առկա է հանցանքն ազգային, ռասսայական կամ կրոնական ատելության, կրոնական մոլեռանդության, այլ անձանց իրավաչափ գործողությունների համար վրեժի շարժառիթներով կատարելը:

Շարժառիթը, բացի նրանից, որ ունի կարևոր նշանակություն քրեական պատասխանատվության համար, ունի նաև էական ապացուցողական նշանակություն հանցագործության բացահայտման համար: Հանցագործության իրական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

շարժառիթի հայտնաբերումը դիտվում է որպես կատարված արարքի օբյեկտիվ իրականությունը բացահայտելու անհրաժեշտ պայման, առանց որի հնարավոր չէ տալ հանցագործության իրական նկարագիրը: Եթե հանցագործության շարժառիթը բացահայտված չէ, ապա քննիչն ու դատարանը չեն կարող հանգել միանշանակ եզրակացությունների այն մասին, թե ինչպիսի կոնկրետ հանցագործության հետ նրանք գործ ունեն: Օրինակ, եթե ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը կատարվել է խուլիգանության զուգորդմամբ, ապա այն վերածվում է խուլիգանության, կամ արարքը արտաքին հատկանիշներով թվում է սպանություն, սակայն շարժառիթը որոշելուց հետո վեր է ածվում անհրաժեշտ պաշտպանության:

Այս կապակցությամբ հանցագործության շարժառիթը, նպատակը և հույզերը բացահայտելու անհրաժեշտությունը որոշ չափով ամրագրված է նաև քրեադատավարական օրենսդրությամբ: Այս հատկանիշները պետք է համարվեն յուրաքանչյուր քրեական գործով բացահայտման ենթակա պարտադիր պայման, անկախ այն հանգամանքից՝ նրանք համարվում են համապատասխան հանցագործության հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ, թե ոչ: Քանի որ առանց դրա հնարավոր չէ ոչ միայն որոշել հանցագործության որակման հարցը, այլև առաջնորդվել պատասխանատվության անհատականացման սահմանադրական սկզբունքով:

¹ Якушин В.А. “Значение мотива и цели для субъективного вменения”. Вестн. Моск. Ун-та. Серия 11, Право, 1995, №6. С. 48.
² Юридический энциклопедический словарь, М., 1984, С.179.
³ Юридический энциклопедический словарь, М., 1984, С.179.
⁴ ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս.-Երևանի պետ. համալս. հրատ. 2003թ.- էջ 223:
⁵ Криминология, М., 1988, С.133-136.
⁶ Гиляев Ф.Г. “Социально-психологические и криминологические аспекты вины”. Уфа, 1978, С.10.
⁷ Маркс К., Энгельс Ф, Соч. Т.23, С.189.
⁸ Зеленинский А.Р. “Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении”. Харьков, 1986, С.49.
⁹ Волков Б.С. “Проблема воли и уголовная ответственность”. Казань, 1965, С.39-40.
¹⁰ Брайнин Я.М. “Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве”. М., 1963, С.233.
¹¹ Якушин В.А. “Ошибка и ее уголовно-правовое значение”. Казань, 1982.
¹² Чуфаровский Ю.В. Учебник для вузов - “Юридическая психология”. М., 1998 г. С.59.
¹³ Подольный Н.С. “Сильное душевное волнение и аффект” // Законность, 2000, N3, С.36.
¹⁴ Ткаченко Т.И. “Уголовно-правовое значение аффекта” // Законность, 1995, N10, С. 18-20.
¹⁵ Иванов Н.В. “Уголовная ответственность лиц с аномалиями психики” // Государство и право, 1997, N3, С.72-79.

Գրականության ցանկ

Գրականություն հայերեն լեզվով:

1. Մարդու իրավունքերի և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա:
2. ՀՀ Սահմանադրություն:
3. ՀՀ քրեական օրենսգիրք:
4. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք:
5. ՀՀ Քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս: Խմբագրությամբ Գ. Ս. Ղազինյան: Երևան 2003թ ԵՊՀ հրատ.:
6. ՀՀ Քրեական իրավունք: Հատուկ մաս: Խմբագրությամբ Գ. Ս. Ղազինյան: Երևան 2004թ ԵՊՀ հրատ.:
7. Կրիմինալոգիական հետազոտությունների մեթոդիկա: Ա. Գարուզյան: Երևան 2001թ. ԵՊՀ հրատ.:

Գրականություն ռուսերեն լեզվով:

1. Конституции РФ
2. Уголовный кодекс РФ
3. Уголовный кодекс РСФСР
4. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / Под ред. А. И. Рагоа. М., 2008.
5. Якушин В.А. “Значение мотива и цели для субъективного вменения”, Вестн. Моск. Ун-та. Серия 11, Право, 1995.

6. Юридический энциклопедический словарь, М., 1984.
7. Криминология, М., 1988.
8. Гиляев Ф.Г. “Социально-психологические и криминологические аспекты вины”, Уфа, 1978.
9. Маркс К., Энгельс Ф, Соч. Т.23.
10. Зеленинский А.Р. “Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении”, Харьков, 1986.
11. Волков Б.С. “Проблема воли и уголовная ответственность”, Казань, 1965.
12. Брайнин Я.М “Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве”, М., 1963.
13. Якушин В.А. “Ошибка и ее уголовно-правовое значение”, Казань, 1982.
14. Чуфаровский Ю.В. Учебник для вузов, “Юридическая психология”. М., 1998.
15. Подольный Н.С. “Сильное душевное волнение и аффект” // Законность, 2000, N3.
16. Ткаченко Т.И. “Уголовно-правовое значение аффекта” // Законность, 1995, N10.
17. Иванов Н.В. “Уголовная ответственность лиц с аномалиями психики” // Государство и право, 1997, N3.
18. Нерсесян В.А. “Неосторожная вина: проблемы и решения” // Государство и право, 2000, N4.

РЕЗЮМЕ

Факультативные признаки субъективной стороны состава преступления

Факультативные признаки субъективной стороны состава преступления имеют тройное правовое значение:

1) если мотив, цель и эмоции указаны в диспозиции конкретной статьи Особенной части УК в качестве обязательного признака, то их исключение (игнорирование) разрушает сам состав. Так, дезертирством (ст. 362 УК) можно считать только такое самовольное оставление части или места службы, которое совершается в целях уклонения от прохождения военной службы. По ст. 105 УК за убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения, можно привлекать лишь в случае установления у лица обязательного для этой статьи признака - состояния физиологического аффекта;

2) факультативные признаки могут выступать в качестве квалифицирующих обстоятельств конкретного состава преступления. Их присутствие превращает простой состав в квалифицированный. Так, ч. 1 ст. 104 УК предусматривает наказание за умышленное убийство без отягчающих или смягчающих обстоятельств (простой состав). Пункт 10 части 2 этой же статьи предусматривает ответственность за убийство из хулиганских побуждений. Здесь мотив превратил простой состав убийства в квалифицированный со значительным ужесточением наказания;

3) если мотив, цель и эмоции не указаны в статьях УК ни в качестве обязательных, ни в качестве квалифицирующих признаков, то их установление по конкретному уголовному делу должны быть учтены органами уголовного преследования и судом при индивидуализации наказания.

SUMMARY

Optional features of the subjective side of crime

Optional features of the subjective side of crime have legal significance threefold:

1) If the motive, purpose and emotion are in the disposition of a specific article of the Criminal Code as a mandatory feature, their exclusion (ignoring) destroys the very composition. Thus, desertion (Article 362 of the Criminal Code) can be considered only such absence without leave or place of service, which is done in order to avoid military service. According to Art. 105 of the Criminal Code for murder committed in the heat of passion can be involved only in case of a person with a mandatory attribute for this article - the state of physiological affect;

2) Optional features can act as aggravating circumstances of the corpus delicti. Their presence makes the simple structure of a qualified. Thus, Part 1, Art. 104 of the Criminal Code provides for punishment for murder with no aggravating or mitigating circumstances (simple structure). Item 10 of Part 2 of the same article provides responsibility for the killing of hooliganism. It will turn into a part of the motive in the murder qualified with a significant tightening of penalties;

3) if the motive, purpose and emotion are not specified in the articles of the Criminal Code or as required or as aggravating circumstances, their establishment in a particular criminal case to be considered by the prosecution and the court in individualization of punishment.

ՀԵՅԴԱՐԻ ՄԱՍՈՒԴ ՄԱՍՈՒԴԻ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի փիլիսոփայության, հասարակագիտության և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՔԸ ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐՈՒՄ

Պարսկերեն արմատական բառարանի համաձայն՝ «մանուկ» (արաբերեն՝ *թեֆլ*, որը տարածված կիրառություն ունի նաև պարսկերեն լեզվում՝ հոմանիշ ունենալով պարսկերեն *քուդաք* բառը), նշանակում է մարդու երեխա, նորածին, փոքրիկ՝ անկախ նրա սեռից, եթե չի հասել արբունքի շրջանին և անչափահաս է¹: (Այստեղից հետևություն, որ հայերենում կիրառվող «մանուկ» եզրի պարսկերեն հոմանիշներ «քուդաք» և «թեֆլ» բառերը տարիքային ավելի մեծ ժամանակաշրջան են ընդգրկում իրենց մեջ՝ սկսելով նորածնից մինչև արբունքի շրջանին հասած երեխաները):

Իրանի Իսլամական Հանրապետության (*այյունիեան ԻԻՀ*) «Քրեական օրենսգրքի» 49-րդ կետի առաջին հոդվածի, ինչպես նաև ԻԻՀ «Հանրային դատարանների դատավարության եղանակների մասին» գործող օրենսգրքի 219-րդ կետի առաջին հոդվածի համաձայն՝ «անչափահաս» է «այն երեխան, որն ըստ կրոնական օրենքների՝ անչափահաս է համարվում»: Եվ քանի որ վերոհիշյալ երկու օրենսգրքերում չի սահմանվել «անչափահասության» որոշակի տարիքը, ուստի անհրաժեշտ է դիմել ԻԻՀ քաղաքացիական օրենսգրքին, որի 1210-րդ կետի առաջին հոդվածի համաձայն՝ «ֆիզիկապես չափահաս են համարվում լուսնային տարվա հաշվարկով տասնհինգը լրացրած տղաներն ու ինը լրացրած աղջիկները»²:

Իրանում, սակայն, ցավոք նույնացվում են քրեական պատասխանատվության ու կրոնական չափահասության տարիքները, հետևաբար հանցագործություն կատարած երեխան (տղաների դեպքում՝ 15, իսկ աղջիկների դեպքում՝ 9) տվյալ տարիքին հասնելուց ընդամենը մեկ օր հետո ստանում է ըստ օրենքի չափահասների համար սահմանված պատիժն ու արժանանում հասարակական միևնույն վերաբերմունքին, ինչպիսին լինում է չափահաս անձանց պարագայում: Հանցագործ երեխաների տարիքի հիմամբ նրանց պատասխա-

նատվությունը դասակարգող և սահմանող օրենքների բացակայությունը ներկայում համարվում է ԻԻՀ-ում գործող քրեական օրենքների խոշորագույն թերություններից մեկը:

Երեխաների քրեական իրավունքի ու պատասխանատվության հարցում առաջնային խնդիր է համարվում հստակեցնելը, թե ո՞վ է մանուկը կամ երեխան, և ո՞ւմ է կարելի երեխա կամ մանուկ կոչել: Այլ կերպ ասած, տարիքային ո՞ր փուլում է սկսվում մանկությունը և ե՞րբ ավարտվում: Այս հարցադրումներին տրված պատասխանները կլուսաբանեն «մանուկ» կամ «երեխա» եզրերի իմաստը, սակայն դա այնքան էլ պարզ և դյուրին գործ չէ, ինչպես թվում է առաջին հայացքից: Տարբեր երկրների իրավական գրականության մեջ մարդուն, սկսած մոր արգանդում ձևավորվելու առաջին իսկ պահերից մինչև չափահաս դառնալը, անվանում են տարբեր անուններով՝ պտուղ, նորածին, մանուկ, կատարյալ անչափահաս, անչափահաս մանուկ, չափահաս մանուկ, անչափահաս երեխա, չափահաս երեխա, պատանի և այլն³: Ու անկախ նրանից, որ այդ փուլերը որոշ առումներով ընդհանուր եզրեր ունեն, այդուհանդերձ նաև բնութագրում են մարդու աճի և տարիքային էվոյուցիայի առանձնահատուկ ու որոշակի մի շրջանը:

Ըստ պարսկերեն բացատրական բառարանի՝ անչափահաս է համարվում այն մանուկը, երեխան կամ մարդը, որը չի հատել չափահասության եզրագիծը: Այլ կերպ ասած, անչափահասությունը ցանկացած մարդու համար կյանքի այն ժամանակաշրջանն է, որն սկիզբ է առնում նրա ծնունդով և հասնում մինչև չափահասության տարիքը:

Չափահաս դառնալը պայմանավորված է երեխայի ֆիզիկական աճի ու նրա արբունքի հետ: «Ըստ էության դա մարդու կյանքի շրջափուլերի (մանկություն, արբունք, երիտասարդություն, ծերություն) երկրորդ էտապն է, որն ի հայտ է գալիս մարմնական ցայտուն փոփոխություններով ու

www.lawinstitute.am

արագ աճով, սեռական օրգանների ֆունկցիոնալ ունակությունների և կարողությունների դրսևորումով և առհասարակ ֆիզիոլոգիական հասունությամբ»⁴: Բժշիկների և կենսաբանների խորին համոզմամբ՝ նշված փոփոխությունների և, առհասարակ, արբունքի տարիքը խիստ անձնական բնույթ է կրում, և այն հնարավոր չէ ընդհանրացնել ու տարածել բոլորի վրա, և յուրաքանչյուր երեխա, հնարավոր է արբունքի հասնի տարբեր տարիքում: Այլ կերպ ասած, հնարավոր չէ ճշգրիտ տարիք նկատի առնել բոլոր անձանց բնական արբունքի համար:

Այդուամենայնիվ իրավական տարբեր համակարգերը քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար հիմք են ընդունում օրենքով սահմանված տարիքը, այսինքն օրենքի տեքստում իբրև նախապայման նկատի ունեն քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքը և դրա հիմամբ՝ նրանց, ովքեր հասնում են բնական տարիքի այդ փուլին, համարվում են հասուն՝ չափահաս ու քրեական անբողջական պատասխանատվության ենթակա:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում ըստ քաղաքացիական օրենսգրքի 1210-րդ օրենքի առաջին հոդվածի՝ տղաների արբունքի տարիքը տասնհինգ տարեկանն է, իսկ աղջիկներինը՝ ինը, համաձայն որի՝ չափահաս անձը, անկախ նրա մտավոր արբունքից ու գիտակցական կարողություններից՝⁵ «կղատվի չափահաս անձանց օրենքով ու կկրի կատարած հանցանքին համապատասխան պատիժ»⁶:

Յավոք, մեր քննարկումից պարզվում է, որ Իրանի իրավական համակարգում քրեական հասունության կամ աճի և քաղաքացիական հասունության միջև տարբերություն է նկատի առնվել, և առկա է տարբեր մոտեցում. դեռ ավելին, օրենքը հիմնված է այն սկզբունքի վրա, որ քրեական հասունությունը անհրաժեշտ ու հարկավոր չէ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար, հետևաբար երեխան պատժի է ենթակա, եթե նույնիսկ ապացուցված չէ նրա քրեական հասունությունը: Ինչ վերաբերում է քաղաքացիական հասունության խնդրին, զարմանալի է, որ չափահաս անձի կողմից իրականացված գործառնությունները, եթե հստակ ու ապացուցված չէ նրա քաղաքացիական հասունությունը, վավերական չեն համարվում և կատարման ենթակա չեն:

Իսլամական իրավական համակարգում արբունքի և չափահասության տարիքի նկատառման կապակցությամբ ներկայացված են մի շարք հիմ-

նավորումներ ու պատճառներ, որոնց գլխավոր դրույթներին հակիրճ կերպով կանոնադաշտնանք ստորև:

«Չափահասություն» եզրը Ղուրանում բացատրվում է որպես մանկության ավարտ, սեռական օրգանների հասունացում, սեռական հարաբերությունների և սերնդագործության կարողություն: Այդուհանդերձ Ղուրանը չի շեշտում տվյալ փուլին անցնելու որոշակի տարիք, այլ ընդամենը ներկայացնում է մարմնական ու մտավոր մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք ի հայտ են գալիս տվյալ ժամանակահատվածում: Օրինակ, Ղուրանի «Նեսա» սուրայի վեցերորդ այաթում կարդում ենք. «Փորձե՛ք որբերին ու եթե գտնեք, որ նրանք սեռական առումով հասունացել են, ապա նրանց հանձնե՛ք նրանց գույքը, քանի որ նրանք արդեն հասուն են ու չափահաս»⁷: Վերոհիշյալից կարելի է ենթադրել, որ «չափահասություն» եզրը իսլամական սուրբգրային աղբյուրներում իմաստավորվում է որպես «սեռական հասունություն», որն անշուշտ համարվում է մի շարք արտաքին գործոններով:

Իսլամական մանրապատումներում⁸ և՛ առանձին դրվագներով, և՛ պարզապես ակնարկների տեսքով շոշափվել է արբունքի, ֆիզիկական հասունության և չափահասության թեման: Այստեղ, ինչպես և Ղուրանում, չափահասության եզրագիծը սահմանվում է ոչ թե որոշակի տարիքով, այլ ուղղակի ֆիզիկական և հատկապես սեռական օրգանների կատարելագործմամբ ու սերնդագործության կարողունակությամբ:

Իհ-Հ իրավական համակարգում, ինչպես և աշխարհի բազմաթիվ այլ երկրների իրավական համակարգերում, ստուգապես չի մեկնաբանվել «մանուկ» կամ «երեխա» եզրը, այլ ուղղակի սահմանվել է որոշակի մի տարիք, որը լրացնելուց հետո հանցանք իրականացրած անչափահասը պարտավորվում է պատասխան տալ օրենքի դիմաց և կրել համապատասխան պատիժ:

Այստեղ անդրադառնալու ենք «մանուկ» կամ «երեխա» եզրերի իրավական ոլորտի իմաստին ու առնչություններին, որ անհրաժեշտաբար չեն նույնացվում քրեական իրավունքի ոլորտում դրանց նշանակության հետ:

1989 թվականին ՄԱԿ-ի «Մանկանց իրավունքների» գրասենյակի գլխավոր ատյանը հռչակել ու ստորագրել է «Մանկանց իրավունքների կոնվենցիա»-ն, որը միջազգային մասշտաբով ներկայացվել է աշխարհի բոլոր երկրներին: Փաստա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թուղթն ընդունել և ստորագրել են նաև ԻԻՀ իրավական ներկայացուցիչները: Կոնվենցիայի առաջին կետը նշում է. «Միանշանակ անչափահաս են համարվում բոլոր այն երեխաները, ովքեր դեռ չեն լրացրել տասնութ տարին՝ բացառությամբ այն երեխաների, որոնք ըստ օրենքի՝ նշված տարիքից առաջ արդեն չափահաս են համարվել»: Վերոհիշյալից կարելի է եզրակացնել, որ առաջին. սույն օրենքը պայմանավորվում է նաև այն հանգամանքով, որ վավերացված տարիքը չհակասի օրենքը ստորագրող երկրների ներքին օրենսդրության մեջ սահմանված տարիքային չափանիշներին, որի դեպքում հիմք կընդունվի տվյալ երկրի օրենքը: Երկրորդ. տասնութ տարին պետք է հաշվել երեխայի հենց ծննդյան օրից մինչև այն լրանալու օրը, այլ կերպ ասած, այն չի պարունակում մոր արգանդում գտնվելու կամ պտղության ամիսները: Այս վերջին խնդիրը բազմաթիվ վեճերի առիթ է հանդիսացել:

Այսպես օրինակ, չնայած Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն ստորագրել է նշված կոնվենցիան, սակայն ցարդ չի վավերացրել ներքին օրենսդրությամբ, և դա հիմնավորվում է նրանով, որ «եթե պտուղը՝ իբրև մանուկ, առնված է կոնվենցիայի պաշտպանության տակ, ապա դրա բնութագիրը ևս պետք է ներառվեր կոնվենցիայի մեջ»:

Գտնում են, որ Իրանի իրավական համակարգում չի կարելի պտղին համարել մանուկ կամ երեխա, քանի որ դրանք և՛ իրավական նախընթացով ու ավանդույթներով, և՛ օրենքով տարբերվում են միմյանցից, ու նաև օրենսդիրը գործնականում զանազան օրենքների մեջ տարբեր վճիռներ է նախատեսել մանկան ու պտղի մասին, և առհասարակ պտղի կյանքն ու մարդկային կյանքը էապես առանձնանում են միմյանցից:

Կոնվենցիայի շուրջ առկա տարակարծություններով հանդերձ՝ և այն, որ ի վերջո պտուղը մանուկ չի համարվել, այդուհանդերձ չի նշանակում, որ պտուղը զերծ է մնացել ամեն կարգի իրավական պաշտպանությունից: Բազմաթիվ երկրների թվում Իրանում ևս իրավական ու քրեական օրենքների ճանապարհով պաշտպանված է պտուղը: Նշենք, օրինակ, ԻԻՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 957-րդ կետը. «Պտուղը ներառվում է քաղաքացիական օրենսգրքում, պայմանով, որ այն «ողջ» լույս աշխարհ գա»:

Համաշխարհային մասշտաբում առկա հակասությունները «անչափահաս» եզրի որոշակի և կատեգորիկ լուսաբանման խնդրում տարածվում

են նաև զանազան երկրների իրավական դաշտում՝ դառնալով իրավա-քրեական ակնառու բարդությունների ու թերութունների սկիզբ: Ինչպես բազմաթիվ երկրներում, Իրանում նույնպես բացակայում են համատարած ու միմյանց լրացնող ընթացակարգերն ու քրեական օրենքները: Ավելին, նրանցից յուրաքանչյուրը ըստ էության այլ կերպ է մեկնաբանում «անչափահասություն»-ը, սահմանում նոր ու յուրօրինակ սահմանումներ ու տարիքային չափանիշներ: ԻԻՀ օրենքների մեջ որոշակիորեն առանձնանում է ԻԻՀ քաղաքացիական օրենսգրքը՝ 1361 թվականին վավերացված բարեփոխումներով, որի 1210-րդ կետի առաջին հոդվածում նշվում է. «Ֆիզիկապես չափահաս են համարվում լուսնային տարվա հաշվարկով տասնհինգ տարին լրացրած տղաներն ու ինը տարին լրացրած աղջիկները»: Այսպիսով, ըստ օրենքի սահմանման՝ հիշյալ տարիքներում՝ «մանկության» ավարտից անմիջապես հետո, վերջիններս թույլատրվում է պաշտոնապես՝ իսլամական շարիաթի օրենքների համաձայն, ամուսնանալ: Ըստ վերոհիշյալի՝ աղջիկներն ու տղաները վեց տարվա տարածությամբ են շրջանցում «մանկության» փուլը, չնայած անհրաժեշտ են նկատում ընդգծել, որ նույն օրենքի երկրորդ հոդվածի համաձայն՝ «երեխաների ֆիզիկական չափահասությունից (արբունքից) մինչև տասնութ տարեկան դառնալն ընկած ժամանակահատվածում նրանց տնտեսական հասունությունը անհրաժեշտ է ապացուցել դատարանում»:

Հետևաբար գտնում են և այն տեսակետն ունեն, որ 1210-րդ կետի 2-րդ հոդվածը միանշանակ մատնացույց է անում ու պատգամում է այն իրավական դրույթը, որ ֆինանսանյութական բնագավառում մանկության շրջանի գործողությունների հետևանքները շարունակվում են մինչև տասնութ տարեկանի ավարտը, և որ ֆիզիկական արբունքը կամ հասունությունը և տնտեսական հասունությունը կամ աճը երկու տարբեր վճիռներ են պարունակում, այնինչ՝ քաղաքացիական հասունության համար պարտադիր կերպով անձը պետք է անցկացնի ֆիզիկական արբունքի շրջանը, այսինքն՝ անձի իրավական հասունությունը պայմանավորված է նրա չափահասությամբ:

ԻԻՀ քաղաքացիական օրենքում մի այլ հակասող վճիռ ևս առկա է անձի՝ երեխայության շրջանից դուրս գալու հետևանքների մասին. քաղաքացիական օրենսգրքի 1042-րդ կետի համաձայն՝ «ամուսնությունն արգելվում է ֆիզիկական չափահասությունից առաջ»: Այստեղից հետևություն, որ

www.lawinstitute.am

ամուսնության և նոր ընտանիք ձևավորելու տարիքը համարվում է մանկության կամ երեխայության շրջանի ավարտը, որը կարող է տարբեր մարդկանց մոտ տարբեր տարիքում լինել: Ֆիզիկական հասունության հիմնական չափորոշիչը ընտանիք ձևավորելու և սերնդագործելու կարողությունն է, որը մի որակական էվոյուցիայի ու առարկայական փոփոխության արդյունք է: Աղջիկների համար ինը և տղաների համար տասնհինգ տարիքների նշանակումը՝ իբրև քրեական պատասխանատվության չափորոշիչ, կիրառվել է 1361 թվականի՝ խնդրո առարկա օրենքների մեջ իսլամական կրոնական օրենքները մտցնելու և այդ շրջագծում փոփոխություններ կատարելու նպատակով: Սույն օրենքը առաջնորդվում է Իսլամական Շիա դավանանքի հայտնի կրոնապետների տեսակետներով, որոնք, սակայն, շատ դեպքերում չեն համապատասխանում հասարակության ներկա իրողություններին ու պայմաններին:

Իրանի Կրթության նախարարության և առնչակից այլ հաստատությունների միջոցով մայրաքաղաք Թեհրանի դպրոցներում կատարված բժշկագիտական ու հասարակական հետազոտությունների հիմամբ աղջիկների ֆիզիկական արբունքի տարիքը շատ է տարբերվում օրենսդիրի միջոցով ճշտված տարիքից: Այս հետազոտությունների համաձայն՝ աղջիկ երեխաների արբունքի տարիքի միջինը Թեհրան քաղաքում տասներեքն է, որը չորս տարի տարբերվում է օրենքի ճշտած արբունքի տարիքից:

Ներքևում բերված աղյուսակը մի նմուշ է տարբեր տարիքներում արբունքի գոյացման և ցրվածության մասին¹⁰:

Բուժքույրական ուսումնարանի աղջիկների արբունքի տարիքի աղյուսակ <i>ընդհանուր թիվը՝ 400 հոգի</i>	
տարիքային խումբ	արբունքի հաճախականություն
9-10 տարեկան	4 հոգի
10-11 տարեկան	3 հոգի
11-12 տարեկան	13 հոգի
12-13 տարեկան	49 հոգի
13-14 տարեկան	79 հոգի
14-15 տարեկան	102 հոգի
15-16 տարեկան	75 հոգի
16-17 տարեկան	38 հոգի
17-18 տարեկան	11 հոգի
18 տարեկան	27 հոգի

Ինչպես նկատվում է սույն աղյուսակում, արբունքի առավելագույն հաճախականությունը 14-15 տարեկանում է, իսկ նվազագույնը՝ 10-11 տարեկանում: Աղյուսակի տարիքային վերջին հինգ խմբերի մեջ, այսինքն՝ 14-18 տարեկանում, հաճախականության հանրագումարը կազմում է 253 հոգի 400 հոգուց, որը մատնացույց է անում վիճակագրական նմուշի բարձր մեծամասնությունը՝ ավելի քան 63%-ը: Հետևաբար, առաջնորդվելով սույն հետազոտության արդյունքներով, կարելի ասել, որ Թեհրան քաղաքում աղջիկների արբունքի ամենաիրական ու հաճախակի հանդիպող տարիքը 14-15 տարեկանի շրջանն է: Այս նույն աղյուսակի տարիքային առաջին երեք խմբավորումների՝ 9-12 տարեկան աղջիկների մոտ արբունքը կազմում է վիճակագրական նմուշի ընդամենը 5%-ը:

Այստեղից եզրակացություն. ԻԻՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1210-րդ կետի թելադրանքը՝ ինը տարեկանը համարել աղջիկների տեսական հասունության ու չափահասության տարիք, ծայրահեղական է ու հեռու գիտական հիմունքներից և հասարակական իրողություններից: Նկատի առնելով, որ քրեական պատասխանատվության տարիքը ևս ճշտվում է այս օրինական թելադրանքից, սակայն ոչ առարկայական ու իրական հիմունքներով, հետևաբար Իրանի Իսլամական Հանրապետության իրավական համակարգի կարևորագույն անհրաժեշտություններից է շուտափույթ ձեռնարկել սրբագրելը և բարեփոխել քաղաքացիական օրենսգրքի 1210-րդ կետի չափահասության տարիքի մասին հոդվածը՝ այն համապատասխանեցնելով առարկայական պայմաններին ու գիտական հիմունքներին:

Ինչպես նկատվեց, հույժ կարևոր է անչափահասների տարիքային սահմանների լուսաբանումը, դրանց պարզաբանումն ու որոշակի բաժանումներով դասակարգելը, քանի որ առաջիններիս շահերն ու իրավունքները պաշտպանելուց առաջ նախ և առաջ անհրաժեշտ է որոշակի պատկերացում կազմել նրանց տարիքային սահմանումների մասին, ինչը մեծապես կնպաստի նաև ձեռնարկվելիք հետագա քայլերին ու որոշումներին: Անչափահասների տարիքային ստորաբաժանումներն իրականացնելուց հետո միայն հնարավոր կդառնա անդրադառնալ նաև նրանց քաղաքացիական ու քրեական պատասխանատվության տարիքին, նրանց կողմից իրականացված հանցանքների աստիճաններին ու կայացված վճիռների ու սահմանված պատիժների ծանրությանը: «Քրեական պա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տասխանատվության հասակը այն տարիքն է, երբ անհատն արդեն ի վիճակի է կատարյալ չափահասի պես իր կատարած հանցանքի դիմաց կրել համապատասխան պատիժ»¹¹ : Եվ քանի որ քրեական օրենքները մշակվել են քրեական պատասխանատվության սահմաններում, ուստի անհատ-քաղաքացին ի վիճակի կլինի փոխհատուցել կատարած խախտման կամ հանցանքի համար, երբ ի վիճակի կլինի նախ ճանաչել այն: Կնշանակի, թե առանց որոշակի պատկերացում կազմելու «անչափահասության» տարբեր փուլերի ու տարիքային մանրութների մասին, ոչ միայն դժվար, այլև անհնար կլինի պարզել նաև քաղաքացիական և, որ ավելի էական է, քրեական պատասխանատվության որոշակի տարիքի սահմանները:

Հեղինակիս կարծիքով և իբրև գործնական առաջարկ՝ գտնում ենք, որ ԻԻՀ-ում օրենսդիր իշխանությանը անհրաժեշտ է չափահասության և քրեական հասունության նյութերի կապակցությամբ առկա քննադատությունները նվազեցնելու և այդ առումով իրավական կացությունը կարգավորելու նպատակով բարեփոխման ենթարկի տվյալ օրենքները: Այս իմաստով բարեբեր ազդեցություն է ունենալու քրեական օրենսդրության մեջ քրեական

հասունության հասկացությունը մտցնելը՝ նախաձեռնելով քրեական աստիճանական պատասխանատվության ձևը, որն Իրանում նախընթաց է ունեցել Իրանի Իսլամական Հեղափոխությունից (1979 թ.) առաջ նույնպես: Այսինքն՝ քրեական չափահասության տարիքը նույնացնելով իսլամական չափահասության տարիքի հետ, աղջիկների և տղաների պարագայում համապատասխանաբար 9 և 15 լուսնային տարին նկատի առնելով՝ դրանով հստակեցնի, որ այդ տարիքից ցածր երեխաները զերծ են քրեական, ոչ թե դաստիարակչական որևէ պատասխանատվությունից, հետապնդումից ու հաշվետվությունից: Արբունքին հաջորդող տարիքում ևս պետք է ճշտել ու նկատի առնել մանկության և պատանեկության տարիքների և հասարակության ժամանակակից պահանջները, ձևակերպել քրեական աստիճանական պատասխանատվությունը՝ հստակ դարձնելով, որ հիշյալ անհատներին հնարավոր է քրեական հետապնդման ենթարկել ու տարիքային առանձին խմբավորումներին համապատասխան պատժիչ, կարգապահական ու դաստիարակչական գործողություններ ձեռնարկել:

¹ Դեհիտոդա Ալի Աքբար. Պարսկերենի արմատական բառարան, հատոր 33, «Միրուս» հրատարակչություն, Թեհրան, 1335, էջ 275:

² Քանի որ լուսնային յուրաքանչյուր տարի ունի 254 օր, ուստի իսլամական արեգակնային, ինչպես նաև քրիստոնեական տարեթվերի համաձայն՝ անչափահաս են համարվում տասնչորս ու կես տարին լրացրած տղաներն ու ութ ու կես տարին լրացրած աղջիկները:

³ Քաշեֆի Էսմայիլ. «Մաշհադ քաղաքի անօթևան երեխաների իրավական ու քրեաբանական իրավիճակի ուսումնասիրությունը», Մազհստրոսական դիպլոմային աշխատանք, Թեհրանի պետական համալսարանի իրավաբանության ու քաղաքական գիտությունների Ֆակուլտետ, քրեաբանության ամբիոն, Թեհրան, 1379, էջ 35-36:

⁴ Էբադի Շիրին. «Մանկանց իրավունքները», հատոր 1-ին, «Ակնարկ Իրանի երեխաների իրավունքներին», 4-րդ տպագրություն, «Քանուն» հրատարակչություն, Թեհրան, 1375, էջ 148:

⁵ Նաև «Capacity to exercise, այսինքն՝ օրենքի գործադրման կարողականություն, որի դիմաց կա նաև capacity to acquire հասկացությունը, որը նշանակում է ձեռք բերված օրենքը:

⁶ Վալիդի Մոհամմադ Մալեհ. «Ընդհանուր քրեական օրենսգիրք, քրեական պատասխանատվություն (հանցագործություն, համագործակցություն, հանցակցություն)», հատոր 3-րդ, 1-ին տպագրություն, «Նաշր դադ» հրատարակչություն, Թեհրան, 1373, էջ 164:

⁷ «Մուրբ Դուրան». հայերեն ամբողջական թարգմանությունը և ծանոթագրությունը, թարգմանությունը պարսկերենից՝ Էդիկ Հախվերդյանի, Հայաստանի Հանրապետությունում Իրանի Իսլամական Հանրապետության դեսպանության նախաձեռնությամբ, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 2006-2007թթ..

⁸ Մանրապատումները Մոհամմադ մարգարեի և նրան հաջորդող տասներկու շիա իմամների վարքն ու նրանց խոսքերի ընդհանուր համակարգն է, որը համարվում է Իսլամական օրենքների մեկնաբանման կարևորագույն աղբյուրներից մեկը:

⁹ Ֆոն Գելան, Գերհարդ, «Միջազգային իրավունք, նյութեր միջազգային ընդհանուր իրավունքի մասին», հատոր 2-րդ, թարգմանությունը Մոհամմադ Հոսեյն Հաֆեզյանի, «Միզան» հրատարակչություն, Թեհրան, 1379, էջ 653:

¹⁰ Շամյաբի Հուշանգ. «751 երեխաների ու պատանիների հանցագործությունը», 3-րդ տպագրություն, «Վիսթար»

հրատարակչություն, Թեհրան, 1372, էջ 68:

¹¹ Աշուրի Մոհամմադ. «Հանցագործ պատանիների վերաբերյալ մշակված նոր ռազմավարությունները», Թեհրան, 1379, էջ 71:

Գրականության ցանկ

1. Աշուրի Մոհամմադ. «Հանցագործ պատանիների վերաբերյալ մշակված նոր ռազմավարությունները», «Ամիրքաբիր» հրատարակչություն, Թեհրան, 1379:
2. Գեհխոդա Ալի Աբբաս. «Արմատական բառարան», հատոր 33-րդ, «Սիրուս» հրատարակչություն, Թեհրան, 1335:
3. Շամյարի Հուշանգ. «Հանցագործ մանուկներն ու պատանիները», «Վիսթար» հրատարակչություն, Թեհրան, 1372:
4. Ֆոն Գելան Գերհարդ. «Միջազգային իրավունքը, նյութեր միջազգային ընդհանուր իրավունքի մասին» հատոր 2-րդ, քարգմանություն Մոհամմադ Հոսեյն Հաֆեզյանի, «Միզան» հրատարակչություն, Թեհրան, 1379:
5. Էբադի Շիրին. «Մանկանց իրավունքները», հատոր 1-ին, «Ակնարկ Իրանի երեխաների իրավունքներին», 4-րդ տպագրություն, «Քանուն» հրատարակչություն, Թեհրան, 1375:
6. «Մուրբ Դուրան». հայերեն ամբողջական քարգմանությունը և ծանոթագրությունը, քարգմանությունը պարսկերենից՝ Էդիլ Հախվերդյանի, Հայաստանի Հանրապետությունում Իրանի Իսլամական Հանրապետության դեսպանության նախաձեռնություն, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 2006-2007թթ.:
7. Քաշեֆի Էսմայիլ. «Մաշհադ քաղաքի անօրևան երեխաների իրավական ու քրեաբանական իրավիճակի ուսումնասիրությունը», Մագիստրոսական դիպլոմային աշխատանք, Թեհրանի պետական համալսարանի՝ իրավաբանության ու քաղաքական գիտությունների Ֆակուլտետ, Քրեաբանության ամբիոն, Թեհրան, 1379:
8. Վալիդի Մոհամմադ Սալեհ. «Ընդհանուր քրեական օրենսգիրք, քրեական պատասխանատվություն (հանցագործություն, համագործակցություն, հանցակցություն)», հատոր 3-րդ, «Նաշրդադ» հրատարակչություն, 1-ին տպագրություն, Թեհրան, 1373:

РЕЗЮМЕ

Возраст уголовной ответственности в законодательстве Исламской Республики Иран

В уголовном законодательстве Исламской Республики Иран, особенно в соответствии с первым приложением статьи (пункта) 49 “Исламского закона наказания”, в отличии от прошлых законов, возраст уголовной ответственности определяется на основе критериев исламской религии (“Каноническая зрелость”).

На практике органы исполнения наказания Ирана, вместо представления интерпретации “канонической зрелости”, обосновали его в “Гражданском кодексе”, который предполагает сексуальную или физическую зрелость и на основе этого считают, что девочек возраста 9-ти лун и мальчиков возраста 15-ти лун можно наказывать также как и взрослых.

В статье наряду с обсуждением и анализом принципов и стандартов возраста уголовной ответственности в праве Исламской Республики Иран представлены недостатки и проблемы этого направления, а также возможные методы и процедуры их устранения и сглаживания.

SUMMARY

The age of penal responsibility in Islamic Republic of Iran’s law

In the penal codes of Iran, according to annex one of article 49 of Islamic Punishment law, in specific, unlike the past rules, the “Canonical maturity” is determined as the penal maturity grown age. In practice the penal authorities, instead of presenting the interpretation of Canonical maturity entrust the definition expressed in the civil law which is assumed as to be in accordance with the gender maturity, that is 9 years (Lunar) of age for girls and 15 years (Lunar) of age for boys who will be subject to legal punishment. This article seeks to analyze and assess the criterion of the drawbacks of the penal puberty in Iran and introduce proper procedures.

ԿԱՐԻՆԵ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԿԱՅՈՒՆ ՉԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ- ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Մարդկային հասարակությունը ներկայումս զարգանում է տեխնոգեն քաղաքակրթության պայմաններում, որտեղ մարդն ինքն իրեն անգնահատելի մասշտաբներում հակադրել է բնական միջավայրին: XX-XXI դարերի սահմանագծին շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության արդյունքները հասան այնպիսի չափերի, որ մարդն իր գործունեությամբ արդեն դարձավ վտանգավոր ինքն իր համար: Պատմությունից հայտնի է, որ էկոլոգիական աղետները, վերածվելով տարաբնույթ ճգնաժամերի, բազմիցս են նպաստել նույնիսկ քաղաքակրթությունների կործանմանը:

Կայուն զարգացման հայեցակարգը ժամանակակից աշխարհի միջազգային հարաբերությունների նոր պարադիգմ է, թեև այն իր արմատներով հասնում է մինչև XX դարի սկիզբը, երբ մարդը և բնությունը սկսեցին դիտարկվել որպես մեկ միասնական ամբողջություն: XX դարը նշանավորվեց նրանով, որ դարասկզբին հայտնի ռուս ակադեմիկոս Վ.Ի.Վերնադսկու կողմից առաջ քաշվեց ռոսֆերայի /նոոլորտի/ տեսությունը, որը հանդիսանում է կայուն զարգացման հայեցակարգի սկզբնաղբյուրը: Ռուսական գիտական դպրոցների առանձին ներկայացուցիչներ կայուն զարգացման հայեցակարգի սաղմեր են տեսնում անգամ Կ.Է. Ցիոլկովսկու տեսության մեջ: Վերջինս առաջարկում էր գալակտիկայի մյուս մոլորակներն էլ բնակեցնել, քանզի մարդկության զարգացման այդժամանակյա տեսակերը արդեն վտանգում էին Երկիր մոլորակի վրա կյանքի գոյությունը¹: Նման եզրահանգումը անշուշտ ֆանտաստիկայի ոլորտից էր, սակայն այն հիմնավորվում էր մոլորակի բնակչության թվի երկրաչափական աճով և դրանով պայմանավորված՝ նաև շրջակա միջավայրի այլափոխությամբ: Սակայն, ինչպես հիմնավոր կերպով նշվում է գրականության մեջ, XX դարում բռնկված

երկու համաշխարհային պատերազմները կասեցրին գիտության այս ոլորտի զարգացումը՝ առաջին պլան մղելով քայքայիչ պատերազմների անթույլատրելիության և Երկրի վրա խաղաղության ու անվտանգության ապահովման խնդիրը:

XX դարի 70-ական թվականները կարելի է բնութագրել որպես միջազգային էկոլոգիական իրավունքի զարգացման բեկումնային ժամանակաշրջան: Հանրահայտ Հռոմեական ակումբն առաջինն էր, որ անդրադարձավ շրջակա միջավայրի և տնտեսական ու դեմոգրաֆիական հիմնախնդիրների հարաբերակցությանը: 1972թ. նշանավորվեց նաև այն հանգամանքով, որ Հռոմի ակումբի կողմից լույս տեսավ «Աճի սահմանաչափեր» աշխատությունը: Այն մեծ աղմուկ առաջացրեց, քանզի այդ աշխատության մեջ առաջ քաշված գաղափարներում անմիջականորեն նշված էր, որ բնական ռեսուրսները անսպառ չեն, և եթե շարունակվի մարդկության զարգացումը նման տեսակերով, և շրջակա միջավայրի պահպանության ուղղությամբ հրատապ քայլեր չձեռնարկվեն, ապա դրանք կքայքայվեն արդեն մինչև 2000 թվականը, ինչն էլ բնականաբար կհանգեցնի աղետալի հետևանքների²: Նկատի ունենալով, որ Հռոմի ակումբում ներգրավված էին արդյունաբերողներ, դրանք բնականաբար պետք է որ շահագրգռված լինեին իրենց տնտեսական շահով և կուտակված կապիտալի բազմապատկմամբ, սակայն նրանք անձամբ առաջին հերթին ցանկացան մարդկության ուշադրությունը հրավիրել այդ անսահմանափակ աճի բացասական հետևանքների վրա:

Փաստորեն, մարդկությունը գոյատևում է մի մոլորակի վրա, որի բնական ռեսուրսների վերականգնման արագությունը շատ անգամ ավելի դանդաղ է, քան մարդկության կողմից դրա սպառումն է: Ակումբի դիտարկումները պայմանավորված էին

www.lawinstitute.am

Էկոլոգիական և տնտեսական կայունության ներդրման անհրաժեշտությամբ: Ըստ Հռոմի ակումբի՝ պետք է ստեղծվի այնպիսի հավասարակշռված միջավայր, որի պայմաններում մարդն ի վիճակի կլինի և՛ բավարարել իր հիմնական պահանջմունքները, և՛ իրացնել նաև իր ստեղծագործական ներուժը: Էկոլոգիական բարեկեցությունը կախվածության մեջ է գտնվում նաև սոցիալական հավասարակշռվածությունից և կայունությունից: Այդ մոտեցումն, անշուշտ, հատուկ է բացառիկ բարձր մշակույթի և գիտակցության տեր անձանց, որոնց աշխարհայացքը չի սահմանափակվում միայն սեփական կարիքների բավարարմամբ: Այս պրպտումներն էլ հենց սկիզբ դրեցին ժամանակակից քաղաքակրթության ուղու փոփոխությանը: Եվ հենց այդ գաղափարն էլ հետագայում իր զարգացումն ունեցավ կայուն զարգացման հայեցակարգում:

Պետք է կայուն զարգացման համատեքստում դիտարկել նաև 1972թ. «Մարդու շրջակա միջավայրի Ստոկհոլմյան հռչակագիրը», որում թեև անմիջականորեն չէր հիշատակվում «կայուն զարգացում» եզրույթը, սակայն այդ փաստաթղթի նախաբանում ընդգծվում էր այն կապը, որ գոյություն ունի շրջակա միջավայրի պահպանության և սոցիալ-տնտեսական հետամնացության միջև: Հռչակագրի քսանվեց սկզբունքներում ամփոփված են ազատության, հավասարության, խաղաղ գոյատևման, համագործակցության, աղքատության դեմ պայքարի, զարգացող պետություններին աջակցության և մյուս գաղափարները: Չարգացող պետություններում շրջակա միջավայրի հետ կապված խնդիրների մեծամասնությունը պայմանավորված է չափից ավելի ցածր զարգացման մակարդակով: Միլիոնավոր մարդիկ դեռևս ապրում են այնպիսի պայմաններում, որոնք չեն ապահովում մարդու արժանի գոյությունը. նրանք ունեն սննդի և հագուստի, բնակարանի և կրթության, բժշկության և սանիտար-հիգիենիկ սպասարկման կարիք: Այդ իսկ պատճառով զարգացող պետությունները պետք է իրենց ջանքերը ուղղորդեն այդ միլիոնավորների զարգացմանը՝ ելնելով իրենց առաջնահերթ խնդիրներից և շրջակա միջավայրի որակի պահպանության ու բարելավման անհրաժեշտությունից³: Կայուն զարգացման հայեցակարգի ձևավորման էությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ Ստոկհոլմյան հռչակ-

ագրի հատկապես 13-րդ և 14-րդ սկզբունքներին: Մասնավորապես, առավել ռացիոնալ ռեսուրսների կառավարում ապահովելու նպատակով և դրանով իսկ շրջակա միջավայրը բարելավելու ուղղությամբ պետությունները պետք է մշակեն միասնական և համակարգված մոտեցում իրենց զարգացման պլանավորման գործում ապահովելու համար, որպեսզի այդ զարգացումը համապատասխանի շրջակա միջավայրի պահպանության և բարելավման պահանջներին՝ ի շահ այդ պետությունների բնակչության (սկզբունք 13): Ռացիոնալ պլանավորումը հանդիսանում է զարգացման պահանջմունքների և շրջակա միջավայրի պահպանության ու բարելավման պահանջների միջև ցանկացած անհամապատասխանության կարգավորման կարևոր միջոցը (սկզբունք 14)⁴:

Նշված միջազգային փաստաթղթի առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ չնայած ոչ մի պետություն ուղղակի պարտավորված չէ կատարելու հռչակագրային բնույթ կրող այդ փաստաթղթում ամրագրված պահանջները /soft law/, սակայն պրակտիկորեն բոլոր պետությունները, անկախ իրենց գաղափարական, տնտեսական կամ կրոնական առանձնահատկություններից, անհրաժեշտ համարեցին ապագայի շուրջ իրենց պլանները կառուցել և իրենց քաղաքականությունը ուղղորդել՝ հաշվի առնելով հռչակագրում ամրագրված հիմնադրույթները:

Չարգացման գաղափարի արմատավորման և այդ գաղափարը արդեն որպես հայեցակարգ ձևավորվելու հաջորդ փուլը XX դարի 80-ական թվականներն են, երբ արդեն աքսիոմատիկ դարձավ այն կապը, որ գոյություն ունի շրջակա միջավայրի պահպանության ու պաշտպանության և զարգացման միջև: 1983թ. ՄԱԿ-ի նախաձեռնությամբ ստեղծվեց Շրջակա միջավայրի և զարգացման միջազգային հանձնաժողովը, որը ղեկավարում էր Նորվեգիայի վարչապետ, բնապահպանության նախկին նախարար Գրո Հարլեմ Բրունթլանդը⁵: Հանձնաժողովում էին այդ ժամանակների կարկառուն գիտական և քաղաքական գործիչներ, որոնց՝ 1983-1987թթ. ընկած ժամանակահատվածի աշխատանքներն ամփոփվեցին «Մեր ընդհանուր ապագան» վերտառությամբ զեկույցում: Դրանում ամրագրված է շրջակա միջավայրի ոլորտում երկարաժամկետ ռազմավարություն, որը հնարավորություն կտա ապահովել կայուն զարգացումը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մինչև 2000 թվականը և դրանից հետո: Ձեկույցը հրապարակվեց 1987թ., և դրանում առաջին անգամ տրվեց «կայուն զարգացում» եզրույթի սահմանումը. *զարգացում, որը բավարարում է ներկա սերնդի պահանջներն առանց վտանգելու ապագա սերունդների կարողությունը՝ բավարարելու սեփական պահանջները*⁶: Այլ կերպ ասած, կայուն զարգացման հիմնական գործոնը, ներկա և ապագա սերունդների կյանքի համար, բարեկեցիկ շրջակա միջավայրն է⁷:

Տնտեսական զարգացումը, սոցիալական զարգացումը և շրջակա միջավայրի պահպանությունը հանդիսանում են կայուն զարգացման փոխկապակցված և փոխլրացնող բաղադրիչները: Կայուն տնտեսական աճը բոլոր պետությունների տնտեսական և սոցիալական զարգացման անհրաժեշտ նախապայմանն է: Նման աճի պայմաններում միայն պետություններն են ի վիճակի բարձրացնել իրենց ժողովուրդների կենսամակարդակը՝ արմատախիլ անելով աղքատությունը, սովը, հիվանդություններն ու անգրագիտությունը: Տնտեսական աճը կարող է աջակցել զարգացմանը միայն այն դեպքում, երբ հաշվի են առնվում հավասարության, սոցիալական արդարության ու էկոլոգիական նկատառումները: Չարգացումը պետք է փոխկապակցվի այնպիսի միջոցառումների հետ, որոնք հնարավորություն են տալիս բարելավել մարդու կյանքի պայմանները և որակը: Չարգացման հիմքում ընկած են առկա բնական ռեսուրսների և էկոլոգիական ներուժի նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքը և անխնայ քայքայված շրջակա միջավայրի վերականգնման ձգտումը: Չարգացումը, անշուշտ, ազդեցություն ունի Երկրի էկոլոգիայի վրա:

Կարող ենք առանձնացնել այդ ազդեցության առնվազն երկու դրսևորում. նախ զարգացումն անհնար է առանց բնական ռեսուրսների օգտագործման, և երկրորդ՝ անխուսափելի են արտադրական և այլ գործընթացների ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա: Չարգացման օպտիմալ արդյունքներին հասնել շրջակա միջավայրին մինիմալ վնաս հասցնելով. ահա սա է կայուն զարգացման հայեցակարգի հիմնական խնդիրը:

Էկոլոգիական ոլորտում զարգացումը կարող է ճանաչվել կայուն հետևյալ երեք պայմանների պահպանման դեպքում. 1. վերականգնվող բնական ռեսուրսների օգտագործումը այն ծավալներում,

որոնք չեն գերազանցում դրանց վերարտադրության տեմպերը, 2. քափոնները և արտանետումները իրականացվում են այնպիսի ծավալներով, որոնք չեն գերազանցում դրանք կլանելու էկոհամակարգի կարողությունը, 3. չվերականգնվող ռեսուրսները օգտագործվում են «գրեթե կայուն» կերպով՝ փոխարինելով դրանք վերականգնվողներով և նոր տեխնոլոգիաների ու նոր հատի ներդրմամբ⁸:

Այսպիսով, 80-ական թվականների ընթացքում քայլ առ քայլ ձևավորվեց ժողովրդավարության վրա հիմնված գլոբալ պլանավորման և կառավարման նոր հայեցակարգ, որն ուղղորդված է դեպի մարդկության հումանիստական նպատակները:

1992թ. Ռիո դե Ժանեյրոյում պետությունները պատմական քայլ կատարեցին երկրագնդի ապագայի ապահովման ճանապարհին՝ ընդունելով «Շրջակա միջավայրի պահպանության և զարգացման հռչակագիրը»⁹ և «XXI դարի օրակարգը»¹⁰: Վերջինս իրենից ներկայացնում է կայուն զարգացման ուղղությամբ գլոբալ գործողությունների համապարփակ ծրագիր: Դրանում կառավարությունները նախանշեցին այնպիսի միջոցառումներ, որոնք հնարավորություն կտեղծեն տնտեսական զարգացման ժամանակակից մոդելը վերադարձնել դեպի շրջակա միջավայրի պահպանությունը և բնական ռեսուրսների վերականգնումը, քանզի հենց վերջիններով է պայմանավորված տնտեսական աճը և զարգացումը: Այդ ուղղությունները ներառում են մթնոլորտի պահպանությունը, կենսաբազմազանության վերականգնումը, ընդերքի քայքայումը և անապատացումը:

Ռիոյի հռչակագրում կրկնվում են Ստոկհոլմյան հռչակագրի առանձին դրույթներ, սակայն դրանք նաև միմյանցից տարբերվում են հիմնական փիլիսոփայությամբ և գաղափարախոսությամբ: Խոսքը Բրունթլանդի զեկույցում ամրագրված կայուն զարգացման հայեցակարգի մասին է, որը միավորել է շրջակա միջավայրի պահպանությունը և զարգացումը: Այստեղ անհրաժեշտ է վկայակոչել Ռիոյի հռչակագրի 4-րդ հոդվածը, համաձայն որի՝ «կայուն զարգացման հասնելու համար շրջակա միջավայրի պահպանությունը պետք է կազմի այդ գործընթացի անբաժան մասը և չի կարող դիտարկվել դրանից բաժան»: Ռիոյի 2-րդ սկզբունքը, որը վերաբերում է շրջակա միջավայրի վրա անդրասահմանային ազդեցությանը, վե-

www.lawinstitute.am

րահաստատում է Ստոկհոլմյան 21-րդ սկզբունքը՝ ավելացնելով միայն «զարգացում» եզրույթը: Այլ հիմնարար դրույթներ է պարունակում 10-րդ սկզբունքը՝ սահմանելով շրջակա միջավայրին վերաբերող և պետական մարմինների տրամադրության տակ եղած տեղեկատվության մատչելիությունը և, որ ամենակարևորն է, որոշումներ կայացնելու գործընթացին մասնակցելու հնարավորությունը, 13-րդ սկզբունքը, որը վերաբերում է էկոլոգիական վնաս հասցնելու դեպքում պատասխանատվությանը և փոխհատուցմանը, և վերջապես 18-րդ և 19-րդ սկզբունքները, որոնք սահմանում են պետությունների պարտավորությունը՝ անհապաղ տեղեկացնելու այլ պետությանը բնական աղետների և արտակարգ իրավիճակների, ինչպես նաև այնպիսի գործունեության մասին, որը շրջակա միջավայրի վրա կարող է ունենալ բացասական ներազդեցություն: Հռչակագիրը ամրագրել է նաև որոշ նոր սկզբունքներ, մասնավորապես՝ կանխազգուշության սկզբունքը /Precautionary principle/ (15-րդ սկզբունք) և «վճարում է աղտոտողը» սկզբունքը /polluter pays principle/ (16-րդ սկզբունք): 17-րդ սկզբունքում սահմանված շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության գնահատման ինստիտուտը, որը իր մանրամասն կարգավորումն էր ստացել նաև Ռիոյի համաժողովից մեկ տարի առաջ՝ 1991թ., ընդունված «Անդրսահմանային ենթատեքստում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին» կոնվենցիայում¹¹:

Ռիոյի հռչակագրի մյուս սկզբունքները ավելի շատ քաղաքական բնույթի դեկլարատիվ հիմնադրույթներ են: Դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջին խմբի սկզբունքները վերաբերում են զարգացմանը և պետություններում աղքատության հաղթահարմանը, երկրորդ խումբը վերաբերում է համաշխարհային տնտեսական կարգերին և առևտրային հարաբերություններին և, վերջապես, երրորդ խումբը՝ հասարակության մասնակցությանը: Վերջինիս մասով կարող ենք հիշատակել նաև 20-22-րդ սկզբունքները, որոնք վերաբերում են կանանց, երիտասարդության և բնիկ ազգաբնակչության մասնակցությանը բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման, զարգացման և համագործակցության գործում¹²:

Կայուն զարգացման հայեցակարգի կետրոնում մարդն է. նա համախմբում է շրջակա միջավայրի պահպանության, բարեխիղճ օգտագործ-

ման համատեքստում ներկա և ապագա սերունդների պահանջմունքները, կոչ է անում բոլոր պետություններին համագործակցել կայուն զարգացման ապահովման ուղղությամբ: Այս իմաստով պետք է հղում կատարել Հռչակագրի 24-րդ սկզբունքին, համաձայն որի՝ խաղաղությունը, զարգացումը և շրջակա միջավայրի պահպանությունը փոխկապակցված են անբաժան¹³:

Ռիոյի համաժողովում ընդունված մյուս կարևորագույն փաստաթուղթը, ինչպես արդեն նշվեց, «XXI դարի օրակարգն» է, որն էլ հենց կայուն զարգացման հասնելու անհրաժեշտ միջոցառումների ծրագիրն է՝ բաղկացած է 4 բաժիններից. 1. սոցիալ-տնտեսական ասպեկտներ (այդ թվում միջազգային համագործակցություն, աղքատության դեմ պայքար, մարդու առողջության պահպանում և ամրապնդում և այլն), 2. զարգացման նպատակով ռեսուրսների պահպանություն և ռացիոնալ օգտագործում (այդ թվում մթնոլորտային օդի, անտառների, ջրային ռեսուրսների պահպանություն և այլն), 3. բնակչության հիմնական խմբերի դերի ամրապնդում (այդ թվում կանայք, երիտասարդություն, բնիկ ժողովուրդներ, աշխատավորներ և արհմիություններ, հասարակական սեկտոր և այլն), 4. իրականացման միջոցներ (ֆինանսական ռեսուրսներ և մեխանիզմներ, էկոլոգիապես մաքուր տեխնոլոգիաների ներդրում, գիտությունը հանուն կայուն զարգացման, աջակցություն լուսաբանմանը, բնակչության տեղեկացվածությանն ու կադրերի պատրաստմանը և այլն)¹⁴:

XXI դարի օրակարգը կոչ է անում պետություններին ընդունել կայուն զարգացման ազգային ռազմավարություններ, որոնք պետք է մշակվելին հասարակության լայն շերտերի, այդ թվում նաև հասարակական կազմակերպությունների ակտիվ մասնակցությամբ: Երկրների կառավարությունների վրա դրվեց զարգացման այդ նոր ուղղությամբ շարժվելու պարտականությունը, սակայն նրանք պարտավոր են նաև սերտորեն համագործակցել նաև միջազգային կազմակերպությունների հետ: Գլոբալ մասշտաբներում համագործակցության գաղափարը կարմիր թելի մման անցնում է ամբողջ օրակարգի տեքստում:

Ռիոյից տասը տարի անց Յոհանեսբուրգում տեղի ունեցած գլոբալ բարձր մակարդակի հերթական հանդիպման ընթացքում կրկին ընդգծվեց մինչ այդ ընդունված բոլոր բնապահպանական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

փաստաթղթերում ամրագրված նպատակների ու ռազմավարությունների արդիականությունը: 2002թ. Կայուն զարգացման Յոթանասուրճի հռչակագրում հատուկ ուշադրության կենտրոնում են աղքատության հաղթահարումը, արտադրության և սպառման մոդելների փոփոխությունը, շրջակա միջավայրի պահպանությունը և բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը՝ որպես կայուն զարգացման ապահովման գլխավոր նպատակ և մարտահրավեր: Այդ ժամանակահատվածում, փաստորեն, դեռևս չէր վերացել զարգացած և զարգացող պետությունների միջև առկա տնտեսական և սոցիալական վիթխարի տարբերությունները: Մարդկությունը թևակոխեց նոր հազարամյակ, բայց նրանց գոյատևման այդ նվազագույն պայմանները դեռևս պահպանված չեն: Այդ իսկ պատճառով աշխարհի առավել խոցելի հատվածների՝ Աֆրիկայի, Լատինական Ամերիկայի և մի շարք այլ տարածաշրջանների կայուն զարգացման ապահովումը օրհասական խնդիր է:

Յոթանասուրճյան հանդիպումների ժամանակ քննարկեցին նաև մի շարք այլ կարևոր էկոլոգիական խնդիրներ՝ կապված խմելու ջրով չապահովված մարդկանց թվաքանակի նվազեցման, Համաշխարհային օվկիանոսի ձկնային պաշարների վերականգնման, գործարար շրջանակներում կայուն զարգացման նկատմամբ վերաբերմունքի և մոտեցումների ներդրման ու արմատավորման, ինչպես նաև մարդու առողջության համար վնասակար քիմիական նյութերի արտադրության կրճատման հետ:

2002թ. ուշադրության կենտրոնում էր նաև արդյունաբերության այնպիսի ճյուղի զարգացումը, ինչպիսին է էներգետիկան: Եվ դա պատահական չէ, քանզի այլընտրանքային էներգետիկ աղբյուրների հայտնաբերումը և դրա ներդրումը տնտեսության մեջ այսօր ՌԻՈ+20 (2012թ.) փուլի հիմնական ուղղվածությունն է: «Կանաչ տնտեսության» ռազմավարությունը կայուն զարգացման հայեցակարգի նոր դրսևորումն է, որը կրկին հաստատում է շրջակա միջավայրի պահպանության և տնտեսության միջև առկա անքակտելի կապը: Անհնար է, այո՛, ժամանակակից կյանքն առանց արագ զարգացող տնտեսական հատվածի, սակայն անթույլատրելի է նաև բնությունը գոհաբերել հանուն արդյունաբերական շահերի, քանզի դա է հենց այսօրվա և վաղվա սերունդների գոյատևման կարևոր և

միակ նախապայմանը:

Ամփոփելով՝ պետք է ասել, որ համաշխարհային հանրության կողմից ընդունված կայուն զարգացման հայեցակարգը կարելի է համարել հիրավի հաջողված և առաջադիմական պատմական իրադարձություն: Կարելի է ասել նաև, որ այն դարձավ Վ.Ի.Վերնադսկու արդեն հիշատակված մոտաֆերայի (նոդոլոտի) տեսության նյութական և իրավական արտացոլումը: Եվ մինչև հայեցակարգի ձևավորումը, և՛ այսօր առկա Հյուսիսի և Հարավի կամ, ինչպես ընդունված է ասել, զարգացած և զարգացող պետությունների միջև արդյունաբերական զարգացման միջև գոյություն ունեցող բևեռական տարբերությունն է, որ նպաստեց այս հիմնահարցի արդիականացմանը: Շրջակա միջավայրի վիճակի հետ կապված վտանգները դարձան այնքան իրատեսական, որ պահանջում են անհետաձգելի լուծումներ, սկզբունքորեն այլ տեխնիկական քաղաքականություն: Երկիր մոլորակի վրա ապրող ազգաբնակչության երեք քարոզող ապրում է աղքատության պայմաններում, ինչն էլ հանդիսանում է շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության հիմնական պատճառը: Չևավորվել է պարզ գիտակցություն, որ մարդկանց աղքատության վերացման այլ ճանապարհ չկա, քան նրանց զարգացման տեմպերի արագացումն է: Եվ վերջապես արդեն հռչակվել է, որ հիշատակված այդ բարդագույն խնդիրները լուծել առանց միջազգային հանրության մասնակցության անհնար է: Հնարավոր չէ դրանց վերջը տալ զուտ ազգային մակարդակներում: Այդ իմաստով կայուն զարգացման հայեցակարգը հանդիսանում է մինչ օրս մշակված լավագույն իրատեսական գործիքակազմը, որը հնարավոր է դարձնում հետագա տնտեսական աճը բնական գործընթացների կայուն պահպանության պայմաններում:

- ¹ Տե՛ս Խաչատրյանի «Միջազգային էկոլոգիական իրավունք», Կազանի համալսարանի հրատարակչություն, 2012, թ. 446.
- ² Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. “Экологический вызов и устойчивое развитие”, Учебное пособие, М.: Прогресс-Традиции. 2000, С. 80.
- ³ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>
- ⁴ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>
- ⁵ Process of Preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond, A/Res, 38/161, <http://daccess-dds-nny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/445/53/IMG/NR044553.pdf?OpenElement>
- ⁶ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future,
<http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>
- ⁷ Բրունոսկիի զեկոլոգիական իրավունքի հետ 1988թ. Ժնևում ձևավորվեց «Մեր կայուն զարգացման համար կենտրոն», որը շարունակում էր աշխատանքները կայուն զարգացման առաջնահերթությունները սահմանելու ուղղությամբ:
- ⁸ Герасимчук И. “Экологическая практика транснациональных корпораций” Москва. 2007, Munich Personal RePEc Archive. <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/9906/1/gerasimchuk.pdf>
- ⁹ Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development, A/Conf.151/26 (vol. I), <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>
- ¹⁰ United Nations Conference on Environment & Development, AGENDA 21, <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
- ¹¹ Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context,
http://treaties.un.org/doc/Treaties/1991/02/19910225%2008-29%20PM/Ch_XXVII_04p.pdf
- ¹² Aleksandre Kiss, Dinah Shelton, “Guide to International Environmental Law”, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, page 40
- ¹³ Rio Declaration on Environment and Development, A/Conf.151/26 (vol. I)
<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>
- ¹⁴ United Nations Conference on Environment & Development, AGENDA 21, <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

РЕЗЮМЕ

Концепция устойчивого развития в контексте международно-правовой охраны окружающей среды

Ключевые слова: устойчивое развитие, охрана окружающей среды, международное экологическое право.

В статье представлена история формирования и развития концепции устойчивого развития, как новой парадигмы международных отношений. Исследование начато с 1970-ых годов, с деятельности знаменитого Римского Клуба. Далее представлены международные Конференции 1992г. и 2002г., созданные под эгидой ООН и международные-правовые акты, принятые в рамках этих конференций.

SUMMARY

The concept of sustainable development in context of the international legal protection of the environment

Keywords: sustainable development, environmental protection, international environmental law.

This article presents the history of the formation and development of the concept of sustainable development as a new paradigm of international relations. The study began with the 1970s, with the work of the famous Club of Rome. Then it is researched the UN Conference, held in 1992 and 2002, as well as international legal acts, adopted in the framework of the conferences.

ՆԱՐԻՆԵ ԴԱՎԹՅԱՆ

Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի իրավագիտության
ամբիոնի հայցորդ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ԵՎ ՁԵՎԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մինչ այժմ արված եզրակացություններին համապատասխան փորձենք տեսականորեն իմաստավորել իրավունքի կիրառման տեսակների և ձևերի հիմնախնդիրը:

Իրավունքի կիրառման կամ իրավակիրառման տեսակների և ձևերի վերաբերյալ գաղափարներն առաջ են քաշվել դեռևս խորհրդային իրավունքի տեսության մեջ: Սակայն իրավակիրառման՝ որպես իրավունքի իրականացման հատուկ ձևի տեսակների վերաբերյալ խորհրդային իրավունքի տեսության մշակումները այսօրվա իրողություններին հետ համեմատած, հնացած մոտեցումներ են, քանի որ դրանք կառուցված են խորհրդային պետաիշխանական համակարգի վրա, որը չէր ընդունում իշխանությունների բաժանման տեսությունը և սկզբունքը: Նշանակում է՝ հիմնախնդիրը կարիք ունի լրացուցիչ հետազոտության՝ պետաիրավական արդի իրողությունների, պետականագիտության ու իրավունքի տեսության զարգացման արդի մակարդակի դիրքերից: Այդ հետազոտական խնդրի լուծման համար նախ փորձենք վեր հանել իրավունքի արդի տեսության մեջ առկա մոտեցումներն իրավակիրառ գործունեության տեսակների և ձևերի վերաբերյալ, այնուհետև համադրել դրանք պետականագիտության վերջին նվաճումների հետ և հանգել գիտականորեն ճշգրիտ եզրակացությունների:

Տեսաբանների տեսակետներն իրավակիրառ գործունեության տեսակների և ձևերի հարցում կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջին խմբի տեսաբաններն իրավունքի կիրառումը՝ որպես իրավունքի իրականացման ձև, բաժանում են երկու ձևերի՝ օպերատիվ-գործադիր և իրավապահպան իրավակիրառում: Օպերատիվ-գործադիր իրավակիրառումը «իրավական նորմերի կարգադրագրերի կատարման կազմակերպումն է՝ դրական կարգավորումն անհատական իրավական ակտերի մի-

ջոցով: Ընդ որում, այս դեպքում կիրառվում է նորմի այն դիսպոզիցիան, որն ունի ոչ թե արգելող, այլ դրական բովանդակություն»: Իրավակիրառման իրավապահպան ձևն ուղղված է «իրավունքի նորմերը ցանկացած խախտումից պահպանելուն, պետական հարկադրանքն իրավախախտների նկատմամբ կիրառելուն, նշանակված պատասխանատվության միջոցների կատարման ապահովմանը»¹: Ինչպես տեսնում ենք, այս երկու ձևերի առանձնացման չափանիշը կարգավորիչ նորմի բնույթն է համապատասխանաբար կարգավորվող վարքագծի բնույթն է՝ դրական, թե բացասական (իրավախախտում): Այս չափանիշով իրավունքի կիրառումը երկու տեսակի է բաժանում նաև Վ. Ն. Պրոտասովը, միակ տարբերությամբ, որ նա դրանք անվանում է իրավակիրառման դրական և յուրիսդիկցիոն տեսակներ²: Ըստ նրա՝ «դրական իրավակիրառումը տեղի ունի միշտ, սակայն ոչ բոլոր նորմերի վերաբերմամբ, իսկ յուրիսդիկցիոն իրավակիրառումը կարող է վերաբերել ցանկացած նորմի, սակայն միայն դրա խախտման դեպքում»:

Հեղինակների երկրորդ խումբն իրավակիրառման մեջ առանձնացնում է երեք ձև՝

- 1) օպերատիվ-գործադիր իրավակիրառում,
- 2) իրավապահպան իրավակիրառում,
- 3) արդարադատություն (դատական իրավակիրառում)³:

Այս բաժանման կողմնակիցների դասակարգման չափանիշը և մոտեցման մեթոդաբանական հիմքերը սկզբունքորեն համընկնում են իրավակիրառման երկձև բաժանման կողմնակիցների հետ, միակ տարբերությամբ, որ եռաձև դասակարգման կողմնակիցներն իրավակիրառման իրավապահպան ձևից իր հերթին առանձնացնում են արդարադատությունը (դատական իրավակիրառումը)՝ հիմք ընդունելով դրա առանձնահատկությունները՝ իրականացնող հատուկ սուբյեկտ՝ դա-

տարան, և իրավակիրառման հատուկ ձև՝ դատավարական:

Ինչպես տեսնում ենք, այսպիսի դասակարգման մեջ կա դասակարգման չափանիշների շիլաշփոթ: Իրավակիրառումը գործադիր-օպերատիվ և իրավապահական ձևերի դասակարգման հիմքում դրվում են իրավունքի իրավաբանական գործառույթները և համապատասխանաբար իրավունքի նորմերի տեսակները՝ կարգավորիչ և իրավապահական իրավական նորմեր: Սակայն երրորդ տեսակի առանձնացման չափանիշը համարվում է իրավակիրառման սուբյեկտը և իրավակիրառման դատավարական ձևը: Այսպիսի դասակարգումը մեթոդաբանական տեսանկյունից սխալ է, որովհետև միևնույն դասակարգման ընթացքում որոշ ձևերի առանձնացման չափանիշը փոխվում է: Հետևաբար, այդ դասակարգումն անընդունելի է:

Այսպիսով իրավակիրառումը ձևերի դասակարգելու չափանիշ պետք է համարել իրավունքի նորմի տեսակը՝ ըստ իրավունքի իրավաբանական գործառույթների և դրան համապատասխան առանձնացնել իրավակիրառման երկու ձև՝ օպերատիվ-գործադիր (դրական) և իրավապահական (յուրիստիկցիոն):

Իրավակիրառման ձևերի դասակարգման այս չափանիշի հետ միասին գրականության մեջ առաջ են քաշում նաև իրավակիրառման դասակարգման այլ չափանիշներ՝ ըստ իրավունքի ճյուղերի, իրավունքի նյութական և վարույթային նորմերի կիրառում՝ ըստ իրավակիրառում իրականացնող մարմինների⁴: Այս չափանիշներով դասակարգումները չենք դարձնի առանձին քննարկման առարկա, քանի որ դրանք պարզաբանված են գրականության մեջ, որտեղ, սակայն, երբեմն հանդիպում են առանց հստակ չափանիշների դասակարգումներ: Դրանց օրինակներից է իրավակիրառման իրավապահական ձևի բաժանումը՝

- ա) վերահսկիչ-հսկիչ գործունեություն,
- բ) իրավաապահովող գործունեություն

(իրավունքի նորմերի կատարումն ապահովող գործունեություն),

- գ) իրավական վեճերի լուծման և իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի քննություն,
- դ) պետական հարկադրանքի կատարման գործունեություն⁵:

Այս դասակարգման մեջ հեղինակը նույնիսկ առաջ չի քաշել դասակարգման չափանիշը, այլ կատարել է հասարակ թվարկում:

Իրավակիրառական գործունեությունը, բացի ձևերի դասակարգելուց գրականության մեջ կա դրա բաժանումը տիպերի՝ էլեմենտի իրավակիրառումն իրականացնող սուբյեկտից, իրավակիրառման ձևերից և նպատակներից⁶: Անշուշտ, նման դասակարգումն ունի ռացիոնալ հատիկներ, սակայն, եթե նկատում ենք, դասակարգման մեկ չափանիշում դրված է երեք չափորոշիչներ՝ սուբյեկտ, ձև, նպատակ:

Իրավակիրառման տեսակները ձևերի ու տիպերի բաժանելուց բացի՝ գրականության մեջ երբեմն հանդիպում են նաև իրավակիրառման նոր տեսակների առաջադրման հիմնավորումներ՝ առանց այդ տեսակը դասակարգման որևէ խմբում ներառելու: Օրինակ, Մ. Ա. Ռասսոլովն իրավունքի իրականացման յուրօրինակ ձև է համարում համապատասխան սուբյեկտների կողմից նորմատիվ ակտերի մեկնաբանումը⁷:

Իրավունքի կիրառումը տեսակների և ձևերի դասակարգելու վերը բերված մոտեցումների քննարկումը ցույց է տալիս, որ այս հիմնահարցը կարիք ունի համակարգային և ամբողջական հետազոտության, ինչը հնարավորություն կտա կազմելու իրավունքի կիրառման տեսակների ամբողջական պատկերը: Այդ պատկերը կազմելու համար շատ կարևոր է չափանիշի ընտրությունը, որով կատարվելու է դասակարգումը, ինչպես նաև առաջադրված դասակարգման համապատասխանությունն ավելի լայն տեսական հայեցակարգերին: Որպես այդպիսի լայն տեսական հայեցակարգ, որ կարող է ուղղորդիչ դառնալ մեր այս հետազոտական խնդրի իրագործման համար, համարվում է «պետական իշխանության իրականացման իրավական ձևերի» կամ «պետության գործառույթների իրականացման ձևերի տեսությունը»: Այն, լինելով ավելի վերացարկված տեսական մոտեցում, քան իրավունքի կիրառման տեսությունը, ուղղորդիչ նշանակություն ունի մեր հետազոտության համար:

Պետական իշխանության կամ գործառույթների իրականացման իրավական ձևը պետության մարմինների միասեռ գործունեությունն է, որի միջոցով պետությունն իրականացնում է իր գործառույթները: Պետական իշխանության իրականացման իրավական ձևն ընթանում է իրավաբանորեն նշանակալի գործողությունների կատարմամբ և հանգեցնում է իրավական հետևանքների: Ավանդաբար ընդունված է պետության գործունեության տեսակ համարել իրավաստեղծագործությունը,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրավագործադրումը, իրավապահպանությունը: Օրինակ՝ Մ. Ի. Բայտինը պետական իշխանության սուբյեկտների գործունեության մեջ առանձնացնում է դրա իրավական և կազմակերպական ձևերը: Պետաիշխանական գործունեության իրականացման ձևերը նա բաժանում է իրավական և կազմակերպական ձևերի: Դրանք նա բնորոշում է որպես պետական մարմինների արտաքին հատկանիշներով միասեռ գործունեություն, որի միջոցով իրականացվում են նրա գործառույթները: Իրավական ձևերն իրենց հերթին բաժանվում են իրավաստեղծ գործունեության (նորմատիվ ակտերի հրատարակում, իրավական նորմերի սահմանում կամ սանկցիավորում, փոփոխում կամ վերացում), իրավակիրառական գործունեության, որն ուղղված է օրենքների և ենթօրենսդրական ակտերի կատարմանն իրավունքի կիրառման ակտերի հրապարակման ճանապարհով: Իրավակիրառ գործունեությունը Մ. Ի. Բայտինը բաժանում է օպերատիվ-գործադիր գործունեության (ամենօրյա գործադիր-կարգադրիչ գործունեություն իրավունքի կիրառման ակտերի ընդունման ճանապարհով), իրավապահպան գործունեություն (օպերատիվ աշխատանքն ուղղված իրավունքի նորմերը խախտումներից պաշտպանելուն, իրավունքի սուբյեկտներին տրված իրավունքների պաշտպանությունը, նրանց վրա դրված պարտականությունների կատարման ապահովմանը)⁸:

Սակայն Մ. Ի. Բայտինը պետության գործառույթների իրականացման ձևերը դասակարգում է նաև որպես պետական գործունեության յուրահատուկ տեսակներ (ի տարբերություն ոչ պետական կազմակերպությունների)՝ որպես պետության կառուցակարգի հիմնական օղակների գործունեություն: Ըստ այդ հատկանիշի՝ նա պետության գործառույթների իրականացման հիմնական ձևեր է համարում օրենսդիր գործունեությունը, կառավարչական (վարչական) գործունեությունը, դատական գործունեությունը, վերահսկիչ-հսկիչ գործունեությունը⁹: Վերջինիս տակ նա հասկանում է պետության գործառույթների իրականացում՝ օրինականության նկատմամբ պետական հսկողության և վերահսկողության բոլոր տարատեսակների գործողության միջոցով:

Իրավակիրառական գործունեությունը հանրային իշխանության մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեությունն է՝ ուղղված անհատական իրավաբանական գործերի քննությանը

և լուծմանը, նորմատիվ ակտերի դրույթների (օրենքների) կենսագործմանը, որն ավարտվում է անհատական իրավական ակտի ընդունմամբ: Այդ գործունեության մեջ ամենապարզ տեսակն իրավագործադրումն է: Իրավագործադրումը՝ որպես իրավունքի կիրառման ձև, իրավապահպանական գործունեությունից (ներառյալ արդարադատությունից) տարբերվում է նրանով, որ կապված չէ ո՛չ իրավական վեճի հետ, ո՛չ էլ իրավախախտման հետ: Այդպիսի իրավակիրառական գործունեությունն ունի իրավասպահովող նշանակություն: Իրավակիրառման իրավապահպան ձևի խնդիրն է պահպանել իրավունքի նորմերը ցանկացած խախտումից, կիրառել պետական հարկադրանքն իրավախախտների նկատմամբ, ապահովել նշանակված պատասխանատվության միջոցների կատարումը:

Արդի ժամանակաշրջանում մեկնաբանողական իրավական գործունեության օրենսդրական կարգավորման առանձնահատկությունները հնարավորություն են տալիս առաջ քաշելու տեսական դրույթ այն մասին, որ իրավակիրառման տեսակներից մեկն էլ մեկնաբանողական իրավական գործունեությունն է: Խոսքը գնում է պաշտոնական մեկնաբանման նորմատիվ տեսակի մասին: Ի տարբերություն դեպքային (կազուալ) մեկնաբանման՝ նորմատիվ մեկնաբանումն ունի ընդհանուր բնույթ և պարտադիր է տվյալ տեսակի բոլոր գործերի քննության և լուծման ժամանակ, երբ որ կիրառում են մեկնաբանվող նորմը¹⁰: Պաշտոնական մեկնաբանումն իրականացնում են օրենքով սահմանված պետական մարմինները՝ համապատասխան շահագրգիռ սուբյեկտների դիմումի հիման վրա՝ կոնկրետացնելով սահմանադրության կամ այլ ակտերի դրույթների պարզաբանում-մեկնաբանում՝ առանց իրավագործադրման:

Պաշտոնական մեկնաբանման տեսակներից մեկը լեզու մեկնաբանումն է, երբ օրենքը որևէ պետական մարմնի օժտում է իրավունքով՝ մեկնաբանելու այլ պետական մարմինների ընդունած նորմատիվ ակտերը: «Իրավական ակտերի» մասին ՀՀ օրենքը սահմանում է իրավական ակտերի դրույթների պարզաբանման ընթացակարգը (հոդվ. 87): Համաձայն այդ ընթացակարգի իրավական ակտի դրույթների ոչ հստակ կամ տարաբնույթ ընկալման՝ իրավական ակտն ավելի բարձր կամ նույն իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտին կամ նույն իրավական ակտի տարբեր

դրույթների հակասության կամ օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում, իրավական ակտի ուժի մեջ մտնելու ժամկետի որոշման, իրավաբանական ուժ ունենալու հարցերի պարզաբանման, ինչպես նաև իրավական ակտի կիրառման բնագավառում ծագած այլ հարցերի ճշտման նպատակով տրվում է իրավական ակտի պարզաբանում¹¹ :

«Իրավական ակտերի» մասին ՀՀ օրենքով սահմանված իրավական ակտերի դրույթների պարզաբանման ընթացակարգն ըստ էության իրավակիրառում է :

Լեզու պաշտոնական նորմատիվ մեկնաբանման տարատեսակ է սահմանադրական նորմատիվ մեկնաբանումը, որը կարևոր նշանակություն ունի Սահմանադրության իմաստի միատեսակ ըմբռնման և կիրառման համար: Շատ երկրներում սահմանադրական կամ նման գործառույթ իրականացնող դատարաններն ունեն սահմանադրության դրույթների մեկնաբանման լիազորություն: Այդ մեկնաբանման արդյունքները պարտադիր են մնացած սուբյեկտների համար և ունեն նորմատիվ բնույթ ու նշանակություն¹² :

Այս իրավակարգավորումների առանձնահատկությունները հիմք են տալիս պնդելու, որ օրենքով սահմանված պաշտոնական մեկնաբանման այդ մոդելներն իրենց իրավական բնույթով իրավակիրառ գործունեություն են, որովհետև համապատասխանում են դրա բոլոր հատկանիշներին և ավարտվում են անհատական իրավական ակտերի ընդունմամբ: Հետևաբար, *իրավակիրառման տեսակներից մեկը պաշտոնական իրավական մեկնաբանողական գործունեությունն է, որի խնդիրը իրավական կարգավորման գործընթացում իրավապահովող, կոնկրետացնող նշանակությունն է*: Պաշտոնական նորմատիվ մեկնաբանմամբ ապահովվում է իրավական նորմի կարգադրագրերի միօրինակ և ճշգրիտ կենսագործումը, որովհետև այն բացահայտում է մեկնաբանվող նորմի կամ ակտի իմաստը, գործողության ոլորտը, կիրառման պայմանները, իրավունքի սուբյեկտների շրջանակները, իրավունքների իրականացումը և դրանց պայմանները: Իր բնույթով այն կոնկրետացնող նշանակություն ունի՝ ինչպես ենթաօրենսդրական իրավատեղծագործությունը:

Պետական իշխանության կամ պետության գործառույթների իրականացման իրավական ձևերից է վերահսկողական-հսկողական գործունեությունը: Կառավարման տեսությունը կառավար-

ման գործառույթների համակարգում հիմնական տեղ է հատկացնում վերահսկողության գործառույթին՝ միաժամանակ այն դիտարկելով որպես կառավարման վերջնափուլ¹³ : Իրավական կարգավորման համակարգում վերահսկողությունը և հսկողությունն իրավական օրինականության ապահովման գլխավոր եղանակներից են:

Վերահսկողությունը տարբերվում է իրական օրինականության ապահովման այլ ձևերից՝ ստուգումից և հսկողությունից¹⁴ : Ի տարբերություն վերահսկողության՝ հսկողության դեպքում հսկողը չի միջամտում հսկվող օբյեկտի գործունեությանը, այլ միայն գնահատում է նրա գործունեությունն իրավական օրինականության դիրքերից: Կատարման ստուգումը վերահսկողությունից տարբերվում է իր նեղ բովանդակությամբ: Այն օբյեկտի փաստական գնահատումն է միայն: Վերահսկողության դեպքում վերահսկվող օբյեկտի գործունեությունը գնահատվում է և՛ իրավաօրինականության դիրքերից, և՛ նպատակահարմարության դիրքերից: Ընդ որում, վերահսկողը միջամտում է վերահսկվողի գործունեությանը և կայացնում նրա կողմից կատարման համար պարտադիր որոշումներ: Ասվածը հիմք է տալիս պնդելու, որ իրավունքի իրականացման բոլոր ձևերի (անմիջական և միջնորդավորված) նկատմամբ իրականացվում է հսկողություն և վերահսկողություն, որոնք հանրային իրավական մարմինների գործունեություն են, այսինքն՝ իրավակիրառում: Իրավակիրառման այս տեսակի խնդիրը իրավունքի իրականացման այլ ձևերի գնահատումն է իրավական օրինականության դիրքերից: Իրավունքի կիրառման ձևով իրավունքի իրականացումը տեղի է ունեցել իրավագործադրմամբ կամ իրավապահպանությամբ: Վերահսկողությունը և հսկողությունը՝ որպես իրավակիրառման տեսակ, զուգորդում կամ հաջորդում են դրանց, կոչված են պարզել հսկվող-վերահսկվող օբյեկտում իրավունքի և դրա նորմերի իրականացման փաստական կացությունն իրավական օրինականության դիրքերից¹⁵ : Այդպիսի գործունեությունն իր հատկանիշներով համապատասխանում է իրավակիրառմանը՝ միակ տարբերությամբ, որ այս դեպքում կատարվում է արդեն տեղի ունեցած իրավակիրառման ստուգում:

Այսպիսով, իրավակիրառ գործունեությունը տեսակների բաժանելու հարցում անհրաժեշտ է հաշվի առնել պետության գործառույթների իրականացման իրավական ձևերի վերաբերյալ տեսա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան պատկերացումները, որոնք ավելի հարուստ են, քան իրավակիրառումը ձևերի ու տեսակների դասակարգելու վերը բերված մոտեցումները: Մյուս կողմից դասակարգման համար անհրաժեշտ է հիմք դարձնել իրավակիրառման առջև կանգնած խնդիրները, որոնք բխում են իրավական կարգավորման կառուցակարգի ամեն մի փուլի և ենթափուլի առջև դրված խնդիրներից: Իրավակիրառական գործունեությունը հանրային իշխանության մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեությունն է՝ ուղղված անհատական իրավաբանական գործերի քննությանը և լուծմանը, նորմատիվ ակտերի դրույթների (օրենքների) կենսագործմանը, որն ավարտվում է անհատական իրավական ակտի ընդունմամբ: Իրավակիրառման տեսակներն են գործադիր իրավակիրառումը (իրավագործադրումը), իրավապահպանությունը (ներառյալ՝ դատա-

կան), վերահսկողական-հսկողական իրավակիրառական գործունեությունը, մեկնաբանողական իրավակիրառական գործունեությունը: Իրավագործադրումը՝ որպես իրավունքի կիրառման ձև, ունի իրավասպահովող նշանակություն: Իրավակիրառման իրավապահպան ձևը (ներառյալ՝ արդարադատությունը) կապված է իրավական վեճի կամ իրավախախտման հետ: Պաշտոնական նորմատիվ մեկնաբանումն իրականացնում են օրենքով սահմանված պետական մարմինները՝ համապատասխան շահագրգիռ սուբյեկտների դիմումի հիման վրա՝ կոնկրետացնելով իրավական ակտերի դրույթները, պարզաբանելով-մեկնաբանելով դրանք առանց իրավագործադրման:

¹ Տե՛ս Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Проблемы теории государства и права.– М., Изд-во ЭКСМО, 2005, С. 552-553. Իրավակիրառական գործունեությունը երկու ձևերի բաժանման կողմնակիցներ են նաև այլ հեղինակներ, որոնք գրեթե նույն կերպ են բնութագրում դրանց բովանդակությունը (տե՛ս Мухаев Р.Т. Теория государства и права, М., “Издательство ПРИОР” 2001, С. 391; Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права.– М., 2005, С. 686; Сорокина Ю.В. Государство и право: Философские проблемы. Курс лекций, М., ОАО “Издательский дом городец”, 2004, С. 169; Комаров С.А. Общая теория государства и права (энциклопедический курс):- М., Юрайт, 1997, С. 306; Վաղարշյան Ա. Պետության և իրավունքի տեսություն-2: Դասախոսություն, ԵՊՀ, Եր., հեղինակային հրատարակություն, 2011, էջ 294):

² Տե՛ս Протасов В.Н. Теория государства и права. Проблемы теории права и государства, М., 2001, С. 206.

³ Տե՛ս Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. Харьков, Эспада, 2005, С. 649.

⁴ Տե՛ս Лазарев В.В., Липень С.В., Теория государства и права: М., Спарк, 2004, С. 365-366; Проблемы теории государства и права / Под ред. Сырых В.М. М., 2008, С. 314-315.

⁵ Տե՛ս Проблемы теории государства и права / Под ред. Сырых В.М. М., 2008, С. 315.

⁶ Տե՛ս Черданцев А.Ф. Теория государства и права. М., Юрайт-М, 2001, С. 259; Проблемы теории государства и права / Под ред. Сырых В.М. М., 2008, С. 315.

⁷ Տե՛ս Рассолов М.М. Актуальные проблемы теории государства и права: М., ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2011, С. 269.

⁸ Տե՛ս Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Матузова Н.И. и Малко А.Б. С. 74-77.

⁹ Տե՛ս Общая теория государства и права: Академический курс в трех томах / Отв. ред. Марченко М.Н. М., НОРМА, 2007, С. 400.

¹⁰ Իրավական նորմի մեկնաբանում-պարզաբանումը նորմի իրական բովանդակության բացահայտմանն ուղղված ցուցումներն ու խորհրդատվություններն են: Կախված իրավական նորմը պարզաբանող սուբյեկտներից, ինչպես նաև այն իրավական հետևանքներից, որն ունի իրավական նորմի պարզաբանումը, մեկնաբանումը կարող է լինել պաշտոնական և ոչ պաշտոնական: Պաշտոնական մեկնաբանումն իրավունքի նորմի այնպիսի պարզաբանումն է, որը կատարում են օրենքով լիազորված պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք: Նման մեկնաբանումն ունի իրավական հետևանքներ (այն պարտադիր է բոլորի համար, ովքեր կիրառում են տվյալ նորմը): Պաշտոնական մեկնաբանումն ըստ ծավալի բաժանվում է նորմատիվի և կազուալի (տե՛ս Վաղարշյան Ա., Պետության և իրավունքի տեսություն-2, Դասախոսություններ, ԵՊՀ, Եր., հեղինակային հրատարակություն, 2011, էջ 321-322):

¹¹ Իրավական ակտերի պաշտոնական պարզաբանումներ կարող են տալ՝ ա) ՀՀ կառավարության լիազորած իրավական ակտը կիրառող գործադիր իշխանության մարմինը՝ ընդ որում մեկ բնագավառի վերաբերյալ պարզաբանումներ տալու իրավունք ունի միայն մեկ մարմին, ք) ՀՀ կենտրոնական բանկը՝ իր կողմից կիրառվող կամ ընդունված իրավական ակտերի վերաբերյալ, գ) կարգավորող հանձնաժողովները՝ իրենց կողմից կիրառվող կամ ընդունված իրավական ակտերի վերաբերյալ, դ) ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը՝ իր կողմից կիրառվող

կամ ընդունված իրավական ակտերի վերաբերյալ, ե) համայնքի ղեկավարը՝ համայնքի ավագանու և իր կողմից կիրառվող կամ ընդունված իրավական ակտերի վերաբերյալ:

¹² Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 125-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ ՌԴ սահմանադրական դատարանը տալիս է Սահմանադրության պարտադիր մեկնաբանություն: Յավոբ, ՀՀ սահմանադրական դատարանը չունի ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանման լիազորությունը:

¹³ Ցանկացած տեսակի հասարակական կառավարում և կարգավորում դիտարկվում է որպես որոշակի հասարակական նպատակներ ու խնդիրներ ունեցող գործունեություն, որը բաժանվում է ընդհանուր գործառույթների, այն է՝ կանխորոշումը, պլանավորումը (ծրագրավորումը), կազմակերպումը, կարգավորումը, ընդհանուր ղեկավարումը, օպերատիվ կարգադրությունը, կորդինացումը, վերահսկողությունը (տե՛ս Советское административное право. Под. ред. Василенкова П.Т. М., 1990, С. 6): Ռ. Ֆալմերն առանձնացնում է կառավարման հետևյալ ընդհանուր գործառույթները՝ պլանավորումը, կազմակերպումը, կատարումը, վերահսկողությունը (տե՛ս Фалмер Роберт М., Энциклопедия современного управления. Пер. с англ., М., 1992, т. 1-5): Մեկ այլ հեղինակի կարծիքով՝ կառավարման գործառույթներն են պլանավորումը, կազմակերպումը, շարժառիթավորումը, վերահսկողությունը (տե՛ս Киллен К. Вопросы управления, пер. с англ., М., 1981, С. 31-108): Գ. Վ. Ատամանչուկը, ըստ բնույթի և գործողությունների հերթականության, կառավարման (ներառյալ պետական) գործառույթներ է համարում կազմակերպումը, պլանավորումը, կարգավորումը, կադրային ապահովումը, վերահսկողությունը (տե՛ս Атаманчук Г.В. Теория государственного управления, курс лекций., М., 1997, С. 125): Այսպիսով, կառավարման գրեթե բոլոր տեսաբանները կառավարման գործընթացի փուլերի համակարգում առանձնացնում են վերահսկողությունը կամ կատարման վերահսկողությունը:

¹⁴ Տե՛ս Советское административное право. Под. ред. Василенкова П.Т. М., 1990, С. 241.

¹⁵ Վերահսկողությունը զանազան չափանիշներով դասակարգվում է ձևերի: Այն կարող է լինել ներքին վերահսկողություն (ներհամակարգային ինքնավերահսկողություն) և արտաքին վերահսկողություն (որևէ համակարգի կամ ենթահամակարգի կողմից իրենից դուրս գտնվող օբյեկտի գործունեության վերահսկում), մշտական և ժամանակավոր, ընդհանուր գերատեսչական և արտագերատեսչական, նախնական, ընթացիկ և հետագա:

РЕЗЮМЕ

Проблемы классификации типов и форм правоприменения, как особой формы реализации права

Особой формой реализации права является правоприменение, представляющее собой комплексную властную деятельность, которая сочетает в себе и соблюдение, и использование, и исполнение правовых предписаний.

Применение права - это государственно-властная творческая деятельность компетентных органов, лиц и уполномоченных общественных организаций по реализации правовых норм относительно конкретных жизненных случаев путем вынесения индивидуально- конкретных правовых предписаний.

Правоприменение обусловлено определенными обстоятельствами. Необходимость в нем возникает, когда совершено правонарушение и необходимо установить для правонарушителя соответствующую меру наказания, либо, когда предусмотренные юридическими нормами права и обязанности не могут возникнуть у конкретных лиц без государственно-властной деятельности компетентных органов. То же самое относится к возникновению спора о праве и необходимости защитить чье-либо субъективное право. Наконец, необходимость осуществления предусмотренного законом контроля за правильностью приобретения прав и возложения обязанностей.

SUMMARY

Classification problems of types and forms of law enforcement

The types of law enforcement are executive law enforcement (law implementation), legislation(including forensic legislation), checking-controlling and interpreting law enforcement activities. Law enforcement, as a form application of rights, has got a law-reliable meaning. The form of law enforcement (including justice) is connected with legal argument or law violation. The official normative interpretation is carried out by the public legal authorities based on the application of appropriate concerned parties by specifying on the Constitution or other act theses and interpreting them without law enforcement.

ЮЛИЯ МАТВЕЕВА

Старший преподаватель кафедры общетеоретических и государственно-правовых наук Национального университета “Киево-Могилянская академия” (Киев, Украина)

ПРИНЦИП ПРАВОВОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

*Ubi jus incertum, ibi nullum. –
Когда закон неопределен, закона нет.*

Одно из первых и самых существенных требований, которые предъявляются к праву развивающейся человеческой личности, является требование определенности правовых норм. Если каждый отдельный человек должен подчиняться праву, если он должен приспособлять свое поведение к его требованиям, то очевидно, что первым условием упорядоченной общественной жизни является определенность этих требований. Всякая неясность в этом отношении противоречит самому понятию правопорядка и ставит человека в весьма затруднительное положение: неизвестно, что исполнять и к чему приспособляться... Индивид, поставленный лицом к лицу с обществом, государством, имеет право требовать, чтобы ему было этим последним точно указано, чего от него хотят и какие рамки ему ставят. Логически это право на определенность правовых норм есть одно из самых неотъемлемых прав человеческой личности, какое только себе можно представить; без него, в сущности, вообще ни о каком “праве” не может быть речи¹.

Таким образом, стремление к правовой определенности – это естественная цель любой правовой системы. Но можно ли всегда и во всех случаях четко урегулировать социальное поведение индивидов?

Аргумент неопределенности – главным центром внимания которого является суд – утверждает, что в большом количестве дел право не обеспечивает единственно правильного ответа или (на этом акцентируется меньше) имеющийся корпус правовых норм дает возможность прийти к более, чем одному результату, и иногда эти результаты могут быть противоположными. Неопределенность коренится в неспособности права определить результат в таких делах. Из-за такой неопределенности решение судьи обязательно будет

формироваться под влиянием отличных от правовых норм факторов. Признаком неопределенности является существование таких норм, которые могут привести к различным результатам, пробелов в нормах, значительное количество исключений из общих норм, открытость правовых стандартов, - все это проявляется в той внешней легкости, с которой опытный юрист способен аргументировать позиции обеих сторон в деле. Факты постоянного несогласия судей в вопросах права, которые проявляются в особых мнениях и противоречивых решениях разных судей, представляют собой неоспоримое доказательство существования неопределенности².

Такие случаи различных подходов со стороны судей к решению одного и того же вопроса можно проследить как на национальном, так и международном уровнях. Например, к решению Конституционного Суда Украины в деле о сроках пребывания на посту Президента Украины от 25 декабря 2003 года прилагается три отдельных мнения судей, которые принципиально, исходя из четко определенных юридических оснований, не согласны с решением суда. Анализируя принципы действия нормативных актов во времени, цель установленного ограничения пребывания на посту президента (телеологическое, или целевое толкование) и используя другие юридические аргументы, судьи в отдельных позициях пришли к другим, нежели Конституционный Суд Украины, заключениям: Президент Украины Л. Кучма избирался на президентскую должность впервые в 1994 году, во второй раз – в 1999 году, и это означает, что вопреки решению Конституционного Суда Украины Л. Кучма не может избираться на пост Президента Украины в 2004 году. Исходя из этого, как пишет в своем отдельном мнении судья Савенко Н.Д., этот акт Конституционного Суда Украины по форме является решением единственного органа конституционной юрисдикции. Однако по содержанию его

проблематично назвать актом конституционного правосудия, поскольку это решение не имеет надлежащего правового обоснования, базируется на неправильно примененных и интерпретированных положениях Конституции Украины, что дает основания предвидеть существование предвзятости Конституционного Суда Украины, политического подхода к решению спорного вопроса. Хотя в соответствии со ст. 2 Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» заданием Конституционного Суда Украины является гарантия верховенства Конституции Украины как Основного Закона государства на всей территории Украины. Деятельность Конституционного Суда Украины базируется на принципах верховенства права, независимости, коллегиальности, равноправия судей, гласности, полного и всестороннего рассмотрения дел и обоснованности принятых им решений (ст. 4).

Интересным, исходя из наличия различных мнений судей, является решение Европейского Суда по правам человека *Evans v. the United Kingdom* от 7 марта 2006 года. Дело касалось решения вопроса о единственно возможном для женщины варианте, учитывая состояние ее здоровья, быть матерью и праве мужчины отозвать свое согласие на оплодотворение яйцеклетки искусственным методом. Решение Суда было не в пользу женщины – нарушение ст. 8 Европейской конвенции по правам человека подтверждено не было, а это значит, что оплодотворенные яйцеклетки должны быть уничтожены и таким образом родить генетически своего ребенка госпожа Эванс уже никогда не сможет, так как на момент вынесения решения Суда ей была произведена хирургическая операция по удалению детородных органов. В обоснование решения Европейский Суд применил так называемое «правило четкой линии», которое фактически значит формальное соблюдение требований закона Великобритании. А это, в свою очередь, говорит о следовании принципу правовой определенности и предсказуемости закона. Однако другая часть судей выступила против применения такого подхода и решения проблемы, исходя из принципа балансирования интересов. этому решению приложили свои отдельные правовые позиции шесть судей, которые обосновывали приоритет интереса женщины быть матерью в сравнении с интересом мужчины не быть отцом ребенка. Кроме того, в этом деле следует учитывать то обстоятельство, что мужчина потенциально мог в будущем быть отцом, в то время как для женщины это был единственно

возможный последний шанс стать матерью в силу необходимости проведения операции по удалению яичников. Некоторые судьи считали, что наиболее правильный подход для решения этого дела, исходя из требований ст. 14 Европейской конвенции по правам человека (запрет дискриминации) был сформулирован в деле *Thlimmenos v. Greece* (решение Суда от 6 апреля 2000 года) – государство обязано создать некоторые привилегии для тех, кто априори находится в более невыгодных условиях (так называемое выравнивание шансов).

Приведенные примеры, учитывая вышеизложенные позиции, являются ярким проявлением того, насколько, казалось бы четкие и понятные предписания законодателя могут приводить к принятию абсолютно противоположных решений, что и является подтверждением неопределенности права. И даже Европейский Суд по правам человека, который зарекомендовал себя как один из наиболее демократических юрисдикционных органов в мире, может выносить неоднозначные, противоречивые и с точки зрения правовых идеалов не всегда справедливые решения.

Считается, что решение принимает закон, а не человек, которому пришлось быть судьей. Аристотель отождествляет человека с пристрастием, а закон с умом; Локк противопоставлял правление закона и правление воли человека; верховный судья Маршалл отрицал то, что воля судей влияет на закон. В этом – сущность призыва «верховенство права, а не человека». Во всех этих мыслях, как и во многих других, применение правовых норм судьями характеризуется одинаково – судья говорит от имени закона, судья – это внедренный закон. Однако неопределенность перечеркивает этот образ – мысль, что значение имеет пышная судейская мантия, а не человек, в нее одет. Этот аргумент – последнее по времени повторения замечание Гоббса: именно люди определяют нормы, которые они применяют и интерпретируют³.

Таким образом, закон – явление субъективное. Однако, означает ли это, что жить под властью закона, значит быть жертвой непредвиденных решений других индивидов – монархов, судей, должностных лиц или соотечественников? Основой понимания верховенства права является правление в соответствии с законом, что исключает злоупотребление, а не неограниченное правление другого, даже очень мудрого человека. Идея «верховенства права, а не человека», несмотря на

свое могущество, всегда ослаблялась тем, что законы не могут толковать и применять сами себя. Действие закона не может быть изолированным от участия человека. По этой причине Гоббс считал верховенство права идеалом-иллюзией. Необходимость человеческого участия приводит к возвращению тех же недостатков, которых пытались избежать с помощью верховенства права. Неопределенность права и языка свидетельствует, что эту проблему окончательно решить невозможно⁴.

Выдающийся теоретик права Лон Фуллер, который принадлежал к прошедшему поколению, представил свое чрезвычайно влиятельное формулирование верховенства права, которое он назвал «законностью», в таких терминах: общность, четкость, публичное провозглашение, стабильность на протяжении определенного времени, соответствие между правилами и фактическим поведением субъектов права, а также запрет обратного действия закона, противоречий и требования невозможного⁵.

В условиях верховенства права правовые нормы и их источники (нормативно-правовые акты и др.) должны соответствовать принципу *правовой определенности* (англ. – legal certainty). Этот принцип, который иногда называют юридической безопасностью (англ. – legal security), или правовой стабильностью (нем. - Rechtsicherheit), - широкая концепция, стержнем которой является *предвидение*⁶.

Верховенство права как определенность характеризуется, по меньшей мере тремя учредительными принципами. Эти принципы принадлежат к так называемому «*процедурному естественному праву*». В них заложено то содержание, которое обеспечивает комплекс материальных норм, какие имеют внутренний характер по отношению к закону. Такими учредительными принципами являются: 1) «закон – устремленный в будущее»; 2) «закон - понятен»; и 3) «закон - общий»⁷.

Вопрос обратного действия нормативно-правовых актов во времени регулируется ст. 7 Европейской конвенции по правам человека. Исходя из проблемы защиты прав человека от незаконного уголовного преследования, Европейский Суд тоже формулирует некоторые требования правовой определенности.

Например, в деле Пухк против Эстонии (решение от 10 февраля 2004 года) сказано: в

соответствии с практикой Суда статья 7 Конвенции не ограничивается запретом ретроспективного применения уголовного законодательства в ущерб обвиняемому: она также воплощает в общем принцип, что только закон может определять уголовное правонарушение и устанавливать наказание (nullum crime nulla poena sine lege), а также принцип, по которому уголовное право не должно чрезмерно толковаться, ущемляя права обвиняемого. Из этих принципов следует, что правонарушение должно быть четко установлено в законе. Это требование соблюдается, если человек может знать на основании формулирования соответствующего предписания и, в случае необходимости, с помощью его судейского толкования, какие действия или бездействия являются основанием уголовной ответственности.

Что касается требования «закон - понятен», то в этом вопросе практика Европейского Суда по правам человека чрезвычайно богата. Например, в деле Гешмен и Герруп против Объединенного Королевства (решение от 25 ноября 1999 года) Суд указал, что одним из требований, которое исходит от словосочетания «установленный законом», является предвидение. Норму нельзя считать «законом», если она не сформулирована достаточно четко, что дает личности возможность руководствоваться этой нормой в своих действиях. С другой стороны, хотя определенность в законе чрезвычайно желательна, стремление к ней может привести к излишней закостенелости, в то время как закон никогда не должен отставать от изменяющихся обстоятельств. Степень четкости, которую должны обеспечивать формулировки национальных законов – и которая ни в коем случае не может предвидеть всех непредсказуемых обстоятельств – значительным образом зависит от содержания данного документа, сферы, на которую распространяется этот закон, а также от количества и статуса тех, кому он адресован (п. 31). Особенностью этого дела есть то, что оно касается допущенного ограничения свободы выражения взглядов не в виде «санкции», или наказания за определенное поведение, а в виде распоряжения о том, чтобы заявители не нарушали общественный порядок или не предпринимали поведения contra bonos mores в будущем. Поведение contra bonos mores определено в британском законодательстве как действия, которые «по мнению большинства современных соотечественников являются скорее плохими, нежели добрыми». Распоряжение о недопущении такого поведения

изложено достаточно нечетко и общими словами; словосочетание «доброе поведение» особенно неточное и для лица, на которое возлагалось обязательство, не было достаточным руководством применительно к тому, какие действия будут означать нарушение этого распоряжения. На этом основании Суд принимает решение о том, что было допущено нарушение ст. 10 Конвенции.

Что касается третьего принципа правовой определенности «закон – общий», то он соответствует принципу равенства конституционных прав и свобод, а также равенства всех перед законом, что предусмотрено ст. 24 Конституции Украины. Однако отечественная правоприменительная практика далеко не всегда стоит на позициях, задекларированных на конституционном уровне. В этом аспекте хотелось бы привести в пример критическую оценку проф. А. Селивановым решения Конституционного Суда Украины от 29 января 2008 года. (дело об увольнении народных депутатов Украины с других должностей в случае совмещения). Определяя конституционно-правовой смысл статей 3, 4, 5, 7 Закона Украины «Об особенностях увольнения с должностей лиц, которые совмещают депутатский мандат с другими видами деятельности», Суд применил доктрину естественных прав человека как одного из учредительных принципов Конституции Украины. При этом упущена конкретная ссылка на соответствующую норму Основного Закона, а также не обращено внимание на другой принцип, который закреплен ст. 8 Конституции Украины – верховенство права, который также близко находится с морально-этическими ценностями и естественным правом. Но Конституционный Суд Украины, анализируя право на труд народного депутата Украины по отношению к праву граждан принимать участие в управлении государственными делами, почему-то определил высшую силу права человека на труд, анализируя конституционный запрет совмещения статуса народного депутата с другими видами деятельности, и, таким образом, стал на позицию естественного права как условия неограниченности другой трудовой деятельности касательно условий приобретения статуса народного депутата и привлечения его одновременно к другим сферам трудовой деятельности. Признавая неконституционным указанный закон в целом, Конституционный Суд Украины сформулировал по сути новую норму Основного Закона касательно приоритета права человека на совмещение различных видов государственной

деятельности, что было сделано уже вопреки Конституции Украины, поскольку такую функцию государства должен осуществлять парламент, а не судебная юрисдикция, как в данном случае⁸.

Таким образом, нарушение принципа равенства, а также других требований правовой определенности имеет такое последствие, как принятие и действие несправедливых законов.

Однако существующие случаи неопределенности правовых норм не обязательно представляют опасность для верховенства права. По Хайеку, именно предсказуемость является основным способом, благодаря которому верховенство права защищает свободу: она дает возможность людям планировать свои действия и поступать, зная, что может стать основанием для применения правового принуждения. В этом отношении неэффективной будет правовая система, одновременно неопределенная и непредсказуемая. Неопределенная правовая система, которая, несмотря на это, будет предсказуемой – чем бы эта предсказуемость ни определялась, – будет все равно защищать правовую свободу. Тот факт, что дискуссии правоведов по поводу неопределенности практически сошли на нет, не следует понимать «как много шума из ничего». Наоборот, они подтвердили, что неопределенность является постоянным признаком, внутренне присущим праву. Также эти дискуссии подтвердили, что возможная неопределенность не обязательно означает разрушение предсказуемости закона. Самым главным уроком стало то, что если судьи легко идут на использование скрытой неопределенности законов в свою пользу, закон – беззащитный⁹.

Но еще в очень отдаленном отрезке времени, до того, как возникли современные концепции развития правовых систем мира, в Книге Священного Писания пророка Исаии были сформулированы такие перспективы для тех, кто отвечает за принятие и применение законов в государстве: горе тем, которые постановляют несправедливые законы и пишут жестокие решения, чтобы устранить бедных от правосудия и похитить права у малосильных из народа Моего, чтобы вдов сделать добычей своею и ограбить сирот...

¹ Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. С. 89.

² Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 101.

³ Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 102.

⁴ Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 142.

⁵ Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 109.

⁶ Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). – Харків: Право, 2008. С. 178.

⁷ Luk B. Tremblay. The Rule of Law, Justice, and Interpretation. – Montreal [e.a.]: Mc-Gill-Queen's University Press, 1997. – Цит. за Головатий С. Верховенство права. Книга друга. Від доктрини – до принципу. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006. С. 150.

⁸ Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві. За заг. редакцією Ю.С.Шемшученка. – К.: Конус-Ю, 2008. С. 100-101.

⁹ Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 105.

Литература

1. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – 353 с.
2. Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 205 с.
3. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). – Харків: Право, 2008. – 238 с.
4. Luk B. Tremblay. The Rule of Law, Justice, and Interpretation. – Montreal [e.a.]: Mc-Gill-Queen's University Press, 1997. – Цит. за Головатий С. Верховенство права. Книга друга. Від доктрини – до принципу. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006. – С. 759.
5. Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві. За заг. редакцією Ю.С.Шемшученка. – К.: Конус-Ю, 2008. – 311 с.
6. Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 205 с.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Իրավական որոշակիության սկզբունքը և դրա կիրառման հիմնախնդիրները

Սույն հոդվածում փորձ է արվել վերլուծել իրավական որոշակիության սկզբունքը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի արակտիկայում այն կոչվում է *legal certainty*: Այս սկզբունքը հանդիսանում է իրավունքի գերակայության հայեցակարգի կարևորագույն տարրերից կամ հատկանիշներից մեկը: Հոդվածում բացահայտվում են իրավական որոշակիության սկզբունքի գլխավոր բաղադրատարրերը, ինչպես նաև դատական մարմինների որոշումների օրինակով ներկայացվում են այս սկզբունքի ընկալման խնդրահարույց ասպեկտները:

SUMMARY

The principle of legal certainty and the problems of it's application

In this article the author makes an attempt to analyze the principle of legal certainty, known as such also in the case-law of European Court for Human Rights. This principle is one of the key elements, or features of the concept of the Rule of Law. In the article the author identifies the main constituting elements of the principle of legal certainty, as well as demonstrates the problematic issues of understanding thereof referring to the judicial decisions.

ВАЛИДЖОН АБДУХАМИТОВ

Кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного права и криминалистики
Российско-Таджикского (славянского) университета

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ МЕР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Длительное время в уголовном законодательстве Республики Таджикистан (далее по тексту РТ) не существовало легального термина “экстремизм”. Даваемое определение в словарях экстремизма, как “приверженность к крайним взглядам и мерам”¹, не было правовым, порождающим юридическую ответственность или какие-либо правовые последствия.

Впервые понятие “экстремизм” в качестве юридического термина возникло в связи с подписанием и ратификацией Шанхайской конвенции от 15 июня 2001 г. “О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом”². Согласно данной Конвенции, экстремизм определяется как “какое-либо деяние, направленное на насильственный захват власти или насильственное удержание власти, а также на насильственное изменение конституционного строя государства, а равно насильственное посягательство на общественную безопасность, в том числе организация в вышеуказанных целях незаконных вооруженных формирований или участие в них”.

В принятом позже Законе РТ от 8 декабря 2003 г. N12 “О борьбе с экстремизмом” под экстремистской деятельностью (экстремизмом) было дано более широкое понятие, включавшее в себя в том числе возбуждение расовой, национальной или религиозной розни, а также социальной розни, связанной с насилием или призывами к насилию, а также пропаганду исключительности, превосходства либо неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, социальной, расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности; нарушение прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в зависимости от его социальной, расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности или

отношения к религии³.

К сожалению, уголовное законодательство РТ не охватывает все преступные проявления экстремизма уголовно-правовыми нормами, не указывает связи экстремизма с преступностью. Нашим законодателям предстоит серьезно заняться созданием системы юридических норм, которые могут послужить правовой основой для борьбы с экстремизмом, и прежде всего с наиболее распространенным его видом в Таджикистане - религиозным экстремизмом.

Меры уголовно-правового воздействия на преступные проявления религиозного экстремизма представляют собой юридическую систему - целостность взаимозависимых и взаимосвязанных элементов, которые имеют непосредственное отношение к противодействию религиозному экстремизму.

Система мер уголовно-правового воздействия, по нашему мнению, может включать в себя следующее⁴.

1. Уголовно-правовые меры предупреждения состава преступлений религиозно- экстремистского характера, к которым относятся:

- пропаганда уголовного законодательства об экстремизме, включая религиозный, среди населения;
- официальное предостережение активных участников религиозного экстремизма;
- побуждение экстремистов к добровольному отказу от преступной деятельности и деятельному раскаянию;
- содействие социальной адаптации экстремистов, отбывших наказание, в целях предупреждения с их стороны рецидива.

2. Уголовно-правовые меры пресечения

преступных проявлений религиозного экстремизма, а именно:

- пресечение преступных проявлений религиозного экстремизма путем установления и задержания лица, совершившего преступления;
- привлечение к уголовной ответственности за приготовление или покушение на преступление;
- своевременное применение уголовно-правовых запретов с “двойной” превенцией (общая и специальная) в целях предупреждения преступных проявлений религиозного экстремизма.

3. Уголовно-правовые меры реализации ответственности лиц, совершивших преступление религиозно-экстремистского характера. Они представляют собой:

- выявление, регистрацию преступлений религиозно-экстремистского характера, возбуждение уголовных дел и раскрытие преступлений;
- обоснованную квалификацию преступлений, связанных с религиозным экстремизмом.

Следует отметить, что вышеперечисленные уголовно-правовые меры воздействия не являются исчерпывающими, однако их комплексное использование может, на наш взгляд, эффективно воздействовать на преступные проявления религиозного экстремизма в Таджикистане.

В юридической литературе проблемы уголовно-правовых мер противодействия преступлениям, связанным с религиозным экстремизмом, несмотря на их малочисленность, получили определенное освещение. Именно поэтому нам представляется логичным рассмотреть лишь те вопросы, которые наиболее часто возникают в правоприменительной практике. Также, такой подход связан с совершенствованием существующих уголовно-правовых средств в уголовном законодательстве РТ.

В качестве причин низкой эффективности применения соответствующих норм уголовного законодательства РТ в противодействии преступным проявлениям религиозного экстремизма наиболее часто назывались следующие:

- несовершенство самих норм Уголовного кодекса (далее по тексту УК);
- пассивность правоохранительных органов Таджикистана, не желающих заниматься делами указанной категории;
- низкая квалификация следователей, не позволяющая им полноценно расследовать уголовные дела и грамотно формулировать обвинения;

- недостатки экспертизы по категории дел экстремистского характера и нехватка специалистов соответствующего профиля.

Преступления, которые совершаются религиозными экстремистами, реально угрожают правам и интересам граждан, общественной безопасности, а также национальной безопасности РТ. Следовательно, предупреждение преступлений религиозно-экстремистского характера, является одной из неотъемлемых задач уголовной политики, которая нашла отражение в ст. 2 УК РТ. В данном случае речь может идти о цели снижения вероятности их возникновения, пресечения такого рода преступлений на начальных стадиях религиозно-экстремистских проявлений.

Таким образом, среди перечисленных мер уголовно-правового предупреждения существенное предупредительное воздействие имеет широкая пропаганда уголовного законодательства, в частности уголовной ответственности за преступления религиозно-экстремистского характера. Механизм пропаганды заключается в разъяснении гражданам уголовных и иных законов. Уголовно-правовая пропаганда заключается в разъяснении гражданам уголовных законов, информировании о них и убеждении в их справедливости с целью побуждения к должному или желаемому поведению⁵.

Уголовно-правовая пропаганда имеет двоякую цель. Во-первых, это устрашение наказанием в случае совершения преступления религиозно-экстремистского характера (хотя многих религиозных экстремистов уголовные и иные наказания, применяемые в отношении их, наоборот, приводят к активизации преступной деятельности) и иных преступлений, побуждение граждан к законопослушному поведению, которое желает государство; во-вторых, формирование активного неприятия религиозного экстремизма в целом и иных его преступных проявлений в частности.

Предметом пропаганды уголовного законодательства в борьбе с религиозным экстремизмом является информирование населения об уголовной ответственности за действия экстремистского характера на религиозной почве, о правовых последствиях добровольного отказа от завершения преступных экстремистских действий и деятельного раскаяния виновного.

Основную роль в системе правовой ориентации граждан необходимо отводить средствам массовой информации, потенциал которых огромен. Средства массовой информации не только

осуществляют информирование населения, но и активно формируют его мировоззрение, идеологию, правосознание. Более полезны выступления, специально посвященные разбору причин и условий, способствующих совершению преступлений, и мер, направленных на их устранение⁶.

Наряду с повышением активизации СМИ в предупредительно-профилактической деятельности необходимо повышать эффективности использования других мер уголовно-правового воздействия. В частности, необходимо: 1) совершенствование уголовного законодательства; 2) изменение целевых установок и тактики деятельности правоохранительных органов, учреждений пенитенциарной системы; 3) привлечение дополнительных вспомогательных технических средств; 4) духовное и нравственное оздоровление общества.

Борьба с экстремистскими и террористическими группами, как известно, ведется в большинстве случаев традиционными методами. Не принимаются во внимание такие уголовно-правовые меры воздействия, как побуждение к добровольному отказу и деятельное раскаяние. В результате по многим причинам такая методика и тактика борьбы с религиозным экстремизмом желаемых результатов не приносит. Безусловно, подобные меры в отношении потенциальных членов экстремистских групп не всегда результативны, но отказываться от них было бы, по меньшей мере, неразумно.

Так, изучение деятельности религиозно-экстремистских организаций показало, что арест одного или нескольких рядовых членов не причиняет экстремистским группам серьезного ущерба. Ведь отдельного рядового члена экстремистской группы легко заменить, а большие материальные возможности экстремистских организаций позволяют оказывать арестованному и его семье необходимую помощь. Лидеры же организации, отбывая наказание в местах лишения свободы, могут отсюда осуществлять руководство своими последователями. Следовательно, все потери, связанные с арестом отдельных лиц, экстремистские организации легко возмещают.

Для успешной борьбы с религиозным экстремизмом необходимо достижение главной цели - разгрома экстремистской организации путем изобличения возможно большего числа главных действующих лиц, подрыва и нейтрализации экономических основ экстремистских организаций. Для этого требуется всеобъемлющая и долговремен-

ная работа по выявлению всех особенностей организации, изучению структуры, иерархии, главных действующих лиц, связей, характера взаимоотношений с другими экстремистскими организациями.

Нам представляется целесообразным в отношении отдельных членов экстремистской организации, которые не являлись активными ее участниками и совершили преступление впервые, предусмотреть примечание к ст. 189 (возбуждение национальной, расовой, местнической или религиозной вражды), 307¹ (публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности) УК РТ, стимулирующее деятельное раскаяние следующего содержания:

“Примечание. Лицо, впервые совершившее преступление, предусмотренное частью первой настоящей статьи, освобождается от уголовной ответственности, если оно своевременным предупреждением органов власти или иным способом способствовало предотвращению и раскрытию преступлений, предусмотренных настоящей статьей, и если в действиях этого лица не содержится состава иного преступления”.

Главное назначение предлагаемой редакции примечания к ст. 189, 307¹ УК РТ - предупреждение преступлений и снижение латентности преступлений совершенных членами экстремистских организаций.

Правовое значение деятельного раскаяния состоит в том, что оно облегчает раскрытие совершенных преступлений, является одним из оснований и условий смягчения уголовной ответственности, вплоть до освобождения от наказания в случаях, предусмотренных законом. В связи с этим более широкое использование института деятельного раскаяния в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве, а также в правоприменительной деятельности органов уголовной юстиции должно быть направлено на то, чтобы обеспечить в сфере уголовного судопроизводства дифференцированный, индивидуальный подход к лицам, совершившим преступления⁷.

Важным для предупреждения дальнейшей преступной деятельности приверженцев экстремистской организации представляется уголовно-правовое стимулирование отдельных лиц, которые встали на путь сотрудничества с правоохранительными органами. Эта идея неоднократно высказывалась в юридической литературе. На наш взгляд, необходимо рассматривать вопрос о

возможности освобождения рядовых членов экстремистской организации, совершивших преступления впервые, от уголовного преследования за их действия в интересах изобличения лидеров экстремистских организаций. Стимулирование должно выражаться в создании такой ситуации, которая внутренне побуждает личность к несовершению экстремистских действий в сфере посткриминального поведения.

С точки зрения процесса уголовно-правового стимулирования, правосознание субъекта должно включать в себя: знание того, что поощряется, а что влечет за собой неблагоприятные уголовно-правовые последствия; знание меры поощрения и меры наказания, т. е. осведомленность о правовых последствиях полярных вариантов поведения; информированность о степени реальности (неотвратимости) получения поощрения и наказания.

Государство, осуществляя комплекс уголовно-правовых мер по предупреждению преступных проявлений религиозного экстремизма, должно акцентировать внимание на содействии социальной адаптации лиц, отбывших наказание.

Социальная адаптация лиц, отбывших наказание за совершения преступлений религиозно-экстремистского характера, является формой ресоциализации⁹ и может выражаться в контроле за поведением указанных лиц для предупреждения совершения ими преступлений. При этом должны решаться две взаимосвязанные задачи: а) скорейшее отделение от экстремистской деятельности лиц, отбывших наказание; б) упрочение их положения в новой социальной среде и недопущение повторения ими преступлений экстремистского характера.

В большинстве случаев лицо, освободившееся из мест лишения свободы, возвращается на место своего прежнего проживания и вновь оказывается среди своих “единомышленников”, т.е. снова становится жертвой экстремистских взглядов. Это связано с тем, что в местах лишения свободы, а затем и после освобождения по месту проживания ранее судимого соответствующими органами не ведется работа социально-воспитательного характера.

В данном случае деятельность правоохранительных органов должна быть направлена на осуществление мер по предупреждению рецидива осужденных к наказаниям, не связанным с лишением свободы, и лиц освобожденных из мест лишения свободы. Для этого необходимо брать данных лиц

под контроль постоянно проводить с ними профилактические беседы. Необходимо широко включить на эту работу деятелей традиционных религиозных организаций (например, имамов). Следует проводить беседы и с родственниками указанных лиц, так как родственные узы имеют огромный потенциал духовной поддержки. Хотелось бы отметить, что деятельность по содействию социальной адаптации, лиц отбывших наказание, - это задача не отдельных органов, лиц, а государства.

Кроме того, нужно учитывать, что работа в местах лишения свободы также важна для религиозно-экстремистских организаций: для поддержки членов организации, отбывающих наказание и для общения с другими заключенными. Как утверждают специалисты, осужденные члены экстремистских организаций добились значительного успеха в местах лишения свободы, призывая обычных осужденных на свою сторону.

Большое значение для борьбы с религиозным экстремизмом имеет правильная квалификация общественно опасных деяний, связанных с ним. Именно правильная квалификация преступлений религиозно-экстремистского характера в последующем способствует правильной индивидуализации наказания виновных лиц, которая, в свою очередь, соответствует целям общей и частной превенции. Точная квалификация преступных проявлений религиозного экстремизма зависит не только от уровня подготовки работников следственного аппарата, но и от отношения указанных работников к своему служебному долгу. Практика показывает что сотрудники, расследующие данную категорию преступлений, проводят расследование поверхностно, не раскрывая глубинной сущности преступления. В результате - низкое качество предварительного следствия, неполное отражение роли руководителя и участников экстремистской организации. Формальное расследование следственными органами дел о религиозном экстремизме приводит к тому, что при утверждении обвинительных заключений ошибки и упущения предварительного следствия нередко выявляются в суде и становятся объектом апелляционных жалоб защитников, правозащитных организаций.

Субъектами борьбы с религиозным экстремизмом кроме правоохранительных органов, выступают и другие государственные органы, а также общественность. От их активного и тесного взаимодействия зависит успешность борьбы,

своевременное пресечение преступной деятельности отдельных экстремистов и экстремистских организаций. Суды, рассматривая материалы дела, собранные правоохранительными органами, должны обеспечить применение наказания в зависимости от степени участия лица в совершенном преступлении. Взаимодействие данных объектов обуславливает проведение единой уголовной политики в целях общей и частной превенции, стабилизации и снижения уровня преступных проявлений религиозного экстремизма.

Следовательно, противодействие правоохранительных органов религиозному экстремизму -

это единый, внутренне взаимосвязанный и целостный процесс. От целенаправленного и активного применения уголовно-правовых и других мер борьбы с религиозным экстремизмом в целом зависит эффективность его выявления, пресечения, а также реализация уголовной ответственности. Однако борьба с религиозным экстремизмом одними уголовно-правовыми мерами воздействия без реализации профилактических мер борьбы малоэффективна.

¹ Булько А.Н. Большой Словарь иностранных слов. М., 2008. С. 678; Крысин А.П. Толковый словарь иноязычных слов. М., 2005. С. 678; Большой толковый словарь русского языка / Под ред. Кузнецова С.А. СПб., 2000. С. 1518.
² Сборник международных актов по борьбе с терроризмом. Душанбе. 2003. С.169.
³ Закон Республики Таджикистан от 08.12. 2003 г. «О борьбе с экстремизмом» // Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2003. N12. – Ст.697.
⁴ За основу была взята система мер, предложенная проф. П.Ф. Гришаниным. Гришанин П.Ф. Система мер уголовно-правового воздействия органов внутренних дел на преступность // Особенности развития уголовной политики в современных условиях. - М.: Академия МВД РФ, 1996. С. 12-15.
⁵ Гришанин П.Ф. Система мер уголовно-правового воздействия органов внутренних дел на преступность // Особенности развития уголовной политики в современных условиях. - М.: Академия МВД РФ, 1996. С. 12.
⁶ Наумкин В.Ю. Взаимодействие правоохранительных органов со СМИ в профилактике правонарушений // Организационно-правовые проблемы совершенствования деятельности органов внутренних дел и профессиональной подготовки кадров: Мат. науч.- практ. конф. 18-19 октября 2001. - Руза: ЮИ МВД России, 2001. Ч. 1 С. 292.
⁷ Щерба С.П., Савкин А.В. Деятельное раскаяние в совершенном преступлении: Практическое пособие / Под общ. ред. С.Ш. Щерба. М.: Спарк, 1997. С.5-6.
⁸ Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. М. 1982. С.32.
⁹ Социология: Учебник / Под ред. Ю. Г. Волкова. М.: Гардарики, 2004. С. 487.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տաջիկստանի Հանրապետությունում կրոնական անջատողականության հետ կապված հանցագործությունների դեմ պայքարի քրեական-իրավական միջոցների առանձնահատկությունները
Հոդվածում դիտարկվում են կրոնական անջատողականության հետ կապված հանցագործությունների վրա ներազդման (կանխարգելման) քրեական-իրավական միջոցները: Նշվում են վերոնշյալ բնույթի հանցագործությունների հանրային վտանգավորությանը և դրանց սպառնալիքները Տաջիկստանի ազգային անվտանգությանը:

SUMMARY

Features of the criminal justice responses to crimes related to religious extremism in Tajikistan
In article measures of criminal and legal impact on the crime connected with religious extremism are considered. It is noted about public danger of the specified crime and its threat of national security in Tajikistan.